

Satranç, Saklambaç ve İnat

Zor Zamanlarda Sivil Toplum

Chess, Hide-and-Seek and Determination

Civil Society in Difficult Times

Satranç, Saklambaç ve İnat

Zor Zamanlarda Sivil Toplum

Özlem Kaya • Pınar Öğünç

ANADOLU KÜLTÜR

Satranç, Saklambaç ve İnat · Zor Zamanlarda Sivil Toplum

Chess, Hide-and-Seek and Determination · Civil Society in Difficult Times

Yayınlayan | Published by

Anadolu Kültür
Cumhuriyet Caddesi No:40 Ka- Han Kat:8
Elmadağ – İstanbul
info@anadolukultur.org
www.anadolukultur.org

Yazarlar | Writers

Özlem Kaya, Pinar Öğünç

Editör | Editor

Elçin Gen

Çeviri | Translation

Nazım Dikbaş

Tasarım | Design

Çağrı Karadağ

Anadolu Kültür, Mart 2020, İstanbul | Anadolu Kültür, March 2020, İstanbul

Sunuş	5
Giriş ve Yöntem	7
İnsan Haklarını Savunmak Zorlaşırken	13
7 Haziran 2015 Sonrası	15
Bütün Bunlar Neleri Değiştirdi?	17
Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakınca	20
Asıl Kırılma 2015'ten Önce	21
Nefret Söylemi "Organize" Hale Gelirken	22
"Durduğu Yerde Patinaj" Hissi	24
Aşılan Eşikler	25
Uluslararası Kurum Olmak	27
Karar Alıcılara Ulaşmakta Yaşanan Zorluklar	30
Uluslararası Kurumlar, Yerel Partnerler	30
Gönüllü İşler	31
Çatışmayla Daralan Diyarbakır	33
Çözüm Sürecinin Açtığı İmkân ve Sonrası	34
Sokağa Çıkmak	35
Değişen Çalışma Alanları	37
Kayyumlardan Sonra	38
Bir Araya Gelmenin Önemi	39
Her Tür "İfade"nin Alanı Daralırken...	41
"Sakinca" Potansiyeli Yüksek Filmler	42
Yönetmenler Yargılanıyor	43
Siyasi Baskıya Eklenen Ekonomik Kriz	45
Satranç Hamleleri, Risk Hesapları	46
Kapatılan Kapılar, Açılan Kapılar	47
Çocuk Haklarına Farklı Bakış	48
Kapatılmanın Yarattığı Farklı Ruh Halleri	49
Hızla Alternatif Düşünebilmek	50
"Mayın Tarlasında" Çalışmak	51
Ortakları Kaybetmek	53
Yabancı Fon Kurumları ve Ortak Kurumlar	53
Doğrudan Tehdit: Ajanlık Suçlaması	56
Diyalog ve Bir Araya Gelişler	57
Türkiye'yi Anlamak	58
Sivil Toplum Aktörlerine Verilebilecek Diğer Destekler	59
Sonuç ve Öneriler	61

Sunuş

World Justice Project Hukukun Üstünlüğü 2019 Yılı Endeksine göre, Türkiye özellikle "hükümet güçlerinin denetimi", "temel haklar" ve "ceza sistemi üzerindeki hükümet etkisi" alanlarında en kötü derecelere sahip. 126 ülke arasında 109. sırada ve Doğu Avrupa ile Orta Asya ülkeleri arasında en kötüsü. Bunlar sadece istatistik değil, bu dereceler bizim hayatımızın esası, deneyimleyip teneffüs ettiklerimizin önemli bir kısmı.

Anadolu Kültür'ün kurucusu ve yönetim kurulu başkanı Osman Kavala, 18 Ekim 2017'de gözaltına alındı ve 1 Kasım 2017'de tutuklandı. Türkiye'de kültürel alanın genişlemesinin en önemli öncülerinden biri olan Osman Kavala'nın başına gelenler, bizi doğrudan devletin emniyeti, yargısı, maliyesi ve hükümet sözcüsü gibi hareket eden medya ile karşı karşıya getirdi.

Pek çok sivil toplum kuruluşunun özellikle 2016'da OHAL'in ilanı ile birlikte yaşadıklarından biz de payımıza düşeni aldık, almaya da devam ediyoruz. Osman Kavala, tutuklanmasından 16 ay sonra açıklanan ve ağır suçlamalarla "yeniden kıymetlendirilen" deliller arasında bir nedensellik bağı kurma zahmetine dahi girmemiş olan skandal bir iddianame ile iki yılı aşkın süre Silivri Cezaevi'nde tutuldu. Bu davadan beraat ettiği ve salıverilmesine hükmedilen mahkemeye aynı gün, daha önce resen tahliye kararı verilen ve 2017'deki tutuklanma gerekçelerinden birini oluşturan diğer bir soruşturmada tekrar gözaltına alındı, ertesi gün de tekrar cezaevine konuldu. Hem soruşturma aşaması için azami tutukluluk süresini iki yıl olarak belirleyen mevcut ceza kanununu, hem de AİHM kararını aşmak için daha da absürd bir suçlamayla bir kez daha tutuklandı. Açık ki bu siyasi bir dava ve sivil toplum ve kültür sanat alanında faaliyet gösterenlere gözdağı verme amacı taşıyor.

Elinizdeki rapor, Osman Kavala'nın haksız tutukluluğu dahil farklı baskı mekanizmalarına direnen, umut etmeyi sürdüren ve dayanışma gösteren sivil toplum kurumları ile oralarda çalışanlara dair. Rapor, içinden geçtiğimiz bu dönemin görüşme yapılan sivil toplum aktörleri tarafından nasıl tecrübe edildiğini aktarmaya çalışıyor. İnsan hakları alanında mücadele veren kurumlar, toplumsal cinsiyeti odağına alan kurumlar, farklı ülkelerde aynı isimle faaliyet gösteren uluslararası kurumlar, kültür-sanat alanında ve Diyarbakır'da Kürt meselesi ekseninde faaliyet gösteren kurumları ele alıyor ve Avrupa merkezli fon kuruluşları ve yabancı kurumlara önerilerde bulunuyor. Yasaklar, faaliyetlerin engellenişi, kapatılma, gözaltı ve tutuklama tehdidi ile farklı alanlarda yaşanan tahribatin da, yeni stratejiler geliştirip alanı koruma hatta inatla daha da genişletme çabasının da kaydını tutuyor.

Türkiye tarihinin bu en zorlu dönemlerinden birinde sivil toplumun gösterdiği azmin ve cesaretin içeriden ve samimi bir anlatımını sunan bu raporun, alana ve alana dair çalışanlara faydalı olacağını düşünüyoruz.

Bu araştırmayı yürüten ve raporu yazan arkadaşlarımız Özlem Kaya ve Pınar Ögünç'e, projenin hazırlanmasında ve raporun son halini almasında önemli katkılarda bulunan Meltem Aslan ve Evren Balta'ya teşekkür borçluyuz.

Asena Günal
Anadolu Kültür

Giriş ve Yöntem

Son yıllarda sıklıkla duyduğumuz bir tespit olan sivil alanın daralışı genel olarak ikili bir durumu tarif etmek için kullanılıyor. Bir yandan ifade özgürlüğünün ve vatandaşlık haklarının ihlaliyle kendisini gösteren, demokratik değerlerde genel bir geriye gidişi, diğer yandan daha sınırlı bir kapsamda, devletin baskı araçlarını yaygın bir şekilde kullanması sonucu sivil toplum gruplarının hareket kabiliyetinin azalmasını tarif ediyor. Demokrasi ile sivil toplumun etkililiği doğrudan aynı anlama gelmese de iyi işleyen demokrasilerden beklenti, sivil toplumun ihtiyaçlarını ve taleplerini ortaya koyabildiği, hükümet tarafından baskı altında tutulmadığı, karar alma mekanizmalarına katılabildiği, toplumun farklı katmanlarının örgütlenmeler aracılığıyla kendini ifade edebildiği bir yapı. Tam bu nedenle bugün sivil toplum alanının daralması, genel olarak demokratik sistemlerde yaşanan gerileme ve bozulmayla doğrudan alakalı.¹ Bu gerilemenin küresel düzlemde gerçekleşiyor olması da tartışmanın zeminini genişletiyor, "daralma" kavramının bu denli yaygın şekilde benimsenerek kullanılmasına sebep oluyor.

Dünyanın pek çok yerinde savaşlar devam ediyor, binlerce insanın yaşam hakkı ihlal ediliyor, milyonlarca insan göç etmek zorunda bırakılıyor. Bu durumun çatışma alanları dışında da yarattığı toplumsal dönüşüm, muhafazakâr iktidarların popülist söylemlerinin aracı haline geliyor, "ulusal egemenlik ve çoğunluk iradesi" söylemleriyle toplumların içindeki kutuplaşmalar derinleştiriliyor. Güvenlikçi politikaları gerekçelendirmek amacıyla sürekli pompalanan "tehdit" söylemi, toplumlara yayılan korku siyasetiyle ele ele yürüyor. Terörizm tanımının bu denli genişletilmesi de terörist suçlamalarının yaygın ve ölçüsüz bir şekilde kullanılmasına imkân tanıyor. Ahlâki değerler üzerinden, kadınlar ve LGBTİ+'lar başta olmak üzere insanların yaşam hakları dahil pek çok hakkı ihlal ediliyor, yaşam alanları ellerinden alınıyor. Uzun zamandır eleştirilen ilerlemeci tez artık ikna

1 İsa Eldén ve Paul T. Levin, Swedish Aid in the Era of Shrinking Space - the case of Turkey, 2018: 27.

edici değil, zira “demokratik Batı” artık bir model sunmaktan uzak. Bu geriye gidişin pek çok ülkede birden yaşanıyor olması, küresel anlamda savunulacak değerler söyleminin de altını oyuyor. Dün militer yöntemleri ve baskı mekanizmalarını birbirlerinden öğrenen liderler, bugün silahlara başvurmadan fütursuz bir siyasi baskı kurmanın yeni yollarını paylaşıyor. Freedom House kuruluşunun 2018 yılı raporuna göre, dünya çapında 68 ülkede siyasi haklar ve kişisel özgürlükler konusunda bir önceki seneye kıyasla gerileme yaşanırken, 50 ülke bu konularda gelişme göstermiş.² 2006 yılından itibaren izlenen seyre baktığımızda, 116 ülkede durum kötüleşirken ancak 63 ülkede ilerleme kaydedilmiş. Yine 2018 tarihli bu rapora göre, dünya nüfusunun yüzde 61’i “özgürlük koşullarından” mahrum yaşıyor.³ V-Dem Enstitüsü’nün⁴ 2018 yılı değerlendirmesine göre⁵ ise 2018 sonu itibarıyla dünya nüfusunun üçte biri otokratikleşen ülkelerde yaşıyor. V-Dem araştırmacılarının “üçüncü dalga otokratikleşme” diye tanımladıkları bu yeni dalga, daha çok demokratik devletleri etkiliyor; askerî darbe gibi ani ve büyük değişimleri getiren altüst oluşlardan çok, yasal yollarla, daha yavaş ve aşama aşama gelişiyor.⁶

Israrlı ve sürekli mücadelelerle edinilen demokratik kazanımları ellerinden alınan toplumsal kesimlerin bu gerilemeye karşı mücadeleleri de farklı yollarla engellenmeye çalışılıyor. V-Dem’in göstergelerine göre, ifade özgürlüğü ve bağımsız medya, hukukun üstünlüğü ve örgütlenme özgürlüğünün dünya çapında düşüş gösterdiği ülkelerin sayısı, bu alanlarda yükselişin kaydedildiği ülkelerin sayısından fazla.⁷ Örgütlenme özgürlüğü, siyasi partilerden ziyade sivil toplum kurumlarını hedef alarak kısıtlanmaya çalışılıyor.⁸ Son dönemde sivil alanın daralmasından bu kadar sık bahsedilmesinin bir nedeni bu durumun yaygın bir olgu olarak yaşanmasıysa, diğer bir nedeni mücadelelerle kazanılmış alanların ve hakların kaybını ifade etmesi. Sınıf mücadelelerinin azımsanmayacak kazanımları; ırk ve etnisite temelli ayrımcılık karşıtı mücadelenin yarattığı sistem değişimleri; kadınların ve LGBTİ+’ların varlık ve eşitlik mücadelelerinin geldiği nokta, eksiksiz değilse de muazzam bir başarıyı işaret ediyordu. Otoriter yönetimler nezdinde “tehdit” algısını artıran, tam da bu kazanımlar olmuştu. Bugün, mücadeleler sonucunda sivil toplumun kendini bir aktör olarak inşa etmesini ve güç kazanmasını sağlayan mevzilerde geri çekiliş yaşanıyor. Tarihsel olarak mücadelenin amacı, alanları genişletmekti, bugünse kazanımları kaybetmemek için mücadele verilmek zorunda.

Sağlıklı ya da “açık” bir sivil alan, sivil toplum örgütlerinin ve bireylerin herhangi bir engellemeyle karşılaşmaksızın örgütlenebildiği, etkinliklere katılabildiği, birbirleriyle iletişim kurabildiği ve bu sayede hak talebinde bulunabildiği, siyasi ve toplumsal süreçlere müdahil olarak onları etkileyebildikleri bir durum şeklinde tanımlanıyor.⁹ Bugünse

2 Bkz. https://freedomhouse.org/sites/default/files/ABRIDGED_FH_FITW_2019_Report_FINAL.pdf

3 Bkz. a.g.e.

4 Varieties of Democracy – Demokrasi Çeşitleri.

5 Bkz. https://www.v-dem.net/media/filer_public/99/de/99dedd73-f8bc-484c-8b91-44ba601b6e-6b/v-dem_democracy_report_2019.pdf

6 Bkz. Lührmann, Anna ve Staffan I. Lindberg, “A third wave of autocratization is here: what is new about it?”, Democratization, 2019, 26. Cilt, 7. Sayı.

7 Bkz. https://www.v-dem.net/media/filer_public/99/de/99dedd73-f8bc-484c-8b91-44ba601b6e-6b/v-dem_democracy_report_2019.pdf.

8 Bkz. a.g.e., s. 18.

9 Bkz. <https://sur.conectas.org/en/infographics-civic-space-explained/>

bu "açık" alanı kapatmak amacıyla, hak mücadelesi yürütenler hakkında soruşturmalar başlatılıyor, karalama ve hedef gösterme kampanyaları yürütülüyor, kimileri tutuklanıp hapsediliyor, dernekler mali ve hukuki denetim kısıncasına alınıyor, kapatılıyor, eylemlerine izin verilmiyor, polis şiddetiyle karşılaşıyorlar; muhalif seslere de yer vermesi beklenen medya kanalları susturuluyor. Dünya çapında sivil alanı gözlemleyen CIVICUS'un (2018) raporuna göre, aktivistlerin gözaltına alınması, gazetecilere yönelik saldırılar, sansür, aşırı güç kullanımı ve protestoların engellenmesi gibi hak ihlalleri, sivil alanı baskı altında tutmak için en çok başvurulan yöntemler.¹⁰

Türkiye de tüm bu gelişmelerden payına düşeni alıyor, dahası sivil toplumun daralmasını gösteren örnek ülke kategorisine yükselmiş durumda. Tarihi boyunca demokratikleşme yolunda "küçük" adımlarla ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti, tarihsel olarak da sivil alanın genişlemesi ve aktörlerinin güçlenmesine izin vermeyen güçlü devlet geleneğine sahip bir ülke. Son 40 yıla kabaca bakmak gerekirse, 1980'ler, askerî darbe sonrası tüm demokratik örgütlerin sesinin kısıldığı, Türkiye devleti ile PKK arasındaki silahlı çatışmanın başlamasıyla "sivil" alanın oluşum koşullarının beliremediği yıllardı. 1980'lerin sonu ve 1990'lar ise sivil toplum alanındaki kurumsallaşmaların savaşın ağırlığı altında devam ettiği, din ve kimlik temelli örgütlenmelerin arttığı, sivil toplum aktörlerinin mücadelesinde hukuk alanının ağırlık kazandığı bir dönem oldu. 1999 yılında Türkiye'ye Avrupa Birliği adaylık statüsünün tanınmasıyla 2000'ler boyunca AB üyelik sürecinin sivil toplum üzerindeki etkisi hissedilmeye başladı. Hem adaylığın gerektirdiği yasal düzenlemelerin etkisi, hem de bu süreçte Türkiye'ye yapılan mali yardımlarda sivil topluma kayda değer bir öncelik verilmiş olması, projelendirilmiş sivil toplum etkinliklerinin artmasına yol açtı.¹¹

Türkiye'de son dönemde yaşanan daralmaya neden olan gelişmelerin miladı ise 2010'lu yılların ortalarıydı. 2013-2015 yılları arasında Abdullah Öcalan'la yürütülen müzakereler süresince devam eden çözüm süreci, sivil alanın genişlemesinde, faaliyetlerin ve etkinliğinin artmasında önemli bir rol oynadı. 2013 yazında Gezi protestoları ve sonrasında, İstanbul başta olmak üzere kamusal alanlarda yapılan eylem ve protestolara konan yasaklar yavaş yavaş arttı. 7 Haziran 2015'te yapılan genel seçimde, AK Parti 13 yıl sonra ilk kez tek başına iktidar olacak çoğunluğa erişemedi. Yüksek Seçim Kurulu tarafından seçimlerin tekrarlanmasına karar verildi. Çözüm sürecine eşlik eden ateşkesin 2015 yazında sonlandırılmasıyla, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Şırnak, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Batman, Elazığ ve Siirt illerinde süresiz sokağa çıkma yasakları ilan edilmeye başlandı.¹² Kent merkezlerine taşınan çatışma pek çok sivilin ölmesine, binlerce kişinin göç etmesine neden oldu. "Terörle mücadele" söylemi ve "terör propagandası" ya da "bölücü propaganda" suçlaması sivil seslerin kısılması için daha çok kullanılmaya başladı. Aynı dönem, Türkiye'nin batısında da bombalı saldırılarda pek çok kişi hayatını

¹⁰ Bkz. <https://monitor.civicus.org/SOCS2018/>

¹¹ Türkiye'de sivil toplum alanının tarihsel olarak gelişimi için bkz. Keyman, E. F. ve İçduygu, A. Globalisation, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries, Discourses, Citizenship Studies, 2003, 7:2, 219-234; Heper, M. ve Yıldırım S., Revisiting Civil Society in Turkey, Southeast European and Blackeast Studies, 2011, 11:1, 1-18.

¹² Bkz. TIHV Dokümantasyon Merkezi, 16 Ağustos 2015-1 Temmuz 2019 Tarihleri Arasında İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasakları. <https://tihv.org.tr/16-agustos-2015-1-temmuz-2019-tarihleri-arasinda-ilan-edilen-sokaga-cikma-yasaklari/>

kaybetti; yaşam ve örgütlenme alanları daha da daraldı. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından, darbeden sorumlu tutulan Gülen cemaatiyle mücadelenin "terörist" etiketi yapıştırılan tüm gruplara doğru genişletilmesi ve yedi kez uzatılarak iki yıl boyunca devam ettirilen Olağanüstü Hal döneminde yaşanan tutuklamalar, derneklerin kapatılması, Türkiye'de sivil alana yönelik baskının boyutlarını artırdı.

Bu raporda, içinden geçtiğimiz bu dönemin sivil toplum aktörleri tarafından nasıl tecrübe edildiğini anlamaya çalışıyoruz. Özellikle de 2015 yazı sonrasında yaygınlaşan ve ağırlığı artan bu durumun farklı aktörlere nasıl etki ettiğini görmek istedik. Türkiye'de sivil toplumu baskı altına almak için kullanılan yöntemler diğer ülkelerden pek de farklı değil. Kamusal alanda yapılan ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gereken barışçıl gösterilere polis şiddetiyle cevap veriliyor. Şiddet uygulayan devlet görevlileri cezasızlık zırhıyla korunuyor. "Terörle mücadele" söyleminin etkisi çatışmanın yeniden başlamasıyla gittikçe artıyor. İnsan hakları savunucuları hedef alınıyor, hatta öldürülüyor. Sivil toplum etkinlikleri ve toplantı içerikleri sorgulanıyor. Yasal uluslararası kurumların meşru maddi destekleri, "ajanlık" ve "hükümete karşı işlenen suçların" gerekçesi sayılıyor. Geleneksel olarak sivil toplum içinde sayılmasalar da medya ve üniversiteler ifade özgürlüğünün alanı olmaktan çıkıyor. Türkiye'de daralmanın olgusal referanslarının tümünü, hukuki adımlarını ve söylemsel düzlemini sunmak bu araştırma projesinin ve raporun sınırlarını aşıyor. Uluslararası alanda çalışan Freedom House,¹³ CIVICUS,¹⁴ V-Dem¹⁵ ve International Center for Non-for-Profit Law¹⁶ küresel düzeyde raporlamalar yaptıkları için ülke bazında güncel gelişmeleri takip ediyorlar. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı da Türkiye'de sivil toplum alanındaki gelişmelere odaklanıyor, izleme¹⁷ ve elverişli ortam değerlendirmesi¹⁸ yapıyor. Bunların yanında son dönemde Türkiye'de sivil alanın daralmasına dair kapsamlı çalışmalar yapıldı.¹⁹ Bu raporlamaların çoğunda Türkiye'de uygulanan kısıtlamaların boyutlarını ve yöntemlerini bulmak mümkün. Elinizdeki raporda ise görüşme yaptığımız kişilerin baskı ortamına dair gündelik deneyimlerini aktarmak istedik ve olgusal gelişmelere ancak bu deneyimler üzerindeki etkileri çerçevesinde değinmeyi tercih ettik. Görüşme yaptığımız kişilerin işaret ettiği gelişmelerle ilgili verileri, rapor bölümlmesine uygun şekilde verdik.

Amacımız Türkiye'de sivil topluma dair bütünlüklü bir tablo ortaya koyarak bir sınıflandırma yapmak ve daralmanın etkilerini her bir kesim üzerinden göstermek de değildi. Yaşama Dair Vakıf'ın yaptığı sınıflandırmayı dikkate aldığımızda, bu rapor için görüştüğümüz fon kurumları ve yabancı kurumlar hariç Türkiye'de faaliyet gösteren sivil top-

13 Bkz. <https://freedomhouse.org/article/turkey-halt-crackdown-civil-society>

14 Bkz. <https://monitor.civicus.org/country/turkey/>

15 Bkz. https://www.v-dem.net/media/99/de/99dedd73-f8bc-484c-8b91-44ba601b6e-6b/v-dem_democracy_report_2019.pdf

16 Bkz. <http://www.icnl.org/research/monitor/turkey.html>

17 Bkz. <https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1>

18 Bkz. <https://www.tusev.org.tr/tr/yasal-calismalar/sivil-toplumun-gelisimi-icin-elverisli-ortamin-izlenmesi-projesi>

19 Türkiye'de son dönem gelişmelerle ilgili detaylı raporlamalardan bazıları için bkz. Amnesty International, Fırtınaya Göğüs Germek, Nisan 2018; Åsa Eldén ve Paul T. Levin, Swedish Aid in the Era of Shrinking Space - the case of Turkey, 2018; Stephanie Leysen ve Ebubekir Işık, EU Support to Dismissed Civil Society in Turkey: Yes, There is a Better Alternative; Center for American Progress, Istanbul Policy Center ve Istituto Affari Internazionali, Trends in Turkish Civil Society, Temmuz 2017.

lum kurumlarının çoğu savunucu kategorisinde sayılabilir ve bu da sivil toplum kurumları alanında yüzde 3,3'lük bir kesime denk geliyor.²⁰ Bu kategori içine giren örgütlerin çalışma alanları ve haliyle karşılaştıkları sorunlar da birbirinden farklı olduğundan, bu çalışma tamamını kapsamak ya da temsil etmek iddiasında değil.

Bu rapor, esas olarak Mart 2019-Aralık 2019 tarihleri arasında "Türkiye'de Sivil Toplumun Dönüşümü" başlığıyla yürüttüğümüz araştırma projesinin ürünü. Bu amaçla öncelikle genel olarak dünyada, özel olarak da Türkiye'de sivil toplumun son dönemde yaşadığı daralmayı konu alan çalışmaları taradık. Bu taramadan yola çıkarak, sivil toplum içinde belli alanları seçerek ilerledik. İnsan hakları alanında mücadele veren kurumlar, toplumsal cinsiyeti odağına alan kurumlar, farklı ülkelerde aynı isimle faaliyet gösteren uluslararası kurumlar, kültür-sanat alanında ve Diyarbakır'da Kürt meselesi ekseninde faaliyet gösteren kurumlar ayrı bölümlerde ele alındı. Son dönemde kapatılan kurumlarda çalışanların tecrübelerine ayrı bir bölümde yer verdik. Son bölüm ise Avrupa merkezli fon kuruluşları ve yabancı kurumlarla yaptığımız görüşmeler üzerinden yazıldı.

Seçtiğimiz alanların, Türkiye'de sivil toplumun son dönemde maruz kaldığı baskıları anlatabilmek için kritik öneme sahip olduğunu düşünüyoruz. Görüşmelerde hem kurum çalışanlarının kişisel deneyimlerini hem de bağlı oldukları kurumun örgütsel deneyimini dinleme şansımız oldu. Görüşmelere raporda geniş yer vererek, bu deneyimlerin ağırlığını, yaygınlığını ve benzerlikleri ile farklılıklarını ortaya koymak istedik. Türkiye'de politik gündem hızla değişirken, bu değişimin etkileri, bu etkilerin algılanışını da hızla değiştiriyor. Görüşme yaptığımız kişilerin tecrübelerinin bu hızlı değişim içinde kaybolup gitmemesine yönelik arzumuz, bu tecrübelerin önümüzdeki zamanlar için yol gösterici olabileceği inancımızdan da beslendi.

Toplamda 19 kurumdan, 9'u kadın 20 kişiyle görüşme yaptık. Görüşme yaptığımız kişileri, temsil yetkisi olan üst düzey kurum çalışanları arasından seçtik. Türkiye'deki sivil toplum alanından 14 temsilciyle yaptığımız görüşmelerde, bu örgütlerin ve üyelerinin/ çalışanlarının yaşadıkları zorlukları, kurumları özelinde geçmişi ve bugünü karşılaştırmalı olarak nasıl değerlendirdiklerini, zorlukları aşmak için ne gibi stratejiler geliştirdiklerini, geleceğe dair beklentilerini ve önerilerini konuştuk. Türkiye'deki sivil toplum kurumlarına finansal destek sunan fon kurumları ve Türkiye merkezli kurumlarla ortak projeler geliştiren yabancı kurumlarla da görüşmeler yaptık. Bu çerçevede değerlendirilebilecek beş farklı kurumdan altı kişiyi dinledik. Yabancı ortak ve fon kurumlarıyla da görüşmek istememizin birkaç sebebi vardı. Birincisi, sivil toplumun son dönemdeki deneyimini onların gözlemleri üzerinden de sunmak istedik. İkincisi, yabancı kurumların bu baskı ortamından nasıl etkilendiğini anlamak istedik. Son olarak da bu kurumların özel konularını belirleyen farklı dinamiklerden bahsetmek istedik.

Görüşme yaptığımız kişilerin imzalaması için hazırladığımız izin formunda, görüşme içeriklerini ve kimliklerini ne şekilde kullanabileceğimize dair kararı kendilerine bıraktık. Görüştüğümüz kişilerin deneyimlerini rahatlıkla ifade edebilmeleri bizim için önem-

20 Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları, Hazırlayan: Yaşama Dair Vakıf. YaDa'nın diğer kategorileri şunlar: Özgür-güt, Siyasi Yönelimli, Hayırsever, Himayeci, Uzman, Yaptırma-Yaşatma-Güzelleştirme, Hemşeri, Sosyallas-yon, Kulüp, Yan Kuruluş, Meslek/Sektör Eksenli, Pazar Eksenli.

liydi. Ayrıca bu alanda açık kimliğiyle düşüncelerini ifade etmek istememek, ifade ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalara dair başlı başına bir gösterge olarak ele alınabilir. Raporu tüm kimlikleri anonimleştirmektense, izin veren kurum ve kişilerin isimlerini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmanın araştırmacıları ve raporun yazarları olarak farklı alanlarda çalışıyoruz: Bizim gazeteci-yazar, diğerimiz sivil toplum çalışanı. İki farklı alanın deneyimini ve yöntemini harmanlayarak çalıştık. Raporun "Giriş", "Uluslararası Bir Kurum Olmak", "Çatışmayla Daralan Diyarbakır", "Yabancı Fon Kurumları ve Ortak Kurumlar" başlıklı bölümleri Özlem Kaya; "İnsan Haklarını Savunmak Zorlaşırken", "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakınca", "Her Tür 'İfade'nin Alanı Daralırken", "Kapatılan Kapılar Açılan Kapılar", "Sonuç ve Öneriler" kısımları Pınar Ögünç tarafından kaleme alındı. Araştırmanın kapsam ve sınırları göz önüne alınarak yazılmış tüm bölümler kendi başlarına birer araştırma konusu olmayı hak edecek genişlikte. Bu raporun, yaşadıkları tüm zorluklara rağmen sivil alanı savunmaya devam edenlerin deneyimlerini ortaya koyarak ve gelecek için bir perspektif sunarak, her koşulda devam ettirdikleri mücadelelerine mütevazı bir katkı olmasını diliyor, görüşme yaptığımız tüm kişilere bize değerli zamanlarını ayırdıkları için tekrar teşekkür ediyoruz.

İnsan Haklarını Savunmak Zorlaşırken

Türkiye’de insan hakları savunuculuğu, ihlallerin yoğunluğunu ve çeşitliliğini belirleyen siyasi iklime göre şekillenerek her daim zorlu bir mücadele alanı oldu. İhlallerin arttığı ve normalleştiği, aynı zamanda sivil toplum alanında genel bir daralmadan söz edilebilecek 2015 sonrası da savunucuların doğrudan baskı ve kovuşturma tehdidinde maruz bırakıldıkları bir dönemdi. Bu tecrübe, yaşanan daralma sürecini tarif etmesi dışında, köklü kurumların kendi tarihleri içinde karşılaştırmalar yapmaya olanak tanınmasıyla ayrıca önemli.

Bu alanda öncü kurumlardan olan İnsan Hakları Derneği (İHD), 1986’da aralarında tutuklu-hükümlü yakınları, yazar, gazeteci, hekim, hukukçu, mimar, mühendis ve akademisyenlerin yer aldığı 98 insan hakları savunucusu tarafından kuruldu. 1991’den beri İHD’de farklı pozisyonlarda gönüllü olarak çalışan İHD İstanbul Şube Başkanı Gülseren Yoleri, dozu değişse de baskının hiç kalkmadığını, kurum tarihi boyunca tamamen “özgür” hissedilerek çalışılan bir dönem bulunmadığını söylüyor.

İHD kurulduğunda darbenin etkileri sürüyordu. 1980’lerde ordu vardı, 1990’lar JİTEM’in [Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele], kontrgerillanın devreye girdiği karanlık yıllardı. 2000’lerin, özellikle AK Parti döneminin tipik özelliği maskelerin güçlenmesiydi. Bu, çözüm sürecinin bitimine kadar sürdü denebilir. Önceki yıllarda diyelim cezaevlerindeki ihlaller ve keyfî uygulamalara dair raporumuzu sunmak için Adalet Bakanlığı’ndan, Ceza Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü’nden randevu istediğimizde kabul etmezlerdi, hatta randevusuz gittiğimizde kovmaktan beter davranırlardı. 2000’lerde AK Parti kadrosuyla birlikte randevu veriyorlar, kapıda karşılayıp ağırılıyorlar, rapordaki her şeyi de sizin kadar biliyorlardı. Çözüm dediğinizde ise top gezmeye başlıyordu. Herkesin sorumluluğu birbirine attığı, dinlemiyorum, çözmez-çöçüm demediği ama çözmediği dönemdi.²¹

21 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), 1980 darbesi döneminde işkence görenlerin tedavi ve rehabilitasyonuna öncelik veren bir kurum olarak 1990'da İHD ile Türk Tabipler Birliği'nden doğdu. Halen işkence görenlere, yakınlarına tedavi ve rehabilitasyon hizmeti sunan, işkencenin belgelenmesi, önlenmesi ve alternatif raporların hazırlanması için çalışan tek örgüt. Beş yıldır TİHV İstanbul temsilcisi olan ve 1986'dan beri insan hakları alanında çalışan Ümit Efe, sistematik işkencenin sürdüğü 1980'li yıllarda mücadelenin etkisiyle örneğin gözaltı süresinin 90 günden 45 güne düşebildiğini, Cumartesi Anneleri'nin 24 yıl önce başlayan buluşmalarının, örtük halde olsa da 1990'larda da devam eden işkence ve faili meçhul vakalarında durulmaya neden olduğunu söylüyor. 2000'leri ise şöyle tarif ediyor Efe:

Filistin askısı, elektrik, tecavüz, hayvan kullanma, gözbağı uygulamaları yoktu belki ama büyük cezaevleri katliamları yaşandı. 19 Aralık 2000'de [Hayata Dönüş²² adı verilen] operasyonu televizyonlar naklen yayınlayabildi.²³

Efe, 2013'te Türkiye'nin neredeyse tamamına yayılan Gezi eylemleri sırasında "görünür işkencenin değişen yüzü"nü belirlediğini anlatıyor. Sadece eyleme katılanların değil, örneğin yoğun gaz kullanımı nedeniyle evlerinde bulunan insanların, sokak hayvanlarının da etkilendiği daha konsantre ve yoğun bir şiddet tarif ediyor.

Cumartesi İnsanları/Anneleri

İnsan hakları savunucuları ve kaybedilenlerin yakınları ilk kez 27 Mayıs 1995'te kayıplarının akıbetini sormak için Galatasaray Meydanı'nda oturdular. Polis şiddeti nedeniyle 1999'da ara vermek zorunda kaldıkları eylemlerine 2008'de tekrar başladıklarında artık sadece İstanbul'da değil, Diyarbakır'da, Cizre'de, Batman'da, İzmir'de, Yüksekova'da da bir araya geliyorlardı. 2015 yazında çözüm sürecinin sona ermesinin ardından ilan edilen uzun süreli sokağa çıkma yasakları sürecinde, Diyarbakır, Cizre, Batman ve Yüksekova'daki eylemler yapılamamaya başladı. İstanbul'da 25 Ağustos 2018'de 700. haftada buluştuklarında yoğun polis şiddetiyle karşılaştılar. Galatasaray Meydanı'nın Cumartesi İnsanları/Anneleri'ne kapandığı o günden beri eylem İHD İstanbul şubesi önünde yapılıyor. Diyarbakır'da da sokağa çıkma yasakları sonrasında Koşuyolu'nda tekrar yapılmaya başlanan eyleme 499. haftasından itibaren izin verilmiyor, İHD Diyarbakır şubesinin önüne çıkmaları dahi yasak olduğundan basın açıklamaları içeride okunuyor. Mücadele alanlarının daralmasını fiziksel olarak da yaşamak zorunda bırakılan Cumartesi İnsanları/Anneleri, kamusal alanlardan uzaklaştırılırsalar da eylemlerine devam ediyorlar.

Bu başlıkta üçüncü görüşmeyi yaptığımız Hafıza Merkezi (Hakikat Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği), bir bölümü bu alanda daha önce çalışmış bir grup avukat, akademisyen, gazeteci ve insan hakları savunucusu tarafından 2011'de "ağır insan hakları ihlallerine ilişkin gerçekleri ortaya çıkarmayı, mağdurları adalet arayışlarında desteklemeyi ve bu ihallerle ilgili toplumsal hafızayı güçlendirerek toplumsal barışa ve demokrasiye katkı sağlamayı" hedefleyerek kuruldu. Çözüm sürecinin henüz başlamadığı ama merkezin direktörlerinden Murat Çelikkan'ın ifadesiyle sinyallerinin sezildiği, "AB uyum sürecinin zorunlu reformlarının olumlu hava yarattığı, demokratik

22 Daha fazla bilgi için: <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/181812-hayata-donus-neden-yapildi-bu-gune-etkisi-ne-oldu>

23 Ümit Efe, bireysel görüşme, İstanbul, 14 Haziran 2019.

ve sivil alanın genişlediği” bir dönemdi bu.²⁴ Çözüm sürecine eşlik eden çatışmasızlık ortamı, Hafıza Merkezi'nin de alanına giren konularda gelişmelere sahne oldu. Rafa kalkmış bazı davalar gündeme gelebildi. Örneğin 1990'larda Cizre'de yaşanan ihlaller mahkemeye taşındı, devlet geleneği toptan değişmediyse de “geleneksel cezasızlıkta bazı kırılmalar” yaşandı. Bu siyasi iklim, Hafıza Merkezi'nin sahada çalışabilmesini, bölgede mağdurlar ve yakınlarıyla 200'ün üzerinde görüşme yapabilmesini sağladı. Kaybedilenlerin hikâyeleri ve dava süreçleri <http://zorlakaybetmeler.org> adresli sitede kamuya açıldı.

7 Haziran 2015 Sonrası

Bugün <http://zorlakaybetmeler.org> adresini tıkladığınızda siteye “ulaşamadığı” yazıyor. Çelikkan bunun ardındaki kırılmaları işaret ediyor. İleri 17-25 Aralık 2013 operasyonlarıyla iktidar blokundaki çatlama. İkincisi cezalandırmaya doğru giden üç temel davada (Cemal Temizöz, Mete Sayar, Musa Çitil) beraat kararlarının çıkması²⁵ ve derken Çözüm sürecinin sona ermesi. 7 Haziran seçimleri sonrası ise, özellikle “hendek” ve “abluka” dönemlerinde “barış” demenin bile suç haline getirilişle ayrı bir kırılma.

Telefonlar almaya başladık. Özellikle kaybedilenlerle ilgili sitede ismi geçenler çıkarılmalarını talep etmeye başladı. Bunun hukuki karşılığı da vardı, mahkemelerde aklanmaya başlamışlardı. Siteyi yenilemek için kapatmak zorunda kaldık. Sürecin bitiş ve darbe girişimi sonrası OHAL'le birlikte suç teşkil edebilecek ifadeleri nedeniyle tanıklıklarını paylaşanları korumak için de bunu yapmak gerekiyordu. Tekrar başlayan çatışma, abluka döneminde o kadar ağır sorunlar yaşıyordu ki, 90'ları bugünden bahsetmeden konuşabilmek mümkün olmamaya başladı. Geçmiş birdenbire bugün haline geldi.²⁶

Çözüm süreci, hak ihlalleri bu dönemde de farklı alanlarda sürdüğünden insan hakları savunucularının “durduğu” bir dönem değildi. Barış masasının devrilmesiyle Kürt illerinde yaşanan çatışmalı günler, İstanbul Temsilcisi Ümit Efe'nin de ifade ettiği gibi TİHV çalışanları için koşulları çok ağırlaştırdı.

Sokağa çıkma yasaklarıyla tüm sivilin mağdur edildiği dönemde alana girip ilk belgeleme çalışması yapan kurumduk ve bu bizim için çok önemliydi. Zaman zaman sokağa çıkma yasakları sırasında yaptığımız için kelle koltukta bir çalışma diyebiliriz. Kafamızı sokacağımız bir çatının bulunmadığı ortamda yıkımı ve kültürel saldırıyı tespit etmemiz gerekiyordu. Faaliyetimizi apaçık yürütmek adına ilgili resmi kurumlara çalışacağımızı bildirmemize rağmen tehdit ve takiple karşılaştık. Cizre Referans Merkezimiz yakıldı. Cizre raporumuzla ilgili soruşturma ve denetim yaşadık. Genel başkanımız Şebnem Korur Fincancı tutuklandı. Onun on günlük tutukluluğu tüm insan hakları alanına önemli bir tehditti. Hâlâ yargılamaları süren birçok dava açıldı. Akabinde Cizre raporunda imzası olan bazı kurumlar, Gündem Çocuk Derneği, TUHAD-FED (Tutuklu Hükümlü Aileleri Hukuk Dayanışma Dernekleri Federasyonu), Mezopotamya Hukukçular Derneği gibi bazı kurumlar KHK'larla kapatıldı.²⁷

24 Murat Çelikkan, bireysel görüşme, İstanbul, 10 Haziran 2019.

25 Hafıza Merkezi, devlet görevlilerinin yargılandığı bu ve diğer davalara ilişkin bilgileri www.failibelli.org adlı sitede derliyor.

26 Murat Çelikkan, bireysel görüşme, İstanbul, 10 Haziran 2019.

27 Ümit Efe, bireysel görüşme, İstanbul, 14 Haziran 2019.

İHD İstanbul Şube Başkanı Yoleri de "Geçmişte köyler boşaltılırdı, yakılırdı, bilirdik, artık kentler her şeyiyle yok ediliyordu. Tüm topluma yönelmiş bir tehditti. Uluslararası mekanizmalara güven de ortadan kalktı" diye tarif ettiği dönemin ağırlığını vurguluyor. 10 Ekim 2015'te Ankara'da düzenlenen Emek, Barış ve Demokrasi Mitingi'ni hedef alan bombalı saldırı ise gerçek bir kırılma yaşatmış. İnsan hakları alanından çok sayıda kişinin katıldığı miting sonrasında hak mücadelesinin dahi anlamsızlaşmasına, "İnsanlar parçalanmışken rapor yazmak ne işe yarar" duygusunun yerleşmesine dair gözlemini aktarıyor Yoleri. Katliamın üzerlerindeki kalıcı etkisinden bahsederken şöyle diyor: "Derneğe bir süre gelip çalışan sonra ayrılıp gidenleri anlamazdım. Herkesin bu yükü taşıyamayacağını 10 Ekim sonrası anladım."²⁸

15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminden beş gün sonra ilan edilen OHAL, üç aylık sürelerle yedi kez uzatılarak kamu kurumlarından ihraçlar, keyfi tutuklamalarla medya, akademi, sivil toplum başta olmak üzere tüm muhalif görüşlerin alanını daralttı.²⁹ Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Taner Kılıç'ın 6 Haziran 2017'de gözaltına alınarak tutuklanması, bir ay sonra Büyükada'da bir insan hakları çalıştayı için buluşan on insan hakları savunucusuna yönelik operasyon, aynı yılın Ekim ayında Osman Kavala'nın gözaltına alınması ve ardından tutuklanması, sivil topluma yönelik baskı ve müdahalede artan dozun işaretleriydi.

7 Haziran seçimlerinden itibaren tüm bu yaşananların insan hakları savunucularının çalışmaları üzerindeki etkisini, Hafıza Merkezi'nin tecrübesinden okumak mümkün. Geldikleri noktada artık sahada görüşme yapamıyorlar ya da ancak avukatlar görüşebiliyor. Kurum telefonunun üzerine kayıtlı olduğu kişi hakkında yürütülen soruşturma sonrası, çalışmalarını sosyal medyadan duyurmamaya karar verdiler. Bazı toplantıları iptal ettiler, bazı kitapları yayınlamamayı seçtiler. O dönem on kişilik ekibin dördü soruşturma ya da dava süreci yaşadı, bazıları hüküm giydi, hapis cezası aldı. 1990'ların ihlal davalarını takip eden Merkez'in avukatları artık bizzat kurumun davalarına yoğunlaşmak zorundaydı.³⁰

İHD'nin geçmişi, üyelerinin ödediği ağır bedellerle dolu. Bu bedel de siyasi iklime göre değişiyor:

1990'larda faili meçhuller döneminde bizim yöneticilerimiz de bunun kurbanı oldu. Baskı, tutuklama, işkence yaşandı. Bu süreçte her koşulda ses çıkaran neredeyse bir tek insan hakları savunucuları kalmıştı. Kaçırılanlar, kaybedilenler, faili meçhul cinayetlerde katledilenler yanında, bu dönem pek çok dernek yöneticimiz uzunca süre tutuklu kaldı, halen cezaevinde olanlar, hakkında soruşturma yürütülenler var.³¹

28 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

29 Af Örgütü tarafından hazırlanan "Fırtınaya Göğüs Germek" (<https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/Firtinaya%20Gogus%20Germek.pdf>) ve İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından hazırlanan "Olağanüstü Hal Tedbir ve Düzenlemeleri" (http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/OHAL-Durum-Raporu_31Agustos-2017.pdf) başlıklı raporlar, OHAL dönemindeki hak ihlalleri ve bunların belgelenmesi sırasında yaşanan baskıyı ayrıntılı olarak ele alıyor.

30 Murat Çelikkın Özgür Gündem'e destek amacıyla bir günlük nöbetçi genel yayın yönetmenliği yaptığı için 1 yıl 6 ay ceza aldı. Eş Direktör Meltem Aslan 16 Kasım 2018'de sivil toplum alanına yapılan operasyonda şafak baskınıyla gözaltına alındı, gece serbest bırakıldı. Yönetim Kurulu Başkanı Yiğit Ekmekçi'nin Gezi dosyasından yargılanmasına rapor hazırlanırken devam ediliyordu.

31 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

İnsan hakları savunuculuğu, belgeleme, raporlaştırma, dava takibi gibi faaliyetlerle devlet kurumlarıyla farklı düzeylerde ilişki kurmayı, görüş paylaşmayı, talepte bulunmayı gerekli kılıyor. Görüştüğümüz her üç kurum temsilcisi 2015 sonrası daralma sürecinin bu temasları zayıflattığını, hatta tamamen ortadan kaldırdığını anlatıyor. Tüm raporlarını sivil aktörlerle birlikte devlet kurumlarına da yollayan, bakanlıklar düzeyinde temaslar kurup Meclis komisyonlarında sunum yapan bir STK olan Hafıza Merkezi'nin, kamu kurumlarıyla, hükümetle aynı çizgideki medyayla ve akademiyle ilişkileri tamamen kesilmiş. Çelikkan bu süreçten sonra ilk temasın 2019'un ilk yarısında, insan hakları yol haritası çıkarmak üzere Adalet Bakanlığı'nın davetiyle kurulduğunu ifade ediyor. O toplantıda kayda geçen görüşlerinin ne kadar dikkate alınacağı konusunda da kuşkulu.³²

İHD ve TİHV için de özellikle OHAL süreci kamu kurumlarıyla ilişkinin neredeyse tamamen kesildiği bir dönem. Bakanlık, müsteşarlık, müdürlük düzeyinde tekrar kurulan ilk temas ise, HDP Hakkari Milletvekili ve Demokratik Toplum Kongresi Eş Başkanı Leyla Güven'in 7 Kasım 2018'de cezaevindeyken başladığı açlık grevi sırasında gerçekleşmiş.³³ Türkiye'de ve yurtdışında katılanların sayısının 3000'leri bulduğu açlık grevleri, Güven'in açıklamasıyla 200. gününde sona ermişti.

Bütün Bunlar Neleri Değiştirdi?

İHD İstanbul Şube Başkanı Yoleri, ağırlaşan koşullara rağmen hiçbir kampanyadan vazgeçmediklerini, hiçbir sözden sakınmadıklarını, ama baskıyla baş edebilmek için yeni yöntemler geliştirdiklerini söylüyor. Darbe girişimine katılmakla suçlananlara yönelik işkence iddialarından FETÖ dosyasında yargılananların cezaevi koşullarına, yine aynı dosyayla ilgili son dönem yaşanan kaçırılmalara kadar her alanda, tüzüklerindeki ilkelere uygun biçimde çalışmayı sürdürdüklerini ifade ediyor.

Darbe girişiminin hemen ertesinde, 16 Temmuz 2016 sabahı İHD temsilcileri, 1995'ten beri süren Cumartesi Anneleri buluşması için Galatasaray Meydanı'nda yine toplandılar. Koşullar ne olursa olsun eylemi sürdürmek gerektiğini düşünüyor, bir hafta meydana gitmezlerse eylemlerinin daha sonra hep engellenebileceğinden endişe ediyorlardı. "Gerçekten eylem yapacağınızı mı düşünüyorsunuz böyle bir günde? Sabaha kadar millet birbirinin kafasını kesti, sokaktakiler sizi linç edebilir, sizi koruyamam" diyen bir sivil polislin şaşkın bakışları altında, etraftaki tuhaf kalabalıktan tedirgin olsalar da adalet taleplerini o gün de dile getirdiler. Fakat OHAL'in bitiminden bir ay sonra, 25 Eylül 2018'de, 700. haftada eylemin önce Galatasaray'da, sonra İstiklal Caddesi'nde, sonra caddeye çıkan sokaklarda yapılmasına yasak getirildi. Yoleri'yle görüşmemiz esnasında Cumartesi Anneleri/İnsanları İHD'nin kapısının önünde buluşuyordu. Bu manidar dönüşümü şöyle anlatıyor Yoleri:

Kapıdan adım atmamız yasak, ama biz atıyoruz. Bir taraftan nereden nereye geldik diye düşünüyor insan, diğer taraftan da bizi sıkıştırmak istedikleri yerin dışındayız, eylemimizi hâlâ yapıyoruz. Adalet talebimizden, kayıplarımızı arama mücadelesinden vazgeçemedik.³⁴

32 Murat Çelikkan, bireysel görüşme, İstanbul, 10 Haziran 2019.

33 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019 ve Ümit Efe, bireysel görüşme, İstanbul, 14 Haziran 2019.

34 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

TİHV de baskılar nedeniyle faaliyet alanını daraltmak ya da otosansür uygulamak yerine, mücadelenin kapsamını genişletmeye karar vermiş. KHK ile kapatılan bazı kurumları, işlerinden atılan bazı akademisyenleri bünyelerine almak gibi bir strateji izlenmiş. İnsan hakları aktivistleri, bilimsel araştırma yapacak uzmanlar yetiştirmeyi hedefleyen, Diyarbakır, İzmir, İstanbul ayaklı TİHV Akademi'ye³⁵ dair beş yıldır süren çalışmalar hızlandırılarak faaliyet başlamış. Bu süreçte gönüllü meslek uzmanlarının katılımında ya da Deneyim Paylaşım Programı'na başvurularda bir düşünüş gözlenmemiş. Keza insan hakları savunucularına yönelik Büyükkada operasyonu sonrası yapılan İnsan Hakları Hareketi Konferansı, her zamankinden yoğun bir katılımı, savunucuların birbirine umut verdiği bir buluşmaya dönmüş. Tüm bunların ortasında motivasyonlarını, ruh sağlıklarını koruyabilmekse güçlendirici, destekleyici çalışmalar gerektirmiş.

Yaptığımız dünyanın en vicdanlı ama en ağır işlerinden. Paramparça edilmiş, işkence görmüş insanlarla çalışıyor hekimlerimiz. Bir yandan kazanılmış birçok demokratik hakkın kaybedildiği, işkencenin algı operasyonlarıyla normalleştirildiği bir süreç yaşıyorsunuz. İnsan hakları örgütlerinin çalışma zeminini bu belirliyor. Hak bilincini yeniden yükseltebilmek için sil baştan başlamak gerekebilir. Bize en çok "Bunca yıldır mücadele ediyorsunuz ne kazandınız?" diye sorarlar. Bir sarmalla bazı şeyleri dönüp yeniden anlatmamız gerekse de, kaplumbağa adımıyla ilerlese de bençe kazanıyoruz. Bu siyasal perspektif ve sistem devam ettikçe, bize, hatırlatıcı ve onarıcı bir mekanizmaya ihtiyaç olacağını düşünüyoruz. Bir mücadele geleneğinin varlığı bile hovardaca gidişi engelleyebilir. Diğer yandan geleceğin kurucu çalışmalarında hem egemenler hem halk açısından bir nevi turnusol olabildiğimizi düşünüyorum.³⁶

Hafıza Merkezi de aynı dönemde strateji değişikliğine gitmeyi tercih etmiş. Önce insan hakları alanına ve medyaya, ikinci adımda akademiye uygulanan sistematik baskının üçüncü dalgasının sivil toplum alanını hedef almasıyla, toplumun "sesi çıkan" kesimlerine topyekün bir saldırı yapıldığını düşünen merkezin direktörlerinden Çelikkın, Büyükkada'da hak savunucularına yönelik operasyon ve Osman Kavala'nın tutukluluğuyla süren bu üçüncü dalga, ekiplerinde bireysel düzeyde tedirginlik, moral bozukluğu yaratmasına rağmen kurum olarak büyümeyi seçtiklerini anlatıyor. Son bir yıldır sivil alanın daralması meselesini faaliyet alanlarına dahil ederek insan hakları savunucularının savunulması üzerine bir proje yürütüyorlar. Bir diğer projeleri de Heinrich Böll Stiftung Derneği'yle birlikte AB delegasyonu adına insan hakları örgütlerine yaklaşık 1 milyon 700 bin Euro kurumsal destek dağıtımını içeriyor.

20. yüzyılda demokratik rejimlerin ve insan haklarının kalp kriziyle öldüğü süreçleri gördük. Kalp krizi darbeyle, askerinin yönetime el koymasıyla oluyordu. Bir günde bütün sivil alan kesintiye uğruyor, sonra da uzun bir normalleşme, demokratikleşme dönemi yaşanıyor. Son beş-altı yıldır tüm dünyadaki otoriterleşme eğilimlerinin arttığı ve sivil alanın daraldığı ülkelerde uygulamaların ortak özellikleri var. 21. yüzyılda demokrasiler boğularak, seçilmiş liderlerin elinde can çekişerek ölüyor. Lider-

35 TİHV Akademi'yi oluşturan muhrec akademisyenler amaçlarını "aktivist-akademisyen kimliğinin her şeyden önce paylaşılan dünyaya karşı duyulan kolektif sorumluluktan geçtiği" fikrine dayandırıyor. Yayınlandıkları "Üniversitenin Olağanüstü Hali: Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme" ve "Akademisyen İhraçları: Hak İhlalleri, Kayıplar, Travma ve Güçlenme Süreçleri" başlıklı iki rapor için bkz. <https://tihvakademi.org>

36 Ümit Efe, bireysel görüşme, İstanbul, 14 Haziran 2019.

ler birbirlerinden çok hızlı öğreniyor. Sanki bir guide book [rehber kitap] var. Putin bir şey yapıyor, üç gün sonra Macaristan'da ya da Türkiye'de benzerini görebiliyorsunuz. Hukuk alanında Polonya'yla, sivil toplum ve siyaset alanında Macaristan'la, bazı uygulamalarda Rusya'yla benzeştığımızı biliyoruz. Bunun uluslararası bir saldırı olduğunu ve ancak uluslararası düzeyde ortaklaşarak karşı çıkılabileceğini düşünüyorum.³⁷

Bu sürecin STK'ların fon kaynaklarına erişimine etkisi de söz konusu. Örneğin Hafıza Merkezi'nin destekçilerinden olan Açık Toplum Vakfı Türkiye'den çıkma kararı aldı. Çelikkan uluslararası ve yerel fon kaynaklarıyla ilişkilerde bunun dışında da değişiklikler yaşandığını söylüyor. Çelikkan'ın "İnsanlar fon verdiklerinde sonuç görmek ister. Sermayenin serbest akışı gibi, fonların da daha çok sonuç alabileceği yerlere kayma süreci yaşandı" diyerek yorumladığı bu değişimin bir başka yüzü de var. Bazı kurumlar tam da zor zamanlarda desteğin önemini algılamaya başlayarak yeni bir yol çizmiş. Çelikkan, AB'nin bu dönemde devlete ayırdığı kaynağı kısarken sivil topluma verdiği fonları artırma kararı almasını böyle yorumluyor.³⁸

İHD, zaman zaman farklı şubelerinin proje bazlı aldığı AB fonları bulunsa da fon kullanmayı tercih etmiyor. Yoleri, devletlerden ve iktidar odaklarından fon almayı bağımsızlık ilkesine aykırı bulduklarını, sivil örgütlerden fon alma konusunda ilkesel bir karşı çıkışları bulunmasa da bağışlarla kaynak yaratmanın onları "çoğalttığını", kendilerine güvenlerini artırdığını söylüyor. Bu zor süreçte de her şeyi aidat ve bağışlarla yapmaya devam etmişler.³⁹

Vakıf senedine uygun koşulları haiz olmak şartıyla proje bazlı uluslararası mali desteklerden faydalanan TİHV ise, AB fonlarına ya da işkence karşıtı kurumların desteğine öncelik veriyor. Efe, bu konudaki net tercihleri dolayısıyla Osman Kavala'nın tutuklanması, Büyükkada Davası gibi doğrudan sivil toplum alanına yönelik yargı müdahalelerinden sonra ayrıca bir çekince duymadıklarını söylüyor.⁴⁰ TİHV, mali denetim yoluyla baskıyı bu süreçten önce de yaşamış, açılan bir dava vakıf lehine sonuçlanmıştı.

37 Murat Çelikkan, bireysel görüşme, İstanbul, 10 Haziran 2019.

38 Murat Çelikkan, bireysel görüşme, İstanbul, 10 Haziran 2019.

39 Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

40 Ümit Efe, bireysel görüşme, İstanbul, 14 Haziran 2019.

Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakınca

Cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı hak ihlalleri, insanlık tarihine yayılmış bir eşitsizliğe, beden politikalarına, kökleşmiş eril ve heteronormatif zihniyete dayanıyor. Fakat bu uzun geçmiş, ayrımcılığa ve oradan doğan şiddete karşı yürütülen mücadeleyi gündelik "sıcak" siyasetten azade kılmıyor, bilakis kadınlar, LGBTİ+'lar gibi toplumsal olarak dezavantajlı kılınmış kitleleri daha kırılğan bir noktaya taşıyor. Siyasi baskı nedeniyle bu hak mücadeleleri fiilen engellenebildiği gibi, böylesi süreçler uzun yıllar içinde oluşmuş toplumsal birikimlerin kaybedilmesine de yol açarak tahribatı uzun vadeye taşıyor. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL, bu durumun kristalleştiği dönemlerden biri oldu.

2016'dan beri İstanbul 8 Mart Feminist Gece Yürüyüşü, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü Eylemi keyfi uygulamalarla kısıtlanabiliyor. Daha önce 13 kez sorunsuz yapılan Onur Yürüyüşü 2015'ten beri kolluk kuvvetlerince engelleniyor. Ankara'da da 2017'den beri Valilik kararıyla KuirFest ve tüm LGBTİ+ etkinlikleri süresiz yasaklanmış durumda. Bu, her bir eylem için sokakların zorlanmadığı anlamına gelmiyor. Örneğin 2018 yılında İstanbul'daki 17. Feminist Gece Yürüyüşü'ne katılım o kadar yüksekti ki, New York Times gazetesi manşetten verdiği 8 Mart haberi için İstanbul'dan bir fotoğrafı kullandı.⁴¹

Baskıyı, buna karşı yükselen direniş deneyimlerini belgelemek ve görünür kılmak amacıyla 2018'de kurulan Kadın Hakları Savunucuları Dijital Platformu'nun⁴² (Kahidep) ve-

41 Bkz. <https://static01.nyt.com/images/2018/03/09/nytfntpage/scannat.pdf>

42 Kahidep, kadınlar arasında dayanışma örgütüyor, veri topluyor, ayrıca halen daha OHAL Tanıklıkları Görüntülü-Sözlü Tarih Çalışması yürütüyor. <https://www.kahidep.org>

rilerine göre OHAL süresince 88 belediyeye kayyum atandı, 44 kadın belediye eşbaşkanı görevden alındı, 36 kadın belediye eşbaşkanı tutuklandı. 11 kadın örgütü KHK ile kapatıldı, kayyum atanarak 52 kadın kurumunun faaliyetlerine son verildi. Bazı yerlerde kadınlar için meslek edinme kurslarına, "kadın otobüs şoförleri" gibi özellikli projelere dahi son verildi. Altı kadın milletvekili tutuklandı. DİSK'in hazırladığı OHAL'de Kadın Hakları İhlalleri Bilançosu⁴³ başlıklı kitapçığa göre KHK'larla kamudan ihraç edilenlerin yüzde 23'ü, yani 25 bin 523'ü kadın. Yurt dışı bursu iptal edilen öğrencilerin üçte birini, üniversitelerden ihraç edilen akademisyenlerin beşte birini kadınlar oluşturuyor. Ayrıca OHAL sürecinde 16 kadın gazeteci tutuklandı. Kadın haber ajansı Jinha KHK ile kapatıldı.

KESK'in 29 ilde, 237 kadınla yaptığı anket, konuya daha yakından bakabilmek açısından önemli.⁴⁴ OHAL döneminde ihraç edilenlerden KESK'e bağlı sendikalara üye olanların sayısı 4218 ve bunun yüzde 25,3'ünü kadınlar oluşturuyor. Anket sonuçlarına göre ihraç edilen kadınların yüzde 68'i daha önce hiçbir soruşturma geçirmemiş. Yüzde 46'sının yakın çevresinde ihraç edilmiş en az bir kişi daha var ki bu, hayatın daha da zorlaştığı anlamına geliyor. Yüzde 17'si ihraç edildikten sonra yaşadığı ili/ilçeyi değiştirmiş. Yüzde 68'i genel sağlık durumunun iyi olmadığını ifade ediyor. Ciddi maddi sıkıntı yaşayanların yüzdesi ise 88.

Bugün gelinen noktada, Türkiye'nin ilk imzacılarından olduğu, 2014'te yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi) dahi etkin uygulanamıyor. Hatta "aileye zarar verdiği" gerekçesiyle hükümetin kimi temsilcilerinin ve hükümete yakın medyanın hedefinde.

Asıl Kırılma 2015'ten Önce

Türkiye'de kadın hakları dendiğinde muhtemelen akla ilk gelen sivil toplum örgütü olan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 1986'da BM'nin kadınlara karşı ayrımcılıkla ilgili sözleşmesinin Türkiye tarafından imzalanması için yürütülen kampanya, 1989'da Mor İğne kampanyası, 1990'da Bedenimiz Bizimdir ve boşanma eylemleri, Dayağa Karşı Kadın Dayanışması Kampanyası gibi öncül adımların birikimiyle 1990'da kuruldu. Bu kolektif yapıyı temsilen görüştüğümüz Gülsun Kanat Dinç de o dönemden beri kadın hareketinde ve arada kesintiler olsa da Mor Çatı içinde yer alıyor. Negatif "feminist" algısıyla mücadele edilen, mektuplarla, fakslarla kampanya yürütülen ilk zamanları, dönemin antidemokratik atmosferi içinde tabu sayılan konuları gündeme getirmenin zorluklarına rağmen coşkuyla anıyor. 1994'te ilk bağımsız kadın sığınağının kuruluşu; bugün hâlâ süren, çapını genişleterek muazzam bir deneyim biriktiren Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı'nın 1998'de başlaması; 2004'te Beyoğlu Kaymakamlığı'yla yürütülen sığınak deneyimi; Medeni Kanun'da, Ceza Kanunu'nda yapılacak değişikliklerde alınan aktif rol bu zincirin bazı parçaları. Dinç'e göre 2000'lerin önemli yanı, Türkiye'nin AB üyeliğiyle ilgili müzakerelerin sivil toplum kurumlarına umut taşıması ve kamu kurumlarıyla daha etkin ilişkilerin kurulabilmesi.⁴⁵

43 http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/ohal_kadin_kitapoik.pdf

44 <http://www.kesk.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/KESKLI%CC%87-1%CC%87HRAC%CC%A7-KA-DINLAR-ARAS%CC%A7TIRMASI-RAPORU.docx>

45 Gülsun Kanat Dinç, bireysel görüşme, İstanbul, 17 Haziran 2019.

Dinç, faaliyet alanlarının daraldığı, kazanımlarından feragat etmek zorunda kaldıkları dönemi 2015'ten değil, daha geriden, 2008-2009 yıllarından başlatmayı tercih ediyor. Bunlar, kadın hakları alanında hükümetin "-miş gibi yaptığının" kadınlar tarafından net biçimde görüldüğü yıllar. Dinç'in "işlerin yolunda gitmediğine" işaret ettiği gelişmeler arasında şunlar sayılabilir: Hükümete yakın "gongo"⁴⁶ kadın örgütlerin kurulmaya başlaması; belediyeler yasasının değiştirilerek sığınaklar için ölçü nüfus biriminin değişmesi; kadın örgütleri, kadına yönelik şiddete ve cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadelenin adalet, millî eğitim, diyanet gibi farklı bakanlıkların bütçelerine girmesinde ısrar ederken devletin "projeciliği" artması; son döneme ait bir tartışma konusu gibi görünmesine rağmen, devlet hastanelerinde kürtaj yapılmamaya başlandığını keşfetmeleri; dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan'ın kürtajı cinayet olarak tarif etmesi; Mor Çatı'nın eskiye oranla daha az toplantıya davet edilmesi.

OHAL ile gelen en net geri adım ise KHK'larla ya da kayyum atanmış belediyeler eliyle kadın kurumlarının kapatılması:

Onların anladığı anlamda politik çalışmamız yok bizim, bu kapatılan kadın örgütleriyle kadın sorunlarına dair düşünsel anlamda birlikte mücadele ediyorduk. Kapatılmalarıyla kadın olarak gücümüz eksilmiş oldu. Birçok kadın danışma merkezi kapatılmak zorunda kaldı, o bölgelerde kadınları gönderebileceğimiz yer kalmadı. Kayyum atandığında, orada var olan bilginin aktarılması mümkün olmadığından ciddi farklılıklar oluşmaya başladı. O birikimden faydalanmayınca geriye gidiyorsunuz.⁴⁷

Mor Çatı'nın, kadınları ve ihtiyaçlarını odağına alan bir kurum olarak tüm belediyelerle olduğu gibi kayyum belediyeleriyle de, valiliklerle de, bakanlıkla da bağının olması gerekiyor. Bu, son dönemde onların tercihi olmayan bir biçimde zayıflasa da devam ediyor. Örneğin Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı için her sene yaptıkları gibi tüm il müdürlüklerine çağırıda bulunuyorlar. Bazı amirler çalışanlarına haber vermesi dahi, kurultayın alandakilere katacaklarını ve kıymetini bilen kimi çalışanların izin günlerini kullanarak bile olsa katılması umut verici sayılabilir.

Nefret Söylemi "Organize" Hale Gelirken

"Eşcinsellerin kurtuluşu heteroseksüelleri de özgürleştirecek" şiarıyla 1994'te kurulan Kaos GL, ayrımcılığa karşı mücadele için kampanyalar, lobi faaliyetleri dışında, başından beri dergi yayıncılığı yapıyor, hak temelli bir haber sitesi yürütüyor, kültür etkinlikleri düzenliyor, LGBTİ+'lara çeşitli konularda danışmanlık hizmeti veriyor.

2009'dan beri hareketin içinde olan Murat Köylü, Pozitif Yaşam Derneği'nin ardından, 2012'den beri tam zamanlı olarak Kaos GL'nin ekibinde. 2013-15 arası yasama savunculuğu alanında yoğunlaştığı için Meclis'te kanun teklifleri, soru önergeleri hazırlamak gibi konularda Kaos GL için çalışıyordu. Köylü ile 2019'da yapılamayan Onur Yürüyüşü'nün hemen arkasından görüştük.⁴⁸ Kaos GL için asil kırılma noktasının, bu yürüyüşlerin ve 17 Mayıs Uluslararası Homofobi, Bifobi ve Transfobi Karşıtı Günü yürüyüşünün

46 Gongo, "Government Organised Non Governmental Organisation" (Hükümet Güdümlü/Destekli Sivil Toplum Kuruluşu) anlamına geliyor.

47 Gülsun Kanat Dinç, bireysel görüşme, İstanbul, 17 Haziran 2019.

48 Murat Köylü, Skype görüşmesi, Ankara, 2 Temmuz 2019.

engellenmeye başlandığı 2015 değil, görünürlüklerinin de arttığı 2013 Gezi süreci olduğunu ifade etti.

Köylü, daha önce Kamu Denetçiliği Kurumu'yla, o dönemki İnsan Hakları Kurumu'yla ilişkileri olduğunu, konferanslarına buralardan konuşmacılar geldiğini, birlikte çalıştayılar düzenlenebildiğini söylüyor. 2015'te AK Parti milletvekili Nursuna Memecan, Avrupa Parlamentosu'nun LGBTİ+ haklarıyla ilgili bir konferansına katılmış. AK Parti'nin başkanı olduğu İnsan Hakları Komisyonu'ndan ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'ndan resmî görevlendirmeye etkinliklerine katılım olmuş. 2015'ten beri ise gönderilen davetiyelere yanıt bile alamıyorlar. Hatta yeni ismiyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun sempozyumlarında artık açıkça homofobik söylemler paylaşılabilir, bunlar sosyal medyada kuruluş tarafından sahipleniliyor.

Gezi'yle birlikte kapılar kapandı. Sivil topluma karşı çok daha sert, düşmanlaştırma, şeytanlaştırma söylemi bizzat hükümet temsilcileri tarafından yaygınlaştırılmaya başladı. O dönemden sonra hem Meclis hem kamu kurumları ile iletişimimiz neredeyse sıfıra indi. 2015'in bir önemli tarafı, Erdoğan'ın ilk defa o dönem HDP'nin gösterdiği ilk açık eşcinsel aday üzerinden [kara] propaganda başlatmasıydı.⁴⁹

Bu dilin hükümete yakın medyaya yansısıyla birlikte, Köylü'nün ifadesiyle "organize" nefret söylemiyle karşı karşıya kalmaya başladılar. Bu noktada yeni stratejileri, sıcak siyasetle ilgilenmenin verimsiz olduğunu düşünerek topluma, toplumsal yapılara dönmek oldu. Kimi zaman diğer LGBTİ+ örgütleriyle de bir araya gelerek sendikalarla, belediyelerle, barolarla ilişki kurmak, LGBTİ+ insan hakları raporlarını geliştirmek, ulusal ve uluslararası paydaşlarla daha etkili temas kurmaya çalışmak, özellikle BM, Avrupa Konseyi gibi mekanizmalara daha fazla ulaşmak, LGBTİ+ kişilerin esenliğiyle ilgili sağlık çalışanlarıyla, sosyal hizmet uzmanlarıyla, öğretmenlerle çalışmak gibi faaliyetlerde bulunuyorlar.

Yeni Akit gazetesinin sistematik nefret söylemini Anayasa Mahkemesi (AYM) dahil olmak üzere yargıya taşıdılar ancak yıllar içindeki girişimlerinin tümü sonuçsuz kaldı. Eşcinselleri "sapkın" olarak nitelemenin nefret söylemi sayıldığına hükmeden 2014 tarihli AYM kararı LGBTİ+ örgütleri tarafından çok önemseniyordu. Fakat 2018'de verilen başka bir AYM kararıyla "sapkın" nitelemesi ifade özgürlüğü kapsamına alındı. Bu karar, hükümete yakın medyada nefret çitasının daha da yükselmesine yol açarak, "ibne" kelimesinin kullanılabilirdiği manşet ve haberlerin önünü açtı.

Artık AİHM süreçleri olmadıkça elimize bir şey geçmeyecek gibi bir umutsuzluk, işlevsizlik hissi geldi. Artık hepsini mahkemeye taşıyalım mı kararını veremez hale geldik. Başka iş yapamaz olmak verimli gelmiyor. Bütün paydaşlarla birlikte, yasalassa harika olacak bir nefret suçları mevzuatı hazırlıyorsunuz, AKP'den de görüş alıyorsunuz, akademisyenlerden de, uluslararası kuruluşlardan da. Ve sadece Meclis'teki aritmetik nedeniyle, muhalefetten gelen bütün kanun teklifleri reddedilir teamülü yüzünden aylar, hatta seneler süren çalışmanız çöp oluyor. Bu sadece sizin için de geçerli değil, bütün Meclis böyle çalışıyor. Bu gerçekten bıkkınlık yaratıyor.⁵⁰

49 Murat Köylü, Skype görüşmesi, Ankara, 2 Temmuz 2019.

50 Murat Köylü, Skype görüşmesi, Ankara, 2 Temmuz 2019.

“Durduğu Yerde Patinaj” Hissi

Yeni Akit’in nefret dili Mor Çatı ile olan görüşmemizde de gündeme geliyor. Gülsun Kanat Dinç, benzer duyguyu “durduğu yerde patinaj” diyerek tarif ediyor. Yorgunluk da iki görüşmede birden anılıyor:

Çok yoruluyoruz. Şu konuda bir kazanımımız var, şimdi bunu şöyle geliştirelim derken, birden geri dönüp onu korumak durumuna düşüyorsunuz. Bu çok hayal kırıklığı yaratan bir durum. Bütün Mor Çatılı kadınlar, hepimiz daha demokratik bir ülkede yaşamayı ve bunun herkese yaygınlaşabilmesini istiyoruz. Yapmak istediklerimizin bu kadar zor olmasını istiyoruz, destekleyici bir tavır bekliyoruz. Ama işte 2015’ten sonra daha da gelişen şeylerden biri Yeni Akit’in hakkımızda yazdıklarındaki saldırganlık. Nafaka haberlerinde yine bizi anmışlar. Bunlarla uğraşmaktan, bir yandan da nafaka meselesiyle ilgilenmekten inanılmaz yorgunluk hissediyoruz. Bizi duygusal anlamda zorluyor ama kadın hareketinde olmak, politik olmak böyle bir şey. Bu uzun erimli bir mücadele. O hükümet ya da bu, sosyal demokrat bir yapıda bile nasıl bir patriyarkal bakış açısının olabildiğini biliyoruz.⁵¹

Kaos GL bu süreçte karşılaştıkları güçlükleri artıran bir olay da yaşadı: 2016’da “askeri istihbarattan sızan” bir belgeye göre IŞİD’in hedef listesinde isimleri vardı. Bu elbette büyük bir korku yarattı; pencerede gökkuşağı bayrağının asılı olduğu, adresi açık ofislerini kapatıp yeni bir yere geçtilerse de tedirginlikleri sürdü. Bu esnada kendilerine koruma sağlanmamış olmaması devletin sorumluluğunu yerine getirmemesi açısından önemli bir gösterge olarak kayda geçmeli. O günlerde sivil toplum camiasından da çok destek görmediklerini ekliyor Köylü. Bu koşullarda kültür merkezlerindeki etkinliklerini iptal ettiler. Bazı çalışmalarını ancak bitirdikten sonra siteden duyurmaya başladılar. Ekipten kimse ayrılmadıysa da gönüllü çalışan sayıları azaldı. Hatta yazılarını siteden sildirenler dahi oldu.

İnsan sevdiği şey için mücadele edebilir. Kendi adıma, Türkiye böyle bir ülke olacağına, hayatımı bununla mı geçireceğim demeye başladım. Televizyon açmaya korkuyordum. Sürekli kötü şeyler olduğu için gece sosyal medyaya bakmıyordum, uykularım kaçıyordu. Bana özel bir durum olmadığını da biliyorum. Bütün bunları bir kötülük gibi, sivil desteği de olan bir kötülük gibi görüyordum. Çok yabancılaştım. Psikolojik destek de gördüm. Sizin başınıza bunlar, başkalarının başına daha kötülerini getirirken, sürekli seçmen desteğini görmek, içimde oluşabilecek nefretle mücadeleyi getirdi. Psikologla da bunun üzerine çalıştık. Ben nefret etmemeliyim dedim hep. Bugün daha iyiyim diyebilirim. Kaos GL’de olmasaydım kesin savrulur giderdim.⁵²

Büyükada’da insan hakları savunucularına yönelik operasyon iki kurumda da ayrıca tedirginlik yaratmış. Özellikle kadın hareketinden İlknur Üstün’ün, Nalan Erkem’in tutuklanması, daha sonra yine hareket içinden Ayşe Düzkan’ın destek amaçlı yaptığı Özgür Gündem yayın yönetmenliği nedeniyle hapis cezası alması, Mor Çatı’daki kadınların psikolojik durumunu kötü etkilemiş.

51 Gülsun Kanat Dinç, bireysel görüşme, İstanbul, 17 Haziran 2019.

52 Murat Köylü, Skype görüşmesi, Ankara, 2 Temmuz 2019.

Aşılan Eşikler

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun hazırladığı rapora göre OHAL döneminde 20 Temmuz 2016-Haziran 2017 arasında 372 kadın, erkek şiddeti nedeniyle hayatını kaybetti. Platform, OHAL'in yarattığı toplumsal ortamın şiddeti körüklediğini işaret ediyordu. DİSK'in hazırladığı OHAL'de Kadın Hakları İhlalleri Bilançosu'nda da OHAL'de sayısal artışın yanında kadın cinayetlerindeki nitelik değişimine de dikkat çekilmiş, cana kasta eklenen işkencenin ve "vahşi boyut"un altı çizilmişti. Mor Çatı'dan Gülsun Kanat Dinç, şiddetin nedenini açıklama çabasını kabul etmediklerini ama teşvik edici gerekçeler üzerine daha bilimsel verilerle konuşulabileceğini söylüyor. Onun bu süreçte dikkat çekmek istediği başka bir nokta var:

Son dönemde gözlemlediğimiz, okulundan alınmak istenen, eve gitmekten imtina eden, ailesinden muhafazakâr yaklaşımlar nedeniyle şiddet gören genç kadınların başvurularının artışı. Eskiden de olurdu ama ailelerin tercih ettiği evlilik yoluna gidip sonrasında bize gelebiliyorlardı. Şimdi genç kadınların evden evlenerek kaçmak ya da sokaklarda bilinmezliğe gitmek yerine haklarını aradığını görüyoruz. Bu da bize dayanışmanın mücadelemizde etkin bir çözüm yöntemi olduğunu gösteriyor.⁵³

Kaos GL'den Murat Köylü'nün, sivil toplum alanında yaşanan tüm gerilemeler arasında söz ettiği olumlu birkaç gelişme de var: Özellikle 2019 Onur Haftası'nda birçok belediyenin ve kurumun sosyal medya üzerinden açıkça yaptıkları kutlamalar. Köylü'ye göre bu, LGBTİ+ haklarının bir eşit vatandaşlık mevzuu olarak ele alınmasından, konu siyallaştıkça kurumların pozisyon alarak irade gösterme gerekliliği hissetmelerinden ve bir eşiğin aşılmasından kaynaklanıyor. Her şeye rağmen yirmi yıl öncesiyle kıyaslanmayacak bir yerde olduğumuzu düşünüyor. Köylü'nün andığı Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi'nin son raporuna⁵⁴ göre "Gey, lezbiyen ve trans bireyler toplumda eşit haklara sahip olmalıdır" cümlesine 2016'da görüşülenlerin yüzde 33'ü onay verirken, 2017'de bu rakam yüzde 48'e çıkmış. Bu dönemden sonra yükselen organize nefret söylemi olumsuz etki yaratmış olsa da, "Her şeye, onca anti kampanyaya, LGBTİ+ örgütlerinin sessizleştirilmesine ve medyanın durumuna rağmen [onay verenlerin] yüzde 40 bandında salınması olumlu" diyor Köylü.⁵⁵

Kaos GL, uzun süredir İsveç Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'ndan ve çeşitli AB fonlarından destek alıyor. Eskiden 40'tan fazla kentte etkinlik düzenlerken bu sayı bugün 15-16'ya düşmüş durumda. Fakat bu, maddi yetersizliklerden çok, siyasi ve toplumsal koşulların elverişsiz olmasından kaynaklanıyor. Mor Çatı'nın ise bireysel bağışçılar ve yararlandıkları hibeler konusunda titizlikle uyguladığı ilkeler mevcut. Ele aldığımız süreç, bu konuda bir değişikliğe neden olmamış.

16 Şubat 2018'de 91 kadın ve LGBTİ+ örgütü, uzatılması planlanan OHAL'e karşı bir açıklama yayınlamaya bir imza kampanyası başlatmışlardı. OHAL'in kaldırılmasını, KHK'lar başta olmak üzere bu süreçte demokratik şekilde yapılmamış yasal düzenlemelerin

53 Gülsun Kanat Dinç, bireysel görüşme, İstanbul, 17 Haziran 2019.

54 <https://www.khas.edu.tr/uploads/pdf-doc-vb/toplumsal-cinsiyet-ve-kadin-algisi-arastirma-si-2019-sonuclari-2.pdf>

55 Murat Köylü, Skype görüşmesi, Ankara, 2 Temmuz 2019.

iptalini talep ediyor ve "Olağanüstü Hal'in 'olağan' hale gelmesine alışmayacağız!" diyorlardı. Bugün de bu kurumlar hem olağanlaşmış OHAL'in tahribatını onarmak için uğraşüyor, hem de çok daha köklü bir meselede ilerleme kaydetmeye çalışıyorlar.

Uluslararası Kurum Olmak

Türkiye’de faaliyet gösteren 133 yabancı sivil toplum kuruluşu mevcut.⁵⁶ Bunların 85’i 2010 yılından sonra faaliyete başlamış. Kurumlar arasında, eğitim alanında faaliyet gösterenlerin ve özellikle 2010’dan sonra kurulanlar arasında insani yardım alanında çalışan kurumların dikkat çekici bir ağırlığı var. Bu artışı, son yıllarda sivil alanın insani yardım alanına doğru genişlemesinin göstergelerinden biri olarak okumak mümkün. Bu genişlemeyi yaratan en büyük etkense Suriye’deki savaş. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin verilerine göre, Türkiye 4 milyon kişiyle dünyadaki en yüksek mülteci nüfusuna ev sahipliği yapıyor ve bunların 3,6 milyonu Suriye’deki savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalanlar.⁵⁷ Dünya Bankası’nın 2015 tarihli raporu,⁵⁸ Suriyeli sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanmasında sivil toplum örgütlerinin önemli bir rol oynadığını ortaya koyuyor.

İnsan hakları alanında faaliyet gösteren ve Türkiye’de de ofisi bulunan uluslararası STK’ların sayısı ise hayli düşük. Raporun bu bölümü için, uzun yıllardır Türkiye’de faaliyet gösteren iki kurumun üst düzey temsilcileriyle görüştük. İki kurum da uluslararası alanda araştırma ve hak savunuculuğu yapıyor; biri kendisini özellikle “kampanya üreten bir kurum” olarak tarif ediyor. Kurumlardan biri her ne kadar uluslararası bir örgütün ismini taşısa da yasal olarak genel bir merkezin şubesi olmadığı için başta referans verdiğimiz yabancı kurumlar listesinde yer almıyor.

56 Bkz. https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/istatistikler/YabanciSTK/izin_verilen_listesi_tr.pdf

57 Bkz. UNHCR, Turkey Fact Sheet, Ekim 2019.

58 Turkey’s Response to the Syrian Refugee Crisis and the Road Ahead, Aralık 2015.

Uluslararası sivil toplum kurumları, ülke özelinde bir talep olduğunda ve o ülkede kurumsal faaliyet gösterilmesi yönünde bir ilgi ve inisiyatif geliştiğinde faaliyete başlıyorlar. Ülke kollarıyla sekreterliğin hiyerarşik bir yapılanma içinde olup olmaması ve karar alma mekanizmaları, örgüte göre değişiyor. Görüşme yaptığımız iki kurumda da Türkiye’de bulunan hak savunucularının inisiyatifi, kurumun faaliyete geçmesinde etkili olmuş. Tam bu noktada yabancı STK’ların Türkiye’deki kayıt süreçlerine dair 2016’da TÜSEV tarafından yayınlanan bilgi notuna değinmek yerinde olur. Farklı ülkelerle karşılaştırmalı olarak yapılan araştırmaya göre Türkiye, “yabancı STK’lardan kayıt için en çok belge talep eden, kayıt sürecinde ve kayıt başvurularının değerlendirilmesi açısından ulusal STK’lardan farklı kriterler koyan, kayıt için üst bir otoritenin onayını arayan ve başvurunun değerlendirilmesi için resmî değerlendirme süresi belirlemeyen tek ülke”.⁵⁹ Yabancı kurumların Türkiye’de faaliyette bulunması bürokratik araçlarla zorlaştırılrsa da, farklı yöntemler deneyerek bunun üstesinden gelmeye çalışıyorlar; hatta bazen Türkiye’de yasal bir kurumsallaşmaya gitmemek bazen de şube yerine ana sekreteryadan hukuken bağımsız bir dernek kurmak gibi yöntemler izleyebiliyorlar. Görüştüğümüz kurum temsilcilerinden biri ana sekreteryayla ilişkilerinin hiyerarşik yapıda olduğunu belirtirken, diğer kurumun temsilcisi daha yatay bir örgütlenme içinde olduklarını söyledi. Ancak her durumda, aynı isimle faaliyet yürüten uluslararası bir örgütsel yapılanmanın parçası olmanın değişen etkilerini yaşıyorlar.

İki kurum da uluslararası alanda savunuculuk faaliyeti yürütüyor. Görüştüğümüz temsilcilerden biri şöyle diyor: “Sekreterliğin elbette bizden daha etkin bir şekilde erişebildiği Avrupa merkezli kurumlar var, o kurumlar nezdinde savunuculuğu sekreterlik yürütüyor.” Sadece savunuculuk faaliyeti açısından değil, genel olarak Türkiye’deki gelişmelere dair bilgi verme kapasitesi açısından da uluslararası kurumlar avantajlı konumdadır:

Hem çok şey öğreniyoruz hem de kendimizi anlatabilecek aklarımız var. Belli konulardaki raporlarımızın ve yorumlarımızın, paylaştığımız anda dünyanın herhangi bir yerine ulaşabiliyor olmasını ve ulaşılması zor bir ülkede ilgi görüp yeni bir iletişimin başlamasına vesile olmasını çok önemli görüyoruz. Özellikle de yurt dışında oluşan genel görüşten farklı düşünüyorsak, konunun uluslararası kamuoyunun dikkate almadığı yanlarını paylaşma şansımız oluyor.⁶⁰

Uluslararası alanda böylesi bir etkiye sahip olmanın değişen politik koşullarda farklı anlamları oluyor elbette. Türkiye’de sivil toplum aktörlerinin yaşadığı sorunlar konusunda uluslararası bir baskı mekanizmasını harekete geçirmeye çalışan örgütler daha büyük bir baskıyla karşılaşılabiliyor, tehdit olarak görülebiliyorlar.

Öte yandan, uluslararası ağın bir parçası olmanın, uluslararası düzeyde tanınan bir örgütün ismini taşımanın, kurumları ulusal düzeydeki baskılardan koruduğu düşünülebilir. Ancak Türkiye’de böyle bir koruma mekanizmasının hiç işlemediği durumlar yaşandı. Af Örgütü Türkiye Temsilciliği, tüm dünyada faaliyet yürüten Af Örgütleri arasında hem başkanı hem de direktörü aynı zamanda cezaevinde olan ilk ülke temsilciliği oldu.

⁵⁹ TÜSEV, Örgütlenme Özgürlüğü Açısından Yabancı STK’ların Kayıt Süreçleri, 2016.

⁶⁰ Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Taner Kılıç, 6 Haziran 2017'de gözaltına alındıktan sonra "Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ) üyeliği" ile suçlanarak tutuklandı. Bir ay sonra, 5 Temmuz 2017'de, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Direktörü İdil Eser'in de aralarında bulunduğu dokuz hak savunucusu, Büyükada'da "İnsan Hakları Savunucularının Korunması Dijital Güvenliği" başlıklı bir eğitim çalıştayına katıldıkları sırada gözaltına alındı. 14 gün gözaltında kaldıktan sonra 18 Temmuz 2017 tarihinde savcılığa çıkarılan hak savunucularının "örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek", "silahlı terör örgütüne üyelik" suçlamasıyla tutuklanması talep edildi. 4 Ekim 2017'de, Taner Kılıç da iddianameye şüpheli olarak eklendi. Tutuklu buldukları süre boyunca hükümet yanlısı medya tarafından hak savunucularına yönelik karalama kampanyası yürütüldü. "Ajanlar", "casuslar", "kaos antrenörleri" gibi nitelemelerle, hak savunucularının "terör örgütü bağlantıları"na ilişkin spekülasyonlar içeren haberler yapıldı. 25 Ekim 2017 tarihli ilk duruşmada, tutuklu yargılanan İdil Eser dahil sekiz kişi, 15 Ağustos 2018'te de 14 ayı aşkın tutukluluğun ardından Taner Kılıç serbest bırakıldı. Dava hâlâ devam ediyor.⁶¹

Koruyucu etkisi sınırlı olsa da küresel çapta bir ağ içinde yer alan kurumlar birbirlerinin deneyimlerinden de çok şey öğrenebiliyor. Sivil alanın tehdit altında olması sadece Türkiye'ye özgü bir durum değil; pek çok farklı ülkede sağ popülist iktidarlar, bu alanın daraltılmasına ve politik seslerin kısılmasına yönelik devlet politikalarını farklı yöntemlerle, bir düzeyde halk desteği de sağlayarak yürürlüğe koyuyor. Uluslararası kurumlar bu farklı deneyimleri karşılaştırmalı olarak analiz edebiliyor ve birbirlerine destek sunabiliyor:

İşbirliği, bilgi ve deneyim aktarımı çok önemli. Tek başına hareket etmektense toplu bir şekilde hareket etmek özellikle böyle bir kutuplaşma yaşayan ülkelerde daha etkili oluyor. Bölgesel toplantılarda örneğin Macaristan şubesi ile Ukrayna şubesi bizlere deneyimlerini aktardı. Biz de kendi deneyimlerimizi ve izlediğimiz stratejileri onlarla paylaştık.⁶²

Görüşüğümüz diğer kurumun temsilcisi de farklı bölgelerle karşılaştırma yapma imkânına sahip. Türkiye'nin tamamen kendine has özellikler gösterdiğini düşünmenin yanlış olacağını, ama AB'nin ya da diğer uluslararası kurumların alışıldık bölgesel dağılımlarının pek çoğuyula da uyuşmadığını belirtiyor. Türkiye'yi, diktatörlük olarak tanımlanan bazı Orta Asya, Ortadoğu ya da Afrika ülkelerinden de ayırmak gerektiğinin altını çiziyor. Baskıcı mekanizmaların diktatörlük derecesinde kurumsallaşıp sistematikleşmesi, bir yandan mücadelenin sonuç almaya yönelik imkânlarını azaltırken, diğer yandan kural- ların belirli olması risklere karşı hazırlıklı olunmasını sağlıyor.⁶³ Türkiye gibi ülkelerde ise sivil toplum aktörleri çok büyük bir bilinmezlik ve öngörülmezlik hali içinde mücadele ediyorlar.

61 Büyükada davasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/turkiye-hak-savunuculari-davasi-hakkinda-bilmeniz-gerken-8-sey>, Hak Savunucularına Yönelik Soruşturmalar ve Tutuklamalar Süreci: Bilgi ve Değerlendirme Raporu, Free Rights Defenders; Hak Savunucuları için Sessiz Kalma <https://www.sessizkalma.org/defender/taner-kilic/>

62 Skype görüşmesi, İstanbul, 3 Temmuz 2019.

63 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

Karar Alıcılara Ulaşmakta Yaşanan Zorluklar

Uluslararası kurumlar da, ulusal düzeyde faaliyet yürüten kurumlar gibi –hatta onlardan da fazla– bürokrasinin farklı seviyeleriyle ilişki kurmayı hedefliyor. Uluslararası alanda lobicilik faaliyeti yürütmek ve böyle bir yöntemi benimsemek, ulusal düzeyde de hükümet yetkilileri ve orta seviye bürokratlarla sürekli ilişkide olmak anlamına gelebiliyor.

Türkiye ofisinde farklı ülkelerle ilgili çalışmalar da yürüttüklerini söyleyen bir kurum temsilcisi, hükümetle ilişkilerini şöyle tarif etti:

Mısır, Filistin, Myanmar, Çin'de yaşananlar dahil dünya çapında önemli insan hakları konularıyla ilgili çalışmalar yapıyoruz. Türkiye hükümeti, örneğin Filistin ve Myanmar konusunda bizim tavsiyelerimizi benimsedi. Dolayısıyla devletle farklı bir ilişkimiz var diyebiliriz. Bazı konularda hükümetle aynı fikirde değiliz, bazı konularda Türkiye devletiyle, bakanlıklarla daha yakın çalışıyoruz.⁶⁴

Türkiye'ye yönelik raporlamaları bazen tepkiyle ve medyada karalama kampanyalarıyla karşılaşmış. Özellikle darbe girişimi sonrasında çok zorlandıklarını anlatan yetkili, yaptıklarının yeterli olmaması üzerinden de eleştirildiklerini söyledi:

Darbe girişiminden sonra zor bir dönem oldu. İnsan hakları ve demokrasi alanında çalışıyoruz. Darbe sonrası yaşanan şiddet olaylarını kınadık ancak devletten sık sık eleştiri de aldık, neden daha sert bir şekilde kınamadınız, bizim demokrasi mücadelemize destek vermediniz gibi... Darbe sonrası işkence raporundan sonra Cumhurbaşkanlığı'ndan bir eleştiri ve yalanlama açıklaması geldi. Sokağa çıkma yasakları ve zorunlu göç raporumuz sonrasında bir bakan, zaten bunlar darbeyi desteklediler, aralarında FETÖ'cüler var gibi açıklamalarda bulundu.⁶⁵

Son dönemde karar alıcılar nezdinde savunuculuk yaparak değişime yönelik sonuç alıcı girişimlerde bulunabilmek zorlaşmış durumda. Karar alma süreçleri üzerinde etkide bulunmak şöyle dursun, alınan kararlara yönelik eleştiriler dahi serbestçe paylaşılamiyor. Görüştüğümüz diğer kurum temsilcisi, kamu-özel işbirliği politikalarına yönelik faaliyet ve raporlamalarının, kamu politikalarına dair raporlama ya da izleme faaliyetleri kadar –hatta bunlardan daha fazla– tepki çektiğinden bahsetti: "Siyasetin finansmanını, ekonomi politiği çözümlenmeye yönelik çalışmalara tepki daha fazla oluyor."⁶⁶

Uluslararası Kurumlar, Yerel Partnerler

Merkezî hükümetin sivil toplum kurumlarına kapılarını neredeyse kapatması; bizzat kamu kurumlarının gün geçtikçe daha işlevsiz hale gelmesi; yapılan kısıtlı reformların –varsa– kâğıt üstünde kalması ve uygulamanın denetlenebilir ya da izlenebilir olmaması gibi yeni dönem koşullarında sivil toplum, etki yaratabileceği farklı düzeyler aramaya başlıyor. Görüştüğümüz kurum temsilcilerinden birinin ısrarla altını çizdiği üzere, yerel yönetimlerle yerel ölçekte çalışmak, uygulanabilirlik ve sonuç alma hedefiyle başvuru- lan yeni yöntemlerden biri. Uluslararası kurumlar, alanın daralmasıyla mücadele etmek için, küresel ve ulusal ölçekteki çalışmalarına yerel düzlemleri daha fazla dahil ediyor-

64 Skype görüşmesi, İstanbul, 3 Temmuz 2019.

65 Skype görüşmesi, İstanbul, 3 Temmuz 2019.

66 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

lar. Çalışmaları "belli düzeylerde ilke ve değerleri paylaşabildikleri yerlerde" başlamış olsa da, "yerel düzeyde onları motive edecek, ihtiyaç duydukları coşkuyu hissettirecek somut değişimlerin yaşandığını görmek" çok önemli bir adım. Uluslararası kurumların karşılaşılabildiği bir diğer sorun da, bazen yeterince "buralı" görülmemeleri:

Kamu kurumlarıyla birtakım temaslar kuramayısimizde, sivil toplumun bir kısmıyla da temaslarımızın istediğimiz düzeyde olmamasında uluslararası hareketlere yönelik yaygın "buralı değil" algısının etkisi olmuştur. Bizim sözümüz burada oluşturuluyor, biz mali ve yönetsel anlamda tüm kararlarımızı buradan alıyoruz ama bunun farkında olmayabiliyor herkes, buralı olarak görülmebiliyoruz.⁶⁷

Her şeye rağmen bunu aşılamayacak bir zorluk olarak görmüyorlar.

Kurumların bir arada hareket etmek üzere platformlar kurmaları da son dönemde sivil toplum alanındaki daralmayla mücadele yöntemi olarak ortaya çıkmış. Uluslararası kurumların bu türden platformların içinde yer almaları, kaynak, kapasite ve erişim alanları daha geniş olduğu için önemli. "Son birkaç yıldır yazdığım her projeye farklı sivil toplum kuruluşlarının bir araya geldiği resmî olmayan koalisyonlar, platformlar kurmak gibi hedefler de koyuyorum" diyen kurum temsilcisi, bu türden platformların işlevlerini ve ne şekilde hareket ettiklerini de düşünmek gerektiğini söyledi:

Zaten sürekli bir araya gelenlerin yeni bir isimle bir araya gelip farklı bir sonuç almayı umduğu buluşmalar biraz bizi kısır döngüye sokuyor olabilir diye düşünüyorum. Sivil topluma akıl öğretmek haddim değil. ... Sivil toplumculuğu biraz kariyer haline getirip profesyonel olarak yapan bizlerin, aslında masayı kurup masada değil de belki koltukta oturmayı, masada oturanların sözleri üzerinden kendi sözümüzü yeniden kurmak üzere onları dinlemeyi, onlardan öğrenmeyi, onları tartışarak sonuç almayı odağımıza alabileceğimizi düşünüyorum.⁶⁸

Gönüllü İşler

Sivil toplum alanının profesyonelleşmesi uluslararası kurumlar nezdinde çok daha belirgin ve görünür. Bu kurumlardan bazıları, dünya çapında bürokratikleşme ve üyeleriyle bağlantılarının kopması üzerinden de eleştiriliyor. Bu türden kurumlarda üyelik, ücretli çalışma ve gönüllü destek gibi konuların oynadıkları roller ve sorumlulukları profesyonel olarak belirlenmiş durumda. Görüştüğümüz kurumlar arasında gönüllülük konusunda iki farklı yaklaşım var. Bir kurum, proje yükümlülükleri ve uluslararası hareketle ilişkili dönemsel işlerin yanı sıra, fon almadan, gönüllü çalışmayla da bazı faaliyetler yürütüyor. Görüştüğümüz temsilci, bu sayede proje ve fon kaynaklarıyla ilgili sıkıntıların yaşandığı dönemde dahi bu faaliyetleri her koşulda devam ettirdiklerini belirtiyor.⁶⁹ Diğer kurum temsilcisi ise, "gönüllülük" kavramını kullanmadan, daha çok kurumsal düzeyde tehdit altında oldukları durumda yapmak zorunda kaldıkları fazla mesailerin, hafta sonu çalışmalarının altını çiziyor. Bu tür durumların yaşanmaması için uğraşmak gerektiğini vurguluyor. Aynı kurum temsilcisi, bir dönem, çalışan bulmakta zorlandıklarını ifade ediyor: "Beş pozisyon boştu, bir iki kişi bizde çalışmayı riskli bulduğu için istifa etti. Biz o dönemde o pozisyonları dolduramadık, insanlar bizimle, bir insan hakları kurumunda

67 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

68 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

69 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Haziran 2019.

çalışmak istemedi.”⁷⁰ Profesyonelleşme ve gönüllü faaliyet yürütme, güncel gelişmeler ışığında tekrar değerlendirilip üzerine düşünülmesi gereken durumlar olarak ortada duruyor. Bu sorunlar sadece uluslararası alanda faaliyet yürüten kurumlar değil, sivil toplum alanının diğer aktörleri tarafından da vurgulanıyor.

Bu alanın içinde mücadele edenlerin birbirlerine sağladıkları moral motivasyon desteği belki her zamankinden çok daha önemli. Özellikle de doğrudan baskının sonuçlarına katlanmak zorunda kalmayan kişiler, gözaltına alınıp yargılanmayanlar, gündelik olarak cezai tehdidi doğrudan hissetmeyenler bizzat yaşadıkları sorunları ikincilleştirme ve önemsememe hissi içine girebiliyorlar. Ancak görüşme yaptığımız kişilerin kendilerini de örnek göstererek söyledikleri gibi, bu dönüşümden aslında herkes bir düzeyde etkileniyor. Bunun farkında olmak, yaşanan durumu hafifsememek çok önemli.

70 Skype görüşmesi, İstanbul, 3 Temmuz 2019.

Çatışmayla Daralan Diyarbakır

1 milyon 700 binlik nüfusuyla Diyarbakır, Türkiye’de Kürtler için her daim siyasi ve bölgesel merkez oldu. Kürt meselesi ekseninde son 35 yıldır devam eden çatışmanın en ağır etkilerini yaşayan kentin sivil toplumu da bu çatışmanın etkisiyle şekillenmiş. Bazı kurumlar, doğrudan çatışmadan kaynaklı sorunlara çözüm bulmak ya da Kürt meselesinin demokratik çözümüne katkı sağlamak üzere hareket ediyor. Anadil hakkı, zorla göç ve etkileri, yoksulluk, kültürel haklar ve son dönemlerde mülteci meselesi ağırlıklı gündemler. Doğrudan çatışmaya ilişkin konularla ilgili faaliyet göstermeseler de Kürt kimliği ve bunun dolayımı sivil toplumun bütünü üzerinde belirleyici. Nurcan Baysal ve Şeyhmus Diken’in Kürdistan’da Sivil Toplum başlıklı çalışmalarında, “neredeyse Kürdistan’daki tüm STK’ların Kürdistanî bir bakış açısından yana olduklarını ve Kürtlerin hak mücadelesinin yanında olduklarını yüksek sesle korkusuzca dillendirmeleri”nin altı çiziliyor.⁷¹ Diyarbakır halkı, çatışmanın etkisini gündelik hayatında sürekli tecrübe eden ve bu deneyimin politikleştirdiği bir halk, haliyle bunun da Diyarbakır’daki sivil toplum alanında belirleyici bir etkisi var.

Bu araştırma için Diyarbakır’da faaliyet gösteren üç kurumdan temsilcilerle görüştük. Bunlardan biri Diyarbakır’da başta Kürt meselesi olmak üzere, Türkiye’nin ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel sorunlarına yönelik çalışmalar yapmak üzere 2010’da kurulan Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü’nden Vahap Coşkun.⁷² Görüşme yaptığımız ikinci kişi, politik, sosyal ve ekonomik gündemlere dair saha araştırmaları ve raporlamalar yapan bir araştırma merkezinde çalışan bir temsilci. Sonuncusu ise daha çok muhafazakâr çevrelerle çalışmalar yürüten bir hak örgütünden temsilci. Görüştüğümüz üç kişi de bugünkü konularından bağımsız olarak uzun yıllardır farklı kurum ve örgütlenmelerde hak mücadelesi vermiş, Diyarbakır’ı ve genel olarak bölgeyi çok iyi tanıyan kişiler. Diyarbakır elbette pek çok farklı alanda çalışmalar yürüten kurumlara ev sahipliği yapan bir kent. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadeleden sanatsal özgürlük ve ifade özgürlüğü alanında faaliyet gösterenlere kadar pek çok kurum son dönemdeki daralmadan farklı şekillerde etkilendi. Çalışmamızı sınırlandırma zorunluluğu nedeniyle bu rapor kapsamında Diyarbakır’da insan hakları mücadelesi vererek bilgi üreten ve savunuculuk faaliyeti yürütenlerle görüştük.

Görüşme yaptığımız kişilerden ilk olarak Diyarbakır’da hak temelli mücadele yürüten sivil toplum kurum ve aktörlerini genel hatlarıyla tanımlamalarını istediğimizde, üçü de öncelikle aşırı kutuplaşmanın altını çizdi. Kürt hareketine yakınlığıyla bilinen kurumlar ve İslâmi muhafazakâr sivil toplum örgütleri genel politik angajmanları temelinde ayrılan iki ana grup. Özellikle AK Parti’nin farklı İslâmi ve muhafazakâr çevrelerin desteğiyle iktidara geldiği 2002’den beri bölgede AK Parti ve HDP (öncesinde HADEP, DEHAP, DTP,

71 Şeyhmus Diken ve Nurcan Baysal, Kürdistan’da Sivil Toplum, İletişim Yayınları, 2015.

72 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

BDP) hâkimiyetinde olan bir siyasi alan var. Sivil toplumun tamamının değilse bile büyük bir kısmının bu iki politik konum üzerinden ayrılmış olduğu ve bu iki kutuplu sivil toplumun seslerinin çoğu zaman birbirine ulaşmadığı, görüşmelerde vurgulanan önemli bir temaydı. Son dönemde çatışmanın şiddetlenmesi, sivil toplum kutupları arasındaki yarığı da derinleştirerek, bu iki grubun pratik işler üzerinden bile bir araya gelmesini zorlaştıran bir durum yaratmış. Tam da bu noktada, görüştüğümüz kurumların hepsinin kendisini “bağımsız” olarak tanımladıklarının altını çizelim. Ancak görüşmelerden birinde de vurgulandığı gibi, “bazen önemli olan sizin kendinizi nasıl tanımladığınız değil, başkalarının sizi hangi tarafta gördüğü”. Muhafazakâr çevrelerle çalışma yapan bir sivil toplum temsilcisi, son dönemde AK Parti içinde ortaya çıkan ayrışmayla birlikte İslâmi, muhafazakâr sivil toplum arasında da bir çeşitlenmenin ortaya çıkmaya başladığının altını çizdi.⁷³

Kürt kimliğiyle belirlenen, aşırı politikleşmiş ve temelde iki ana damarla tanımlanan Diyarbakır’da sivil toplumun son dönemdeki durumu üzerine konuşurken, diğer görüşmelerin çoğunda bahsedilen Gezi eylemlerine hiç referans verilmemesi, dikkat çekici noktalardan biri. 1990’lara referansla bölgenin hiçbir zaman özgürlükler alanı olmadığı hatırlatılsa da, 2015 yazı ve çözüm sürecinin bitmesi sonrası, sivil alanın daralmaya başladığı dönem olarak tanımlanıyor.

Çözüm Sürecinin Açtığı İmkân ve Sonrası

2015 Temmuz’unda çözüm sürecinin fiilen sona erdirilmesi ve çatışmaların bu kez kentsel alana taşınarak tekrar başlaması, tüm bölgeye yayılan sokağa çıkma yasaklarıyla güvenlikçi politikaların artırılması, toplumun tamamını felç etti. Sokağa çıkma yasakları, 2015 ve 2016 dönemindeki kadar yoğun olmasa da hâlâ devam ediyor. TİHV Dokümantasyon Merkezi’nin verilerine göre, 16 Ağustos 2015 ile 1 Temmuz 2019 tarihleri arasında toplam 11 il ve en az 51 ilçede en az 369 resmî sokağa çıkma yasağı ilanı gerçekleştirilmiş. Diyarbakır en çok (214) sokağa çıkma yasağı ilan edilen il.⁷⁴ Çok sayıda insanın hayatını kaybettiği sokağa çıkma yasakları döneminde barış dilinden hızla uzaklaşıldı, daha önce konuşulabilir ve ifade edilebilir olanın sınırları bir anda daraldı. Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi işte tam böyle bir çatışma dilinin baskın olduğu bir dönemde, PKK örgütünü “terör örgütü” olarak nitelendirmediği için önce hedef gösterildi, ardından basın açıklaması yaparken öldürüldü.

2016 yazında yaşanan darbe girişimi sonrasındaki Olağanüstü Hâl ilanı ise, sokağa çıkma yasaklarının sivil alanı silahla daraltan gücünün ardından yeni bir yöntemle, bu kez de sivil toplum kurumlarının kapatılması ve her türlü siyasi faaliyete konan kısıtlamalarla, durumu daha da kötüleştiriyor. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL döneminde kapatılan dernek sayılarına bakıldığında, Türkiye’nin üç büyük şehrinden sonra dördüncü sırada Diyarbakır geliyor.⁷⁵ (Kapatılan sivil toplum kurumlarına dair verileri bu raporun “Kapatılan Kapılar, Açılan Kapılar” başlıklı bölümünde bulabilirsiniz.)

73 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

74 Bkz. <https://tihv.org.tr/16-agustos-2015-1-temmuz-2019-tarihleri-arasinda-ilan-edilen-sokaga-cikma-yasaklari/>

75 Bkz. http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%B-C-Hal_17042018.pdf

Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi, 28 Kasım 2015'te Diyarbakır'ın Sur ilçesinde çatışmada zarar gören Dört Ayaklı Minare önünde basın açıklaması yaptığı sırada öldürüldü. Tahir Elçi, baro başkanı, İHD üyesi, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Bilim Danışma Kurulu ve TİHV Kurucular Kurulu üyesi değerli bir avukat ve insan hakları savunucusuydu. 15 Ekim 2015'te CNN Türk'te yayınlanan Tarafsız Bölge programında PKK örgütünü terör örgütü olarak tanımlamadığını belirttikten sonra hakkında ceza davası açılmış ve ana-akım medya kanallarında hedef gösterilmişti. Elçi'nin öldürülmesi sonrası şüphelilerin belirlenememesi gerekçesiyle hâlâ bir dava açılmadı. Londra merkezli Forensic Architecture ekibinin Şubat 2019'da hazırladığı ve Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı'na da sunduğu rapor, polis memurlarının şüpheli olarak değerlendirilmesini ve soruşturulmalarını öneriyordu.⁷⁶ Raporun sunulmasından neredeyse bir yıl sonra, üç polis şüpheli olarak kaydedildi ve 9 ve 10 Ocak 2020 tarihinde soruşturma savcısı tarafından ifadeleri alındı. Soruşturma devam ediyor.

Yıllarca adalet ve insan hakları mücadelesi yürüten, bu mücadelesinde ilkeli duruşunu her zaman koruyan Tahir Elçi'nin adı, Diyarbakır'da 2019 yılında kurulan Tahir Elçi İnsan Hakları Vakfı'yla yaşatılıyor. Vakıf, Elçi'nin açtığı yoldan insan hakları ve barış alanında faaliyetlerine devam ediyor.

Diyarbakır sivil toplumu devlet tarafından konan kısıtlamalara alışkın. Ancak çözüm sürecinin yarattığı imkânla daha da güçlenen aktörler, sürecin neler vaat edebileceğini bilfiil tecrübe etmişken, tekrar başlayan çatışma süreciyle daralmanın etkisini daha ağır yaşamışlar. Diken ve Baysal'ın çalışmasında, geçmişe kıyasla sivil toplumun alanının genişlediğinden, eskiden konuşulamayan şeylerin konuşulur hale geldiğinden bahsediliyor ve araştırmamanın yapıldığı 2014 yılı "yaraları sarma" dönemi olarak tarif ediliyor.⁷⁷ Yine yazarların deyişle henüz "tam kabuk da bağlamamış olan" yaralar, 2015 sonrası dönemde tekrar kanamaya başladı. DiSA Başkanı Vahap Coşkun, çözüm sürecinin sona ermesini ve önceki dönemin etkisini şöyle açıklıyor:

Çözüm sürecinin bitmesi en önemli nokta. Türkiye bütün bu hengâmeye rağmen o süreci devam ettirebilse ve demokratik siyaset zemininde ilerleyebilseydi, sivil toplum da gelişmeye devam edebilecek ve çözüme katkı sunabilecekti. Sivil toplum bağlamında çözüm sürecinin iki önemli özelliği vardı. Biri, barışçıl ve demokratik ortamın sivil toplumu cesaretlendirmesi, daha önce konuşulmayan veya kısık sesle konuşulan meselelerin de gündeme taşınması ve sivil toplum örgütlerinin daha fazla söz söyleme imkânı bulabilmesiydi. Diğeri ise kamusal alanda yürüyen yoğun tartışmaların barış fikrini demlemesiydi.⁷⁸

Sokağa Çıkmak

Görüştüğümüz kişiler, demokratik mücadelenin, sivil toplum etkinliklerinin sokağa taşınmasının, Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Diyarbakır'da da neredeyse tamamen bastırıldığını söyledi. Sivil toplum aktörleri, her zaman olduğu gibi, bireysel düzeyde belli riskler alarak hareket etmeye devam ediyorlar. Ancak bu riskler ve tehdit algısı bugün toplumun geneline yayılmış durumda:

76 Bkz. <https://forensic-architecture.org/investigation/the-killing-of-tahir-elci>

77 Şeyhmus Diken ve Nurcan Baysal, Kürdistan'da Sivil Toplum, İletişim Yayınları, 2015:19.

78 Vahap Coşkun, bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

Tehdit alanının çok fazla yaygınlaştığı hissi var. ... Ne yapıyorsun ki dediğinde hiç bir şey yapmama gerek yok ki diyorlar. Sokak eylemlerine çok sert müdahaleler son dönemde insanların geri çekilmesine neden olabiliyor artık. Bugün toplumun kendi geleceğini kurgulamakla ilgili açığa çıkan kaygı düzlemi daha farklı.⁷⁹

Bireylerin her türden demokratik protesto eylemine katılırken, fikrini ifade ederken aldığı risklerin artışı, "ortaya çıkan kaygı düzlemi", görüştüğümüz bir sivil toplum temsilcisine göre Kürt toplumunun "sistem içi" bir toplum haline gelmesiyle de ilişkili.

Üç yıl önce bir öğretmen olarak çıkıp yürüseydiniz en fazla gaz yerdiniz, şimdi ya gözaltına alınıp uzun süre tutuluyorsunuz ya ekmeğinizden oluyorsunuz. Gözaltına alınma artık fişleme [anlamına geliyor] ve ihraç edilecekler listesi buradan çıkıyor. Ya da gözaltına alındınız ve 500 gün hâkim karşısına çıkmadan yatma ihtimaliniz var, tıpkı Osman Kavala gibi. Bir yıl yatıp ilk duruşmada tahliye de olabilirsiniz. Kürtler artık sistem dışı bir topluluk da değil: memurdur, esnaftır, evi çoluğu çocuğu vardır. Dolayısıyla sokağa çıkmanın maliyeti yükseldi ve sokak eylemlerine ilgi azaldı, devlet bunu kriminalize etmeyi başardı.⁸⁰

Bu yorumu yapan sivil toplum temsilcisi, tam da bu yüzden artık demokratik kitle örgütü olarak örgütlenmektense daha küçük ölçekli bir grup olarak faaliyet göstermeyi tercih ettiklerini söyledi. Sadece sokak eylemleri değil, üyelik yoluyla bir kurumla ilişkilenecek de riskli görülüyor. İmkânı olanlar, üye olmadan, maddi katkı yaparak kurumlara destek vermeyi tercih ediyor. Raporlama yapan başka bir kurum temsilcisinin belirttiği gibi rapor yazarlarının açık isimlerini kullanmak istemedikleri durumlar da artık daha sık yaşanmaya başlamış.

Dernekler Yönetmeliğinde Değişiklik

1 Eylül 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Dernekler Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile derneklere üye olan tüm gerçek kişilerin ad ve soyadlarının, TC kimlik numaralarının, meslek ve öğrenim durumlarının, üyeliğe kabul ve üyelikten çıkma/çıkarılma tarihlerinin ve tüm tüzel kişilere ait bilgilerin, işlem tarihinden itibaren 30 gün içinde Dernekler Bilgi Sistemi üzerinden bildirilmesi gerekiyor. Bu değişiklik bir yandan Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na aykırı olarak değerlendirilirken, dernek üyelerinin fişlenmesi olarak da yorumlanıyor.⁸¹ Raporun yazıldığı sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen 5253 Sayılı Dernekler Kanunu'nda yapılmak istenen değişiklikle bu uygulama kanuna dayandırılmak isteniyor. Bu yasa değişikliği teklifinin de tepki çekmesi üzerine açıklama yayınlayan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, vatandaşların bilgisi dahilinde olmayan üyelikleri engellemek ve katılımcı demokrasinin gereklerini yerine getirmek için bu değişikliğin yapılmasının yerinde olduğunu savundu.⁸²

Diyarbakır'da adım başı karşınıza çıkan zırhlı araçlar, silahlı ordu ve emniyet birliklerinin gündelik şehir hayatındaki görünür varlığı, sivil alanı başlı başına tehdit eden bir durum. İHD Diyarbakır Şubesi'nin Temmuz 2019'da yayınladığı 2008-2018 Yılları Arasında Doğu

79 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

80 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

81 Bkz. <http://www.sivilsayfalar.org/2018/12/27/sivil-toplum-fisleniyor-mu/>

82 Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün açıklaması için bkz. <https://www.siviltoplum.gov.tr/basin-aciklamasi-22-11-2019>

ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Zırlı Araçların Çarpmaları Sonucu Meydana Gelen Yaşam Hakkı İhlalleri Araştırma Raporu'na göre, son on yılda en az 63 zırlı araç çarpması olayı gerçekleşti ve 16'sı çocuk 36 kişi hayatını kaybetti. Diyarbakır, Şırnak'tan sonra sayıca en fazla olayın gerçekleştiği şehir ve 36 kişiden 30'u 2016 yılı sonrası yaşanan olaylarda yaşamını yitirmiş.⁸³ Yaşam hakkı ihlallerine sebep olan bu "zırlı varlık", diğer güvenlik güçlerinin varlığıyla da tamamlanıyor. Diyarbakır'da polis ve asker her yerde. Kurumların ya da örgütlerin düzenledikleri toplantılara müdahale de oldukça fazla.

İnsan hakları okulu düzenliyorsunuz, hiçbir sivil toplum aktivitesine katılmamış yeni bir sürü insan geliyor, kapıdan içeri polis girdiğinde, burada ne yapıyorsunuz dediğinde, siz meseleyi tatlıya bağlayıp halletseniz de birileri için bu durum "niye polis geldi buraya" hissiyle tedirginliğe sebep oluyor. Ya da Cumartesi Anneleri... İHD binasından kapıya çıkamıyorlar şu an. İstanbul'da o sokağa çıkabiliyorlar en azından. O da değişti son dönemde: Eskiden İstanbul'daki İHD'den çıkamazdınız belki ama burada Diyarbakır İHD'dekileri içeriye sokamazdınız. Şimdi burayı daha kolay bastırıyor devlet. Sokakta hiçbir eylem yapamıyorsunuz.⁸⁴

Cumartesi İnsanları/Anneleri, zorla kaybetmelere karşı mücadelelerini 2000'lerin sonunda İstanbul'un dışına taşıdılar. İHD Diyarbakır Kayıplar Komisyonu'nun her Cumartesi Koşuyolu Parkı'nda yaptığı eylem 499. haftasında yasaklandı. 500. haftadan beri eylemlerini İHD Diyarbakır şubesinin içinde gerçekleştiriyorlar. Görüşmeleri yaptığımız dönemde HDP binası önünde çocuklarının PKK tarafından kaçırıldığını söyleyen ailelerin eylemleri başlamıştı. Medyanın bu eylemlere yönelik ilgisi hayli yüksekti ve bazı sanatçılar eylemlere destek için Diyarbakır'a gelip eylemlere katıldılar. Görüşme yaptığımız sivil toplum temsilcisi, bu durumu sivil alanın bölünmüşlüğü'nün bir göstergesi olarak anlatıyor:

Devletin işi, protesto yapanlar arasında ayırım yapmamak ve onlara eşit imkânlar sağlamaktır. HDP'nin önünde oturan annelerle ilgili bir sürü mekanizma işletiyorsunuz ama başka anneler, bir partinin önünde de değil bir parkın önünde oturacaklar, onları kapıdan çıkarmıyorsunuz. Çatışma dönemi raporları yapıyorduk biz, OHAL ilanı sonrası yapamaz olduk. Nusaybin'e gidemedik mesela. OHAL'de sokağa çıkma yasağı raporları yapamadık. Görebildiğim kadarıyla devlet, hazır ben sivil toplumu bastırmışım, burada kalsınlar, kafalarını kaldıramasınlar diye diyor. O yüzden sizin alanınızı zın gelişmesine izin vermiyor.⁸⁵

Değişen Çalışma Alanları

OHAL ilanıyla artan dernek kapatmaların yanında, son dönemde maddi destekle yürütülen projelerin kaynak sorunları da ortaya çıkmaya başlamış. Genel olarak 2000'ler boyunca, özellikle de Çözüm sürecinde Diyarbakır'da pek çok profesyonel kurumun kurulmasına imkân sağlayacak ciddi bir fon akışı olduğu, şimdi bu fonların birdenbire kesilmese de destek alanlarının değiştiği söyleniyor.

83 <https://www.ihddiyarbakir.org/Content/uploads/b1043412-4f2d-4ba4-968f-d595de2d989e.pdf>

84 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

85 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

Eğer sunduğunuz proje politik ise ve mevcut iktidarın pozisyonuna dokunuyorsa, son dönemde o tip projelere fon çıkmıyor. Daha steril, suya sabuna dokunmayan, politik argüman içermeyen projelere fon vermek bu tip yapılar için daha kolay. OHAL sonrası fonlarla iş gören kurumlar çok zorlandı. Kimi içerik değiştirdi, çocuk gelişimiyle ilgilendi örneğin ya da kadınlarla ilgili konularla ilgilendi ama asla bir politik önerme koymaksızın. Oysa çocuk da kadın da politik özneler aynı zamanda.⁸⁶

Vahap Coşkun da, uluslararası fonların devletten bağımsız olmalarına rağmen devletin hassasiyetlerine dikkat ettiklerini, kendilerini tehlikeye atmayacak şekilde hareket ettiklerini söyledi. Çalışma yapılacak konulardaki daralmayı şöyle tarif etti:

Özgür bir şekilde ve istediğiniz bir konuda çalışma yapma olanağımız daralıyor. Zira güçlü fon kuruluşları bile, iktidarın şimşeklerini üzerine çekmemek için aşırı ihtiyatlı bir şekilde davranıyor ve rahatsızlık vermeyecek konuları çalışmayı tercih ediyorlar. Örneğin, doğrudan Kürt meselesiyle alakalı mevzulardan uzak duruyor ama göçmenlerin ve mültecilerin sorunları ile bilhassa Suriyelilerin entegrasyonu gibi konulara odaklanan projeleri tercih ediyorlar. Bir başka ifadeyle uluslararası fon kuruluşları, hedef tahtasına konmamak için, ev kadınlarına destek gibi daha ziyade hükümetin ajandasında öne çıkan konulara yöneliyorlar.⁸⁷

Ev kadınlarına yönelik projelerdeki artış, Diyarbakır'da görüştüğümüz üç kişinin de değişen çalışma alanlarını konuşurken akıllarına gelen ilk örnek oldu. Bu türden projelerin anlamlı olabileceğini, farklı etnik aidiyetlerden, kimliklerden kadınların bir araya gelmelerini sağlayarak faydalı olabileceğini de söylediler. Ancak bu çalışmaların da yaygınlaştırılmadığı, yapıldıkları bilgisinin ve sonuçlarının dahi paylaşılmadığı söylenildi. Görüşme yaptığımız kişilere göre bunda hem Diyarbakır'da daha da belirginleşen kutuplaşmayla birbirine değmeyen alanlarda faaliyet yürütülmesinin etkisi var, hem de fonla iş yapan kurumların çalışmalarını yaygınlaştırmak için daha az çaba göstermesinin. Çalışma alanlarındaki bu daralma diğer bölümlerde de altı çizilen bir konuydu, ancak Kürt meselesinin özellikle "tehlikeli" addedilmesi, elbette Diyarbakır'da her şekilde bu meseleye temas edecek aktörleri çok daha fazla etkilemiş. İnsani yardım alanında ve genelde belediyelerle birlikte çalışan dayanışma derneklerinin OHAL KHK'larıyla kapatılmış olması, "tehlikeli" görülmenin sınırlarını gösteriyor. Batman'da Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, Diyarbakır'da Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği ile Rojava Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Siirt'te Bin Umut Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, Van'da da Van Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği KHK'larla kapatıldı. Diyarbakır'da Sarmaşık Derneği'nin kapatılmasından sonra oluşan boşluğun çok hissedilir olduğu, görüşmelerimizde de dile getirilen bir konuydu.

Kayyumlardan Sonra

Bu raporun farklı bölümlerinde de belirtildiği gibi, Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin yerel ya da merkezî karar alıcılar üzerindeki etkisi hayli sınırlı. Özellikle son dönemdeki devlet politikaları bu durumu daha da pekiştiriyor. Diyarbakır özelinde, HDP ve öncülü partilerin yönetiminde olduğu belediyelerin, sivil toplum temsilcilerine

86 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

87 Vahap Coşkun, bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

daha açık oldukları ifade edilse de, son dönemdeki kayyum atamaları bu alanı da kapatmış. 21 Temmuz 2016 ile 20 Mart 2018 arasında kayyum atanan 99 belediyeden 94'ü Demokratik Bölgeler Partisi yönetimindeki belediyelerdi. Bu belediyelerin yanında 27 Ocak 2017'de Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği'ne de kayyum atandı.⁸⁸ Bir kurum temsilcisi, sivil toplumun iktidardakilere ulaşmasındaki eksikliği tam da bunu vurgulayarak dile getirdi:

Yerel iktidar ne kadar icracı güce sahip? Örneğin belediyelerin kadın çalışmaları eliyle bölgedeki birçok kadın probleminde dönük politika üretebileceği bir alan varken, kayyum atamalarıyla bu uygulamalar diskalifiye oluyor.⁸⁹

Keza DİSA'dan Vahap Coşkun, yakın dönemde doğrudan belediyeleri hedefleyen bir çalışma yaptığı halde, kayyum atamalarının bunu anlamsız hale getirdiğini ifade etti:

Biz mesela yerel yönetimlerin sivil denetimi ve toplumsal taleplerin yerel yönetimlere yansması üzerine bir çalışma yaptık. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve DİSKİ'nin (Diyarbakır Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü) çalışmalarını bu kapsamda analiz eden bir rapor hazırladık. Gayemiz, bu raporu yerel yöneticiler ve sivil toplum temsilcilerinin bir araya geldiği bir ortamda birlikte tartışmak ve kamuoyunun bilgisine sunmaktır. Ancak tam bu toplantıları organize ettiğimiz bir dönemde kayyum atandı ve bütün rapor berhava oldu. Çünkü her şeyden önce, bu yeni durum bir muhatap problemi ortaya çıkardı.⁹⁰

Bir Araya Gelmenin Önemi

Bugün devlet baskısının yanı sıra toplum içindeki kutuplaşmanın yol açtığı yarığı kapatmak üzere, kimlik temelli haklar ya da Diyarbakır özelinde belirlenecek belli temalarla bir araya gelme çabaları sarf ediliyor.

Böyle zor bir zamanda sadece bir araya gelmek bile çok önemli. Ama biz genelde barış, çözüm süreci vs. odaklı bir araya gelirdik. Fakat bunun sakıncalarını da gördük. Bir yerden sonra aktörler kendi kurumsal tutumlarını yamak yerine karşı tarafın eleştirisine başlıyorlar. ... Direkt mevzu siyasal pozisyonları tartışmaya giriyor. Ya da davete gelmiyorlar. Ama daha anlamlı olan, İslâmcı STK'ları toplamak, onların derdini anlamak, sonra da bir araya getirmeleri yavaş yavaş yapmak.⁹¹

DİSA, güncel politik tartışmalar yerine entelektüel tartışmalar örgütlemeye başlamış:

Salt siyasete ve sıcak siyasi gelişmelere kilitlenen çalışmalar yürütmek istemiyoruz. Değişik temaları, tarihî arka planı, bütün boyutları ve aktörleri anlamaya dönük etkinlikler düzenlemeye çabalyoruz. Misal, Ercan Çağlayan ile "Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası"nı, Mehmet Atlı ile Diyarbakır'ın mimarisini ve şehirleşmesini, Selim Temo ile Kürt edebiyatını konuştuk. Bu faaliyetlerin kendi izleyici kitlesi oluştu; içlerinde politikaya yakın ilgi duyanlar olduğu gibi, politik meselelere çok mesafeli duranlar da var.⁹²

88 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%B-C-Hal_17042018.pdf

89 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

90 Vahap Coşkun, bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

91 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

92 Vahap Coşkun, bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

Büyükşehir olmasına rağmen Diyarbakır'ın İstanbul'a kıyasla nüfusunun az, dolayısıyla sivil toplum alanının dar olmasının, kişi ve kurumlar arasındaki yarığın derinleşmesini engelleyen bir faktör olduğu belirtildi:

Kopuşlar çok hızlı gelişse de sivil toplum aktörleri açısından, yöredeki insanların birbirleriyle kişisel tanışıklıkları, daha önce yaptıkları işlerin ortaklıkları, bir şekilde kişisel bağlar üzerinden, zayıf bağlar üzerinden de olsa kurumsal yapıların birbirinden tümünden kopmasını engelliyor. Onun için çözüm tartışmalarına imkân açıldığı zamanlarda bir araya gelebiliyorlar. Ancak ortam açıldığında...⁹³

93 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 13 Eylül 2019.

Her Tür “İfade”nin Alanı Daralırken...

7 Haziran 2015 Genel Seçimi’nden iki gün önce Diyarbakır’da HDP’nin miting düzenleyeceği alana konan bombayla başlayıp 1 Kasım 2015’teki seçime uzanan süreçte Sürüç, Ankara, Sultanahmet gibi farklı yerlerde kitlesel can kayıplarına yol açan katliamlar, Çözüm sürecinin çökmesiyle geri dönen çatışmalı günler, kalabalık kamusal alanlardan uzaklaşma eğilimi yaratmıştı. Hem bu tedirginlik, hem bazı durumlarda yas hali, çeşitli kültür-sanat etkinliklerinin iptal edilmesine ya da ertelenmesine neden oldu. Kültür-sanat dünyasını daha derinden etkileyen olaysa, 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimiertesinde ilan edilen OHAL oldu. 1983 tarihli OHAL Kanunu’nun⁹⁴ 11. maddesi, kişisel hak ve özgürlüklerin askıya alınmasının önünü açan, kültür-sanat alanındaki birçok kurum ve etkinlik açısından olumsuz sonuçlar yaratan hükümler içeriyor.

İlki 23 Temmuz 2016’da çıkarılan KHK’larla çok sayıda kültür-sanat kurumu kapatıldı, dergiler toplatıldı ya da basımı engellendi. “Bu Suça Ortak Olmayacağız” bildirisine imza veren ve aynı zamanda akademide görev yapan birçok sanatçı ve yazar ihraç edildi; muhalif görülen akademisyenlerin uzaklaştırılmasıyla, ilgili bölümlerde eğitim kadrosu nitelik değiştirdi. Çok sayıda yayıneviyle birlikte Evrensel Kültür, Tiroj ve Özgürlük Dünyası dergileri kapatıldı. Antakya ve İzmir Ayışığı Sanat Merkezi, İzmir Yenikapı Tiyatrosu⁹⁵ KHK’yla geçici süre mühürlendi. Özgür Gündem Yayın Danışma Kurulu üyesi yazar Aslı Erdoğan, dilbilimci Necmiye Alpay tutukluluk yaşadılar. 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili soruşturma kapsamında tutuklanan yazar, gazeteci Ahmet Altan bu rapor hazırlanırken cezaevindeydi.

Söz konusu dönem, kültür-sanat alanında doğrudan bu yasa maddesinin uygulandığı haller dışında, OHAL’in bahane edildiği keyfi uygulamalara, genel toplumsal ve siyasal iklimin beslediği otosansür mahiyetli kararlara da sahne oldu. Üniversitelerde gerçekleşmesi planlanan birçok konser, oyun, panel, festival gibi etkinlikler idari kararla engellendi. Siyasi baskı ortamından güç bularak, yayınevi basma, yazara darp, konser mekânına satırlı saldırı gibi “sivil” linç olayları yaşandı. Hükümete yakın medya, kimi muhalif sanatçıları doğrudan hedef alan yayınlar yaptı.

94 2935 Sayılı OHAL Kanunu için <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2935.pdf>

95 Yenikapı Tiyatrosu oyuncularından Nazlı Masatçı, “örgüt propagandası” suçlamasıyla 30 Ocak 2019’da tutuklandı.

Kürt illeri bu alanda da baskıyı çok daha ağır hissetti. Dergi, gazete ve yayınların dışında, KHK'larla dernek, kültür-sanat merkezi gibi kurumların kapatılması, kayyum atanan belediyelerde faaliyet programlarının değiştirilmesi, valilik kararıyla gelen iptaller, kültürel bir çoraklaşmaya, Kürtçenin kamusal alandan çekilmesine neden oldu. Kürtçe çocuk kanalı Zarok TV'ye dahi iki Kürtçe şarkı nedeniyle⁹⁶ RTÜK tarafından ceza kesildi.

Sansüre ve Otosansüre Karşı Platform SUSMA, 1 Eylül 2016'da kuruldu. Önce Hollanda hükümetinin sağladığı MATRA programı, 1 Aralık 2017'den beri ise P24 ve Article 19 derneklerinin ortak yürütücülüğünde Avrupa Komisyonu'nun Sivil Toplum Ağlarını ve Platformlarını Destekleme Programı çerçevesinde aldığı destekle, ağırlıklı olarak kültür-sanat alanındaki ifade özgürlüğü ihlallerini arşivliyor. SUSMA'nın açık kaynaklardan derlediği vaka örnekleri, Aralık 2016-17⁹⁷ ve Aralık 2017-18⁹⁸ tarihleri için raporlaştırılmış durumda. OHAL'in sona ermesi yoğunluğu bir miktar azaltsa da, yasal, idari ya da keyfi uygulamalarla bu alana yapılan müdahaleler bugün de sürüyor.

“Sakinca” Potansiyeli Yüksek Filmler

Bu yıl on ikincisi düzenlenen Documentarist Belgesel Sinema Günleri, özellikle “sakinca” potansiyeli daha yüksek görülen belgesel türüne odaklanması nedeniyle, sansürün ve baskının en fazla yaşandığı ve görünür olduğu sinema alanına yakından bakmak için iyi bir örnek. Festivali ilk kez 2008'de, şimdikininki dörtte biri kadar programla, tek mekânda hayata geçiren Avrasya Sanat Kolektifi Derneği, Documentarist dışında Hangi İnsan Hakları Festivali, Saturdoox gibi yan etkinlikler de düzenliyor.

Görüştüğümüz Necati Sönmez, Documentarist'in kurucularından ve halen festivali yürüten küçük ekibin parçası. Daha ilk yıllarında, hiçbir tecrübeleri yokken Kültür Bakanlığı'na bağlı Sinema Genel Müdürlüğü tarafından maddi olarak desteklenmelerine rağmen, ondan sonraki tüm başvurularının reddedilmesini manidar buluyor.⁹⁹ “Kültür Bakanlığı'nın gittikçe partizanlaşması bizim gibi bir etkinliğe hiç şans bırakmıyor,” diyor Sönmez, yedinci yıllarında artık başvuru yapmaktan vazgeçtiklerini de ekliyor. Düzenli destekçileri olmadığı için, enerjilerinin büyük kısmını vakfederek, her yıl yeni baştan fon arayışına giriyorlar. Öncelikle filmlerini gösterdikleri ülkelerin elçiliklerine başvuruyorlar. Son iki yıldır destek aldıkları Açık Toplum Vakfı'nın Türkiye'den çekilmesi haliyle olumsuz etki yaratmış. Örneğin, görüşmeyi yaptığımız sırada festivalin başlamasına üç hafta kalmıştı, ama bir fon başvurularına hâlâ cevap bekledikleri için Sönmez açıkladıkları programı gösterebileceklerinden emin değildi. Daha sonra European Endowment for Democracy'den (EED) olumlu yanıt aldılar ve festival gerçekleşti. Yıllardır mecburen alıştıkları bu belirsizlik hali, son yıllarda artan siyasi baskının sebep olduğu diğer güçlüklerle birleşince, festivalin hayata geçmesi daha da zorlaşmış. İkinci büyük sorun, film gösterecek salon sayısının azalması. Bunda sadece popüler filmlere yer

96 Zarok TV'ye RTÜK tarafından yayınların “terörü övemez ve teşvik edemez, terör örgütlerini güçlü veya haklı gösteremez, terör örgütlerinin korkutucu ve yıldırıcı özelliklerini yansıtıcı nitelikte olamaz” ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle, reklam gelirlerinin yüzde 2'si ile yüzde 5'i arasında para cezası ve beş program durdurma cezası verildi.

97 http://susma24.com/wp-content/uploads/2019/07/Tu_rkiye_de_Sansu_r_-ve_Otosansur_TR.pdf

98 <http://susma24.com/wp-content/uploads/2019/09/sansur-2017-2018-turkce.pdf>

99 Necati Sönmez, bireysel görüşme, İstanbul, 21 Mayıs 2019.

veren salonlara var olma hakkı tanınması ve endüstrinin neoliberal hakikatleri kadar, bazı salon sahiplerinin siyasi kaygıları da rol oynuyor. Bir diğer mesele de genel siyasi atmosferin yarattığı "depresif ortam" ve bu yüzden "içine kapanan" seyirci:

Son dört beş yılda kültürel piyasa içinde bir tür korku atmosferinin egemen olduğunu gördük. Gösterdiğimiz belgesel filmler, özellikle de Türkiye'den olanlar birtakım hassas konulara değiniyor. Başka festivallerin göstermeye cesaret edemeyeceği filmleri de gösteriyoruz. Eser İşletme Belgesi tartışması varken, biz böyle bir zorunluluğu şart koşmadık. Filtrelenmemiş filmler göstermek mekân sahiplerinde korku yaratabildi. Kamusal mekânlarda, sosyal demokrat belediyelerde de böyle çekincelerle karşılaşabildik; iktidarın dayattığı kriterlerin oralara da sirayet ettiğine tanık olduk. Posterimizi asmak istediğimiz birtakım özel mekânların ürktüğü oldu. Daha önce maddi destek verip aynı nedenden vazgeçenler de var. Gezi'den itibaren bunlar adım adım arttı.¹⁰⁰

Eser İşletme Belgesi

Her tür müzik ve sinema eserinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Telif Hakları Genel Müdürlüğü'ne tescillenerek Eser İşletme Belgesi alması, aslen üreticinin haklarını korumak için getirilmiş bir zorunluluk. Bu belgenin ticari gösterimi yapılmayacak belgesel filmler için de dayatılması ve bu şekilde içerik üzerinden denetleyici bir yapının oluşması, ne yazık ki zaman içinde birçok festival tarafından da özümsemi. Bir hak güvencesinin manidar biçimde sansür mekanizmasına dönüşmesi, bu raporda odaklandığımız dönemden önce başladıysa da, süreçte neredeyse kural haline gelmesiyle etkisini artırdı. Öyle ki yeni yasada bu şart kalkmasına rağmen bazı festivaller hâlâ "tedbiren" şart koşuyor. Ayrıca 30 Ocak 2019'da yürürlüğe giren bu yasayla¹⁰¹ Sinema Filmleri Sınıflandırma ve Değerlendirme Kurulu'na verilen yetkinin de bir sansür aracı olarak işletilmesi çok mümkün. Kurul, ülke içinde üretilen ya da ithal edilen filmleri ticari dolaşıma veya gösterime sunulmadan önce değerlendirmeye alacak. Bu da, izleyici yaş sınıflandırmasını belirlemenin yanı sıra, "uygun" bulunmayan filmlerin gösterilmesinin engellenebileceği anlamına geliyor.

Yönetmenler Yargılanıyor

İfade özgürlüğü alanının daralmasıyla son yıllarda bazı yönetmenler filmleri dolayısıyla davalarla karşılaştılar. "Sansür Görmüş Filmler" başlığı altında hem bu filmleri hem de Eser İşletme Belgesi alamamış filmleri göstermeye cüret eden Documentarist açısından Bakur'un ayrı bir yeri var. Yönetmenliğini Çayan Demirel ve Ertuğrul Mavioğlu'un yaptığı belgesel, Çözüm süreci zamanında çekilmiş, 2015'te çatışmalı sürecin başlamasıyla yönetmenleri hakkında "terör propagandası" suçlamasıyla dava açılmıştı. Demirel ve Mavioğlu'na 2019'un Temmuz ayında 4'er yıl 6'şar ay hapis cezası verildi.

Documentarist kapsamındaki Bakur gösterimi 7 Haziran seçiminin bir hafta sonrasında, dolayısıyla "seçimden kaynaklanan iyimserlik havasının sürdüğü" bir zamanda Şişli Kent Sineması'nda yapıldı. Film, Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Kültür Sanat Vakfı'na gösterecekleri filmler için Eser İşletme Belge-

100 Necati Sönmez, bireysel görüşme, İstanbul, 21 Mayıs 2019.

101 Tam adıyla "Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun".

si'nin gerekliliğini tekrar "hatırlattığı" yazı nedeniyle İstanbul Film Festivali programından son anda çıkarılmış ve bu durum büyük tepki toplamıştı. Sönmez, yoğun ilgi gören Documentarist kapsamındaki gösterime dair yasaklama, gösterimin durdurulması ya da festival ekibinin gözaltına alınabileceğini değil, ama bir provokasyon olasılığını kaygıyla düşündüklerini hatırlıyor. "Bugün olsa, bunların hepsi aklımızdan geçerd. Çünkü sonrasında hepsi yaşandı," diyor.¹⁰² Hatta fazlası da oldu. Örneğin Kobani'de IŞİD'e karşı savaşta yer alan üç kadının anlatıldığı Nû Jîn belgeselinin yönetmeni Veysi Altay'la birlikte, Batman'da filmin gösterildiği Yılmaz Güney Sinema Salonu yöneticilerinden Dicle Anter de yargılandı. Anter'e 2 yıl 1 ay, Altay'a ise 2 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Zer filminin yönetmeni Kazım Öz'ün; yöneltile suçlamalar arasında görüntü yönetmenliğini yaptığı Ben Uçtum Sen Kaldın adlı belgesel film de olan Özay Şahin'in; Roza filminin yönetmeni Kutbettin Cebe'nin yargılanmalarına devam ediliyor.

Bu süreç tüm bu vakaları takip etmek için bir kaynak kazandırmış oldu. 2001'de kurulan ve Türkiye'nin en uzun ömürlü sinema dergilerinden olan Altyazı, kuruluşundan beri aldığı bireysel bir desteği kaybedince, bir süre yayın hayatına ara vermiş, Mart 2019'da da Altyazı Sinema Derneği olarak devam etme kararı almıştı. Dernek olarak yararlandıkları uluslararası fonlar, hem mali sürdürülebilirliği sağladı, hem de faaliyet alanlarını yaşadıkları zorlukları sorunsallaştıracak biçimde genişletmelerine imkân verdi. Dernek merkezinde "sinema üzerine düşünen" panel, seminer, film gösterimi gibi etkinlikler yapmak dışında, sinemada ifade özgürlüğü alanını merkeze alan bir yayın hazırlamaya başladılar. EED tarafından desteklenen, Altyazı'yla birlikte ve birçok sinema mekânında ücretsiz dağıtılan Fasikül: Özgür Sinema,¹⁰³ "Türkiye'de son yıllarda seyirciye erişimi önemli ölçüde kısıtlanan eleştirel sinema pratiklerine, özellikle de belgesel sinemaya görünürlük kazandırmak, risk altında üretim yapan, ana-akım medyada görünmezleştirilen sinemacı ve kolektiflerin sözlerinin, eleştirel pratik ve sorunlarının duyurulmasına katkı sunmak" amaçlarını güdüyor.¹⁰⁴

İnsan Hakları Ortak Platformu'nun 20 Mart 2018 tarihli raporuna¹⁰⁵ göre OHAL döneminde çıkan KHK'larla en az 199 medya, yayın ve dağıtım kuruluşu kapatıldı. Bunların sadece 25'i hakkındaki kapatma kararı kaldırıldı. Süreçte 20 dergi, 30 yayınevi/ dağıtım kuruluşu kapatıldı, 675 sayılı KHK ile bir yayınevine el kondu. Yaman Akdeniz ve Kerem Altıparmak,¹⁰⁶ 2013'teki Gezi olayları sonrası gittikçe daralmaya başlayan ifade alanının 15 Temmuz sonrası ne derece küçüldüğünü inceleyen raporlarında, "ceza hukukunun,- Türkiye'de ifadeyi susturmanın asli aracı haline dönüştüğü" tespitini yapmışlardı.¹⁰⁷ Hukukçular, anayasa güvencesi altındaki düşünce ve kanaate sahip olma, açıklama, yay-

102 Necati Sönmez, bireysel görüşme, İstanbul, 21 Mayıs 2019.

103 <http://fasikul.altyazi.net>

104 Necati Sönmez, bireysel görüşme, İstanbul, 21 Mayıs 2019.

105 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Olağanüstü-Hal_17042018.pdf

106 İfade Özgürlüğü Derneği, Yaman Akdeniz ve Kerem Altıparmak'ın girişimiyle 2017'de kuruldu. Dernek ifade özgürlüğü hakkı ihlale uğrayan veya bu hakkı tehlikeye altında olan kişilere hukuki yardım sağlamak, bu amaçla araştırma, eğitim, ulusal ve uluslararası işbirliği dahil çalışmalar yapmak ve dayanışmak hedeflerini güdüyor. İnternet sansürüne dair vahim tabloyu ortaya koyan 2018 yılı raporu için bkz. https://privacy.cyber-rights.org.tr/wp-content/uploads/2019/06/EngelliWeb_2018.pdf

107 English PEN için hazırlanan raporun tam ismi: Türkiye'de Can Çekişen İfade Özgürlüğü: OHAL'de Yazarlar, Yayıncılar ve Akademisyenlerle İlgili Hak İhlalleri. https://www.englishpen.org/wp-content/uploads/2018/03/Turkey_Freedom_of_Expression_in_Jeopardy_TUR.pdf

ma, haber alma ve verme, basın, bilim ve sanat özgürlüğü haklarının ihlallerinde benzer bir sistematığın işlediğini ortaya koyuyorlardı.

Siyasi Baskıya Eklenen Ekonomik Kriz

Genel anlamıyla "ifadeye" dair bu manzaraya, sektörün yapısal sorunları ve ekonomik kriz eklendiğinde, basılı ya da internet mecrasında bağımsız yayıncılık yapmak son yıllarda daha da güç hale geldi. Altyazı, Bianet, Medyascope gibi ekonomik sürdürülebilirliklerini ulusal ve uluslararası fon desteğiyle sağlayan mecraların sayısı arttı. Bu rapor için görüştüğümüz ekip,¹⁰⁸ 1990'lı yılların ortalarından beri haftalık ve aylık periyotlarda siyasi haber odaklı ya da müziğe, kültüre, sanata politik bir mercekten bakan dergiler çıkarıyor. Tüm dünyada basılı yayıncılığın gerilemesine dair tespitler yapmak mümkünse de, 1990'larda 15 bin okuyucuya ulaşan bir yayının okur sayısının üç binlere düşmüş olması, bugün dergi yayıncılığının büyük zorluklar karşısında ısrar gerektirdiğini de ortaya koyuyor.

Bu dergilerin de uzun yayın geçmişlerinde özellikle Kürt meselesini ele alan kimi yazıları dava konusu oldu. Sorumlu kişi gözaltına alındı, hapis cezası ertelendi ya da para cezaları aldılar. Tüm bunları "Kürdofobik olmamanın" bedeli olarak özetliyorlar; ne o gün, ne de bugün bu bedeli düşünerek çalıştıklarını da ifade ediyorlar.¹⁰⁹

Türkiye'de ana-akım medyanın küçülmesi ve başkalaşması, bağımsız birçok derginin kapanmasına yol açan adaletsiz dağıtım ağı, internet yayıncılığının sürdürülebilir olmaması, öteden beri basın yayın alanının sorunlarıydı. Çekirdek kadro, yayın hayatlarının hiçbir döneminde sadece dergi yaparak geçimlerini sağlamayı başaramamıştı. Başka işlerden para kazanmak, dergileri sürdürebilmenin şartıydı. Son dönemde krizle birlikte artan ekonomik baskı, dergiler için siyasi baskıdan daha büyük bir zorluk teşkil etmeye başladı. Kâğıdın ve matbaa giderlerinin dövize endeksli oluşunun, gazeteciliğin nasıl sürdürüleceğini onlar açısından daha büyük bir muamma haline getirdiğini söylüyorlar.

Bu noktada ürettikleri çözüm, dernekleşmek, kimi fonlardan faydalanmak, böylelikle yayını sürdürüp yazarlara telif ödeyebilecek hale gelerek ana-akımda "tutunamayan" gazetecilerle de dayanışma kurmak oldu. Fon kullanmanın başlı başına bir mesele haline gelmesi dışarıdan tali bir konu gibi görünebilir, fakat bağımsız yayıncılık ya da kültür-sanat faaliyetleri yürütmenin "fona" dayanır hale gelmesi, özellikle politik oluşumlarda son sürecin önemli bir tartışma başlığına dönüştü.¹¹⁰ Görüştüğümüz dergi ekibi bu tartışmayı şöyle özetliyor:

Kültürel, ideolojik ve ontolojik sebeplerle yayın faaliyetinden geri durmak istemiyor-duk ama dergiyi de çıkaramaz hale gelmiştik. Fon arayışına girmemizin yegâne sebebi üretimi ayakta tutmaktı. AB'yle ilişkilerin yaygın olduğu liberal yıllarda böyle bir şeye niyetlenmemiştik, tercih etmedik de. O zaman fon kullanmakla suçlandığımız da oldu, çünkü Türkiye solunda bu suç olarak görülüyor. Sözümüzün bağımsızlığı esastır. O fon ideolojik duruşunu, sözünü belirliyorsa problemlidir. O zaman da öy-

108 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Mayıs 2019.

109 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Mayıs 2019.

110 Benzer ruh hali 6. bölümde yer alan, KHK ile kapatıldıktan sonra yeni bir isimle faaliyetine devam eden, "zorunlu göç" odaklı sivil toplum örgütü temsilcisinin ifadelerinden okunabilir. Onlar için de fon kullanmak "OHAL'in onları en zorlayan yanı" olmuş.

leydi, şimdi de. Kamusal yayın yapıyoruz, bizim içeriğimizde sendikalar var, direnen işçiler, kadın mücadelesi, LGBTİ hareketi var. Ne fonu olduğu önemli tabii.¹¹¹

Şu anda yararlanmayı tercih ettikleri EED fonunu AB'nin kamusal parası, "Avrupa işçi sınıfının parası" olarak görüyorlar. Keza Almanya sol partisi Die Linke ile organik bağı olan Rosa Luxemburg Vakfı'nı da "düşünsel açıdan kadim bağları olan bir kurum" şeklinde tarif ediyorlar.

Satranç Hamleleri, Risk Hesapları

Hem Documentarist hem de görüştüğümüz dergiler açısından, bizatihi faaliyeti sürdürülebilenin temel uğraş haline geldiği görülüyor. Enerjilerinin büyük kısmını maddi kaynak bulmaya, bunun bürokrasisini öğrenmeye ve sürdürmeye harcıyorlar. Bir yandan da siyasi baskıyı unutmadan devam etmeleri gerekiyor. Dergi ekibi bu aşamada geliştirmeleri gereken başka bir maharetten söz ediyor: risk hesaplamak.

Twitter kullanıcıları bile tedirginlik hissederken, yok diyemeyiz. Kuru propaganda hiçbir zaman yapmadık. Bugün de işleyeceğimiz konulardan imtina etmesek de Twitter'da yazdığından dolayı 17 yaşında çocuğun evine baskın yapılan bir ülkede yaşadığımızı biliyoruz. Kendimizi birtakım savcıların kucağına atmak istemeyiz. Hangi riski alacağınızı hesaplamaz gerekiyor. Zamanında Erdoğan-Gülen kapağı yapmıştık. Bunun bugün yapılamayacağını biliyoruz.¹¹²

Bu süreçte sinema sektörünün iyi bir sınav veremediğini düşünen Necati Sönmez de kendi tecrübelerini satranç hamleleri üzerinden açıklıyor:

Olup bitenler üzerinden, festival için özellikle Türkiye'den filmlerin seçimindeki kriterleri değiştirmedik. Hiçbir filmi "Bu başımızı derde sokar" diye elemedik. Otosansür mü bilmiyorum, ama şu yaşandı: Program oluştuktan sonra o filmleri hangi mekânlar kaldırabilir üzerinden hesap yaptığımız, orada değil de şurada gösterdiğimiz oldu. O filmi gösterebilmek için oynadığımız bir tür satranç gibi baktık buna da. Ama bunun da bir sınırı var tabii.¹¹³

111 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Mayıs 2019.

112 Bireysel görüşme, İstanbul, 28 Mayıs 2019.

113 Necati Sönmez, bireysel görüşme, İstanbul, 21 Mayıs 2019.

Kapatılan Kapılar, Açılan Kapılar

12 Eylül 1980 askeri darbesi, toplumda bıraktığı yıllarca sürecek etkiler, onarılması güç hasarlar ile Türkiye'nin tarihinde bir karanlık gedik olarak duruyor. O döneme ilişkin resmî rakamlara ulaşmak bugün dahi zor olsa da, her tür siyasi faaliyeti ve toplumsal katılımı engellemeye yönelik icraatların "sivil" kaydı mevcut. Darbe döneminde 650 bin kişi gözaltına alındı, açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı, 30 bin kişi sakıncalı olduğu gerekçesiyle işten atıldı, sendikalar kapatılarak mallarına el kondu ve 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. Zaten var olan derneklerin neredeyse tamamıydı bu.

15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL de, sivil topluma yönelik 12 Eylül'e öykünen müdahalelere sahne oldu. Kanun hükmünde kararnamelerle 1767 dernek, vakıf, sendika ve federasyon kapatıldı.¹¹⁴ İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından hazırlanan 31 Ağustos 2017 tarihli rapora göre, yapılan itirazlar sonucunda kapatılan 1600 dernekten 88'i için bu karar kaldırıldı.¹¹⁵ Raporun 20 Mart 2018'de güncellenen halinde hâlâ kapalı olan dernek sayısı 1419 idi.¹¹⁶ Aynı raporda, 23 Temmuz 2017 tarihli 667 sayılı KHK¹¹⁷ ile 1125 derneğin "FETÖ/Paralel Devlet Yapısı" ile ilişkili oldukları gerekçesiyle kapatıldığı, daha sonraki KHK'larla çıkan kapatma kararlarının ağırlıklı olarak insan hakları, kadın ve çocuk alanlarında hak temelli çalışan derneklere yönelik olduğu vurgulanıyor.¹¹⁸ Yoksulluktan kültürel mirasa kadar farklı başlıklarda

114 Darbe girişiminden sonraki iki yılı değerlendiren ve Resmi Gazete kaynak alınarak hazırlanan haber için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489>

115 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/OHAL-Durum-Raporu_31Agustos-2017.pdf

116 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Olağanüstü-Hal_17042018.pdf

117 "Millî güvenliğe tehdit oluşturduğu tespit edilen yapı, oluşum veya gruplara ya da terör örgütlerine üyeliği veya iltisakı ya da bunlarla irtibatı belirlenen ve ekli listelerde yer almayan özel ve vakıf sağlık kurum ve kuruluşları, özel öğretim kurum ve kuruluşları ile özel öğrenci yurtları ve pansiyonları, vakıflar, dernekler, vakıf yükseköğretim kurumları, sendikalar, federasyonlar ve konfederasyonlar, ilgili bakanlıklarda bakan tarafından oluşturulacak komisyonun teklifi üzerine bakan onayı ile kapatılır. Bu fıkra kapsamında kapatılan kurum ve kuruluşlar hakkında da ikinci fıkra hükümleri uygulanır". 23 Temmuz 2016 tarihli 667 sayılı OHAL kararnamesi Madde 2.

118 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Olağanüstü-Hal_17042018.pdf

çalışan Kürt kurumları da kapatılan kurumların önemli bir bölümünü oluşturuyor. İnsan Hakları Araştırmaları Derneği, Çağdaş Hukukçular Derneği, Mezopotamya Hukukçular Derneği, Van Kadın Derneği, Kürt Enstitüsü, Sarmaşık Derneği gibi örnekler, darbe girişiminin hükümet nezdinde çeşitli açılardan zaten "sakıncalı" bulunan örgütlenmelerin faaliyetine müdahale için vesile edildiği izlenimini veriyor.

Bu siyasi müdahalenin dernekler üzerindeki etkisi, kısa ve orta vadeli geleceğe dair stratejileri farklı oldu. Belki ilgisiz gibi görünen çocuk hakları alanında çalıştıklarından, Gündem Çocuk Derneği'nin de önce 11 Kasım 2016'da OHAL Kanunu'nun 11. maddesi kapsamında İçişleri Bakanlığı tarafından faaliyetleri durdurulan 370 dernek arasında yer alması, sonra 22 Kasım tarihli 677 sayılı KHK ile kapatılması kimilerinde şaşkınlık yarattı.

Çocuk Haklarına Farklı Bakış

2005'te Ankara'da faaliyete geçen Gündem Çocuk Derneği'nin kurucularından, yönetim kurulu üyesi Ezgi Koman, çocuklara dair farklı bakış açılarının onları bu dernekte bir araya getirdiğini söylüyor. Kamu politikalarını etkilemek için lobi faaliyetleri yürütürken, saha araştırmaları yaparken ya da raporlar hazırlarken, çocuklara dair her meseleyi politik çerçevede ele almaları, genel olarak çocuk hakları alanında da farklı bir noktada durmalarına neden olmuş:

Özellikle çatışma süreçlerine yaklaşımda bizi farklılaştıran bir algı vardı. Bu bizim en büyük motivasyonumuzu oluşturuyordu. Çünkü sadece çatışma bölgelerindeki çocuk hak ihlallerine bakışımızı değil, toplamda meseleye bakışımızı etkiliyordu.¹¹⁹

Bunun çeşitli sonuçları da olmuş. Örneğin 28-31 Mart 2006'da Diyarbakır'da yaşanan olaylar esnasında "Biz Çocuklardan Yanayız, Üçüncü Tarafız" başlığıyla yaptıkları basın açıklaması, yeterince devletin tarafında görünmediğinden bazı ağlardan dışlanmalarına yol açmış.

Koman, 2015'e kadar olan dönemi hem farklı STK'larla hem kamu idaresiyle projeler yürütebildikleri; AB sürecinin işlenmesi, sivil toplumun genel anlamda geliyiyor olması gibi etkenler nedeniyle rahat çalıştıkları yıllar olarak anıyor:

2012'de katıldığım bir toplantının notları geldi tesadüfen bugün. Bir sürü cezaevinin müdürleri var, tek sivil toplum temsilcisi benmişim. O kadar çok konuşmuşuz ki... Pozantı'dan, İşkenceden... Yine direnç var ama konuşulabilmiş, bir yerlere bağlanabilmiş. Bugün o tür ilişkiler yok tabii, aynı masaya bile oturamazsınız.¹²⁰

Gündem Çocuk, Gezi döneminde, hem hakları hem de eylemler nedeniyle dikkat etmeleri gerekenler konusunda çocukları bilgilendirecek materyaller hazırladı. Çözüm sürecinde "Gerçek bir barış inşa edilecekse, bunun bir parçası da çocuklardır" şiarıyla hem Kürt hareketi, hem diğer STK'lar ile çocukların bu süreçte nasıl yer alabileceğine dair kafa yordu. Demokrasi ve Barış Konferansı'nın¹²¹ parçası oldu, çocuklarla atölyeler

119 Ezgi Koman, Skype görüşmesi, Ankara, 11 Ekim 2019.

120 Ezgi Koman, Skype görüşmesi, Ankara, 11 Ekim 2019.

121 İliki 25-26 Mayıs 2013'te yapılan Demokrasi ve Barış Konferansı'nın amacı, çözüm sürecinin takipçisi olmak, devlet ile PKK arasında başlayan müzakerelerin barışa ulaşabilmesi için parçası olan farklı kesimlerden örgütlenmelerin fikir ve önerilerini sürece dahil edebilmektir. Ekim 2014'te konferansın ikincisi yapıldı. Çatışmasızlığın sona erdiği Eylül 2015'te düzenlenen üçüncüsünde barış çağrısında bulunulmuştu.

düzenledi. Van'da, hem aileleri Kürt hareketine mensup olan, hem asker yakınıni kaybeden çocuklarla konuşarak bir rapor hazırlamak istediler. Asker yakını çocuklarla görüşmeyi başaramadılar. 2015'te yürütücülerinden oldukları Çocuklar İçin Barış Girişimi'ne ise, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nden KESK'e kadar 100'den fazla sivil toplumu örgütü imza atmıştı.

2015 yazında siyasi iklim hızla değiştiğinde, Çocuklar İçin Barış Girişimi, çatışmaların başladığı Diyarbakır'a ilk gidenler arasındaydı. Koman, "Öyle bir çeşitlilik vardı ki, bir yandan çok zor zamanlardı, bir yandan da kendimizi çok güçlü hissediyorduk," diye tarif ediyor o günleri.¹²²

Kapatılmanın Yarattığı Farklı Ruh Halleri

Karaman'daki cinsel istismar davası¹²³ gibi davalara müdahil olmaları veya Çocuklar İçin Barış Girişimi dışında, kapatılmalarına neden olduğunu düşündükleri faaliyetlerinden biri de Cizre Raporu. Sokağa çıkma yasakları döneminde İHD, TİHV, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası ve Diyarbakır Barosu'yla birlikte hazırladıkları raporda çocuklara dair bölümü üstlenmişlerdi.¹²⁴ Raporun ardından Genelkurmay Başkanlığı'nın diğer insan hakları örgütleriyle birlikte onlar hakkında da şikâyetle bulunduğunu öğrendiler; İçişleri Bakanlığı tarafından başlatılan denetleme ise OHAL ile yarıda kaldı zira denetçiler de ihraç edilmişti. İkinci denetleme ekibinin raporu tamamlanmadan kapatılma kararı geldi.

O dönem o kadar yoğunluk ki ihtimaller üzerine düşünsek de kapatılmanın ne olduğunu tam düşünmemişiz. Sonra anladık. Tüzel kimliğimize el konması elinizi kolunuzu kırıyor. On küsur yıldır elinizde bir araç, derneğiniz var; söyleminiz, tarzınız, yönteminiz belli. Birden bunları kullanamaz hale geliyorsunuz. Yeni araçlar geliştirmek, hızlı olmak zorundasınız. Bugün hâlâ değerlendirmesini yapıyoruz, biz hızlı olmadık, ortak bir hat belirleyemedik. Herkesin etkilenme şekli çok farklı oldu Yönetim Kurulu'nda, diğer üye arkadaşlar arasında. Diğer kapatılan bazı yerleri biliyorum, hemen yeni bir yapı kurabildiler. Biz yapamadık. En zor zamanda kendimizi daha güçlü hissederken, kapatılmamızla yeni ağır bir süreç başladı. Bir tek bizim açımızdan değil, hareketi zayıflatan etkisi de oldu. Şöyle bir parantez var. Bu biraz da Batı'nın etkilenme şekliydi. Çatışmalar bittikten sonra, bugün mesela Diyarbakır'da çok güçlü bir çocuk hakları hareketi oluştu. Daha iyileştirmeye, travmaya yönelik çalışmalar yaptılar. Hareketi böyle ikiye ayırmak doğru mu bilmiyorum ama galiba doğru, çünkü böyle yaşandı.¹²⁵

Kapanmalarının ardından, biri Milli Eğitim Bakanlığı'yla imzaladıkları protokol kapsamında yürütülecek uzun vadeli bir proje olmak üzere tüm işleri yarıda kaldı. Bireysel düzeyde yaşanan sarsıcı etki, yeniden kolektif iş yapmaya olanak tanımadıysa da, durmadılar. Çekirdek ekip ve yakın çevrelerinden çok kişi alanda çalışmaya devam etti. Koman'ın çok önemseydiği güçlendirici bir dayanışma yaşandı. Örneğin TİHV çatısı altında

122 Ezgi Koman, Skype görüşmesi, Ankara, 11 Ekim 2019.

123 Karaman'da Ensar Vakfı'na ait yurtlarda on erkek öğrenciyeye cinsel istismarda bulunduğu iddiasıyla yargılanan 54 yaşındaki sınıf öğretmeni Muharrem Büyüktürk'e 20 Nisan 2016'daki ilk duruşmada 508 yıl 3 ay hapis cezası verilmişti.

124 Bkz. https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2016/04/Cizre-G%C3%B6zlem-Raporu_31-Mart2016.pdf

125 Ezgi Koman, Skype görüşmesi, Ankara, 11 Ekim 2019.

raporlamaya devam ettiler;¹²⁶ İHD onlara yönetim kurullarını açtı; halen sürmekte olan hukuki süreçleri için avukat gruplarından destekler aldılar. Koman tüm bunlara rağmen, kapatılmalarının hemen ardından isimlerini çeşitli ağlardan silen, uzmanlıklarından faydalanmayı kesen kimi STK'ları da anmadan edemiyor.

Koman bu dayanışmayı, insan hakları örgütlerinin tecrübesine, meseleleri "politik" ele alışlarına ve "zorla ilk kez karşılaşmalarına" bağlıyor. Bazı derneklerin kapatılmayı yaşayış biçimini de bu etkenlerin belirlediğini düşünüyor:

Kafası politik çalışan ya da zaten o ağların içinde yer alan örgütler kapatılmayı daha kolay atlattı. Az kişiyle çalışılan, o az kişinin zora maruz kaldığı küçük örgütler kolay dağıldı. Şu da var: Sivil toplum meselesi sanki daha ılıman zamanların, iklimlerin meselesi gibi algılanıyor. İnsan hakları örgütlerinin biriktirdiği deneyim o tarafa aktarılmamış. Biz de öyleydik. Zor zamanlarda çocukları savunmak ne demek diye düşünmemişiz. Olağanüstüne dair bilgimiz, hazırlığımız yokmuş.¹²⁷

Koman, koşullar değiştiği takdirde tekrar Gündem Çocuk olarak faaliyet gösterme gibi bir arzusunun bulunmadığını, kişisel olarak Gündem Çocuk'u amaç değil, araç olarak gördüğünü ifade ediyor. Asıl önemseydiği ve ihtiyaç duydukları yapıyı kurmak için motivasyonunun bulunduğunu, zaten bunun için çalıştıklarını söylüyor.

Hızla Alternatif Düşünebilmek

Gündem Çocuk Derneği'nin kapatılma hikâyesi böyle seyrederken, aynı kararı farklı şekillerde tecrübe edenler oldu. Örneğin, Özgürlükçü Hukukçular Derneği ve Mezo-potamya Hukukçular Derneği hukuki mücadelelerini Özgürlükçü Hukukçular Platformu olarak sürdürmeye karar verdi. Çağdaş Hukukçular Derneği, Dernekler İl Müdürlüğü'ne aynı isimle yaptıkları başvuru sonucunda, Ekim 2019'da tüzel kişiliğini yeniden kazandı. Van Kadın Derneği, Muş Kadın Çatısı Derneği gibi birçok kadın kurumu yarım kalan faaliyetlerine dönemedi.¹²⁸

Ezgi Koman'ın ifade ettiği gibi hızlı hareket ederek kendilerine yeni bir hat belirleyen, faaliyetlerine ve varlıklarına daha politik çerçeveden bakan bir derneğin hikâyesine yakından bakmak önemli. Aynı KHK ile kapatılan bu dernek, Kürt illerinde köy boşaltmalarıyla birlikte yoğun göçün yaşandığı 1990'lı yılların sonunda, çoğunluğu zorunlu göç mağduru olanlar tarafından kuruldu. Farklı şehirlerde hayata geçerek bir çatı altında buluşan bu derneklerin öncelikli amacı yardımlaşma ve dayanışma ağını tesis etmektir. Yıllar içinde bu amaç, zorunlu göç temelli her tür meseleye dair ulusal ve uluslararası mekanizmaları harekete geçirmek, akademik çalışmalar yapmak, veri toplamak yönünde de genişledi. 2000'li yılların başında faaliyetlerinden dolayı yargılandıkları dosyalar oldu; ceza aldıkları bir davayı AİHM'e taşımış ve kazanmışlardı. Genel çerçevede 2004-15 yılları arasında Meclis ziyaretlerinde bulunulabilen, sahada çalışılabilen bir dönem olarak tanımlıyorlar. KHK ile kapatılmaları onlar açısından çok büyük bir şaşkınlık

126 Rapor mahiyetindeki bu geniş bilgi notunun başlığı: "Gündem Çocuk Derneği 365 Gün Önce Kapatıldı. Türkiye'de Çocuk Hakları İhlalleri Sürüyor!" #365Gün365İhlal idi.

<https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2017/11/365Gunde365İhlal.pdf>

127 Ezgi Koman, Skype görüşmesi, Ankara, 11 Ekim 2019.

128 Toplumsal cinsiyet odaklı sivil toplum örgütlerinin 2015 sonrası daralmadan nasıl etkilendiği, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakınca" başlıklı bölümde detaylı olarak anlatılıyor.

uyandırmadı, nitekim kısa süre içinde yeni bir isimle dernek başvurusunda bulundular. Hukuken eski derneğin devamı sayılmasalar da, faaliyete devam edebilmek için bir çözüm alternatifiydi bu.

Görüştüğümüz, kendisi de bizzat zorunlu göç mağduru olan dernek temsilcisi üç yıldır kurumda çalışıyor. OHAL ortamında yeni başvurularının onları da şaşkırtan bir hızda kabul edilmesinde, amaçlarını “zorunlu göç” yerine “göç” olarak ifade etmelerinin etkisi bulunabileceğini düşünüyor. Genel olarak göç, Türkiye’deki Suriyeli nüfus nedeniyle sivil toplumun daralışından konuştuğumuz süreçte daha az etkilenen bir alan oldu.

Kapatılan bir derneğin hukuki olarak devamı değilse de fiili izini sürerek çalışmak, Kürt meselesi odaklı sivil toplum örgütlerinin geçmiş tecrübelerinin de etkisiyle, tekrar kapatılma ihtimalini düşünerek hareket etmeyi gerekli kılmış. Dernek temsilcisi, çıkabilecek sorunları kestirip “arkasından dolanacak yollar” bulmayı da bir tür direniş olarak gördüklerini söylüyor. Göç konusunda çalışırken onları göçer hale mecbur eden çalışma koşullarını tarif ediyor:

Örneğin Cizre’de saha çalışması yaparken aynı elbiseyi iki gün üst üste giymiyorduk. Bugün gittiğimiz mahalleye, ertesi gün gitmiyorduk. Bir mahallede bizi sorduklarını duyunca iki gün boyunca dışarı çıkmadık. Kayıtlarımızı bir an önce bilgisayara geçirip elimizden çıkarttık. Yakalanmamamızın sebebi saklambaç oyunu oynamamızdı. Yani koşulların farkındayız. Göç üzerine çalışıyoruz, kendimiz de göçer halde yaşıyoruz. Basılı raporları, kitapları dahi dernekte buldurmuyoruz. Kaplumbağa gibi derneği sırtımızda yaşıyoruz.¹²⁹

“Mayın Tarlasında” Çalışmak

Hazırladıkları bir kitabı hiçbir dağıtım ağına sokmadan tamamen elden dağıtmışlar. O süreçte görünür olmayı tercih etmediklerinden haber, söyleşi, program tekliflerini de geri çevirmişler. Dernek çalışanı, siyasi ve toplumsal açıdan çok zorlu dönemlerden geçmiş bir kurum olmalarına rağmen 2016-19 arasını ayrıca “sıkıntılı” olarak tarif ediyor. Ama geldikleri siyasi kültür bunu bireysel çerçevede bir mağduriyet olarak ele almalarına da engel oluyor:

Mayın tarlasında yürür gibi çalışıyoruz. Dışarıdan bakıldığında bunlar psikolojik anlamda insanı baskılayan bir yerde duruyor, ama çalıştığımız alanın acısının derinliği, bizim psikolojimizin nasıl olduğunu anlamsız kılıyor. Zaten bu siyasal atmosferin içine doğduk, onunla şekillendik. Belki de bizim için aykırı olan 2004-2015 süreciydi. Hatta o dönem çalışmalarımız daraldı. Baskı mekanizmasının olmadığı, kendimizi sıkıştırmış hissetmediğimiz bir zamanda ne yapacağımızı bilemedik. Tuhaf ama öyle...¹³⁰

Tekrar kapatılma, kovuşturma tehdidinin yanında bu son süreçte zorlandıkları başka bir konu ise fon kullanma olmuş. İlk günden beri gönüllü çalışmayla ayakta duran dernek, kapatıldıktan sonra faaliyetlerini sürdürürken proje bazlı olarak AB fonlarından ve hibe programlarından yararlanmaya başlamış. 2017’de başladıkları ve 2020’de tamamlanacak bir proje için AB fonu kullanıyorlar. Dernek temsilcisi, bu karara dair içlerinde ve çevrelerinde yaşadıkları tartışmayı “OHAL sürecinde psikolojik olarak her şeyden daha

129 Bireysel görüşme, İstanbul, 31 Mayıs 2019.

130 Bireysel görüşme, İstanbul, 31 Mayıs 2019.

fazla etkilendiğimiz konu” olarak ifade ediyor ve 2020’den sonrası için tekrar başvuru yapıp yapmaya daha sonra karar vereceklerini söylüyor:

Fon veren kuruluşların kendisinden çok bizim kendi sınırlılıklarımız önemli. Yirmi yıl boyunca fon ya da hibe desteğiyle yürümeyen bir dernek bu, faaliyetlerini ona göre yürütmüş. Şimdi bu geçişin ya da geçememe sürecinin sancılarını yaşıyoruz. Fon aldığımızda, en azından bazı çalışmalarını başka bir perspektifle yürütmeniz gerekiyor. Rapor yazmak, ona göre muhasebe tutmak gerekli, belli prosedürler var. Ama daha çok bakış açısının bir yarık açtığı dönemdeyiz. Biz sonuçta bir Kürt kurumuyuz, başka Kürt kurumları da var ve bizimki dışındakiler fonla çalışmıyor. Fon ve hibeyle bizim çalışma alanımız belki zenginleşti ama bu defa diğer kurumlar arası bir dengesizlik yarattı. Bunun sıkıntısını yaşıyoruz. Birilerinin profesyonel çalışması, birilerinin daha az gönüllü çalışmasına da neden olabiliyor.¹³¹

131 Bireysel görüşme, İstanbul, 31 Mayıs 2019.

Yabancı Fon Kurumları ve Ortak Kurumlar

Türkiye’de sivil toplum faaliyetlerini maddi olarak destekleyen farklı yapılar mevcut. Bunlardan en büyüğü ve bilineni Avrupa Birliği. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım için aday ülke ilan edildiği 1999 yılından beri Türkiye hükümeti ile Brüksel arasındaki ilişkiyi Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu sağlıyor. AB’ye katılım sürecindeki mali yardımların önemli bir önceliği sivil topluma yapılan yardımlar. Katılım öncesi mali fonların yanında, AB üye ülkeleri ile aday ülkelerinin iletişimini artırmayı hedefleyen Birlik programları, Delegasyonun doğrudan sorumlu olduğu Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı Programı, Sivil Düşün gibi destek programları da mevcut. Bunun dışında Türkiye’de ofisleri olan ya da olmayan Avrupa’daki siyasi partilerle bağlantılı vakıflar, Büyükelçilikler-Konsolosluklar, farklı ülkelerde merkezleri bulunan, özel kişilere ait ya da şirketlere bağlı vakıflar, sivil toplum alanına maddi destek sunan kurumlar arasında.¹³² Bu kurumlardan bazıları yalnızca maddi destek sağlarken, bir kısmı da projelerin yürütülmesinden uzman desteği sunmaya kadar pek çok farklı şekilde kurumlarla ortaklık içinde hareket ediyor. Bu destek mekanizmalarının, Türkiye’deki sivil toplum aktörlerinin uluslararası kurumlarla ve ilgili kişilerle ilişki kurmalarını sağlayan bir konumu da var.

Yasal statülerinden ve kullandıkları çağrı yöntemlerinden bağımsız olarak bu kurumların hepsi kendi öncelikli çalışma alanlarını belirliyorlar. Sivil toplumdaki farklı aktörlerle yaptığımız görüşmelerde, fon kurumlarının sivil toplum alanının gündemlerini belirleme gücü, siyaseten “hassas” konulara mesafe koymaları, destek mekanizmalarının işle-yişindeki prosedürel zorluklar sık dile getirilen eleştirilerdi. Bu çalışma çerçevesinde, donör ve yabancı ortak olarak Türkiye’de sivil toplum faaliyetlerini destekleyen kurumlarda çalışan kişilerle, hem bu eleştirileri hem de kendi konularına özgü zorlukları konuştuk. Bu bölüm kapsamında beş farklı kurumdan altı kişiyle görüşme yaptık. Bu kurumlardan biri Avrupa Birliği tarafından geliştirilmiş destek programlarından seçildi, biri Brüksel merkezli bağımsız bir fon kurumu, diğeri ise siyasi partilerle bağlantılı Alman vakıflar arasından seçildi. Son iki kurumdan biri özel şirket vakfı iken, bir diğeri de çatışma çözümü alanında uzmanlık desteğiyle birlikte maddi destek sağlayan bir vakıf.

Bu bölümde, Türkiye’deki sivil toplum aktörlerinin son dönemdeki deneyimini yabancı aktörlerin gözlemleri üzerinden sunmak ve yabancı kurumların kendilerinin bu baskı ortamından nasıl etkilendiğini ve genel olarak sivil alanın daralmasıyla nasıl baş ettiklerini anlamak istedik.

Ortakları Kaybetmek

Sivil toplum aktörlerinin son dönemlerde yaşadıkları, fon veren ortak kurumlarda çalışanları da doğrudan etkiliyor. Görüşme yaptığımız bir fon yöneticisi, sürecin faaliyetleri üzerindeki dolaysız yansımaları şöyle tarif etti:

¹³² Sivil Toplum Geliştirme Merkezi tarafından fon kurumlarıyla ilgili detaylı bilgi içeren rehber kitap için bkz. http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/u/turkiye_deki_stk_lar_icin_fon_rehberi.pdf

Bir anda bizim hibe verdiğimiz, benim birlikte çalıştığım örgüt OHAL'in ilanından sonra kapatılabiliyor. Biz bunu çok net olarak işimizde de hissettik. Daha geçen hafta bir proje koordinatörü her an yurtdışına gidebilirim diye bilgilendirme yaptı. ... Özellikle OHAL sonrasında süre uzatma talebini çok aldık. Kimi proje koordinatörleri gözaltına alındı, bir süre kaldılar, bazı proje faaliyetlerinin askıya alınması gerekti. ... Mesela bir süre Diyarbakır ve çevresinde herhangi bir proje uygulanamadı, aktivitelerini başka şehirlere taşımak isteyenler oldu.¹³³

Uzun yıllardır sivil toplumda demokrasi, insan hakları ve çokkültürlülük alanlarında faaliyet gösteren pek çok dernek ve organizasyonun kuruluşunda yer alan ve bu kurumlara büyük emek veren Osman Kavala, 18 Ekim 2017'de gözaltına alındı ve 14 gün gözaltında tutulduktan sonra "Gezi eylemlerinin yöneticisi olmak" ve "15 Temmuz darbe girişimine katılmak" suçlamalarıyla tutuklandı. İddianamesiz tutuklulukla geçen bir yılın sonunda aynı soruşturma kapsamında düzenlenen operasyonda, Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Anadolu Kültür çalışanlarının da aralarında bulunduğu 13 akademisyen ve hak savunucusu gözaltına alındı. Gözaltına alınanlardan Yiğit Aksakoğlu tutuklandı, diğerleri serbest bırakıldı.

Şubat 2019 tarihinde yayınlanan iddianamede Osman Kavala, Gezi protestolarını finanse etmek, örgütlemek ve bu suretle hükümeti devirmeye teşebbüs suçlarıyla ilişkilendiriliyor. İddianamede Osman Kavala'yla birlikte şüpheli olarak adı geçen Ali Hakan Altınay, Ayşe Mücella Yapıcı, Ayşe Pınar Alabora, Can Dündar, Çiğdem Mater Utku, Gökçe Yılmaz, Handan Meltem Arıkan, Hanzade Hikmet Germiyanoğlu, İnanç Ekmekçi, Memet Ali Alabora, Mine Özerden, Şerafettin Can Atalay, Tayfun Kahraman, Yiğit Aksakoğlu ve Yiğit Ali Ekmekçi hakkında dava açıldı. Davanın 24-25 Haziran 2019 tarihlerinde Sivilivri'de görülen ilk duruşmasında Yiğit Aksakoğlu tahliye edildi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 10 Aralık 2019'da, Osman Kavala'nın makul şüphe olmadan siyasi sebeplerle tutuklandığı ve tutukluluğunun hak ihlali olduğu yönünde karar verdi ve derhal tahliyesini istedi. Davanın 18 Şubat 2020'de görülen son duruşmasında Osman Kavala ve onunla birlikte yargılanan diğer sekiz sanık hakkında beraat kararı verildi. Ancak Kavala tahliye edilmeye üzere cezaevi aracında götürülürken 15 Temmuz darbe girişimi soruşturması kapsamında "Türkiye Cumhuriyeti devletinin anayasal düzenini cebir, şiddet kullanarak değiştirmeye teşebbüs etme" suçlamasıyla gözaltına alındı ve ertesi gün tutuklandı.

Gezi Davası bir yandan Türkiye'de son dönemde yaşanan en büyük sivil kavgayı kriminalize etmeye çalışırken, diğer yandan sivil toplum kurumlarının uluslararası alanda kabul gören konumlarının, faaliyetlerinin, finansal varlıklarının ve hatta proje yönetim biçimlerinin sorgulandığı bir dava halini aldı. Büyük bölümü hukuk dışı yollarla kaydedilen telefon konuşmalarından oluşturulan iddianamesi, yargılama sürecinin seyri ve uzun tutukluluk süresiyle bu dava, hukukun sivil alanı baskı altında tutmak için kullanılmasına örnek teşkil ediyor. Yıllardır sivil toplum alanına sunduğu katkılarla tanınan Osman Kavala'nın özgürlüğünden mahrum bırakılması da bu baskının bir şekilde devam ettirilmesi yönündeki ısrarı gösteriyor. AİHM'in ihlal kararında da Kavala'nın tutukluluğun onu susturma amaçlı olduğunun, eylemlerinin insan hakları savunucusunun normal eylemleri olduğunun altı çiziliyor.

Görüşme yaptığımız başka bir kişi de, son dönemdeki baskıların sonucunu "ortaklarını kaybetmek" olarak tanımladı.

Gitgide daha çok insan üniversitedeki ya da diğer kamu kurumlarındaki işlerini kaybetti, Osman (Kavala) gibi bazıları hapiste, yani aslında ortaklarımızı kaybettik. Sadece sivil toplumda değil, diğer alandaki işbirliklerimizde de. Birden Türkiyeliler yurt dışına çıkamamaya başladı, düzenlediğimiz konferanslara katılamamaya başladılar. Bu türden önlemlerle uluslararası ağları ortadan kaldırmak çok kolay.¹³⁴

Genel anlamıyla daralan özgürlükler alanının üniversitelere, onun da sivil toplum alanına yansması, yabancı fon kurumlarıyla görüşmelerimizde çok sık karşımıza çıktı. Barış İçin Akademisyenler'in "Bu suça ortak olmayacağız!" başlıklı imza metnini imzaladıkları için hedef gösterilmeleri sonrasında haklarında açılan soruşturmalarla görevlerinden uzaklaştırılan, gözaltına alınan, darbe sonrası ilan edilen OHAL döneminde çıkarılan KHK'larla işlerini kaybeden akademisyenler¹³⁵ Türkiye'de akademik özgürlükler ve ifade özgürlüğü alanının daralmasının en somut örneklerini oluşturuyor. Görüşmelerimizde ortaya çıkan durumsa, bu alandaki daralmanın sivil toplum kurumlarının çalışma alanına doğrudan etkisine yöneliktir. Türkiye'de üniversitelerin akademik üretim için iş güvenesi sağlamaması, akademik çalışmalar ve üniversite çalışanları üzerindeki baskı ve kısıtlamaların yoğunlaşması, akademisyenlerin araştırmalarını projelendirerek fon kurumlarına yaptıkları başvuru sayısını da artırmış.

2008 yılında İstanbul'da kurulan Açık Toplum Vakfı, Türkiye'deki faaliyetlerine Açık Toplum Enstitüsü olarak 2001'de başladı. 2018'in Kasım ayında ise Vakıf, o dönem medyada yer alan asılsız ve ölçüsüz spekülasyonların işlerini sürdürmeyi imkânsız kıldığı gerekçesiyle Türkiye'deki faaliyetlerini sonlandırma kararı aldı. Yapılan açıklamada, "Yeni açılan soruşturmalarla Açık Toplum Vakfı ile 2013 yılındaki Gezi olayları arasında bağlantı kurma çabaları olduğu görülmektedir. Bu çabalar yeni değildir ve gerçek dışıdır," ifadeleri kullanıldı. Açık Toplum Vakfı'nın Türkiye'deki Genel Müdürü Gökçe Tüylüoğlu, Gezi Davası sanıklarından biriydi, davanın 18 Şubat 2020'de görülen son duruşması sonrasında, Tüylüoğlu'nun da içinde bulunduğu yurt dışındaki diğer sanıkların ifadeleri alınmadığı gerekçesiyle yargılamalarının ayrı bir dosyada devam edilmesine karar verildi. Açık Toplum Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetini durdurmasının etkisi bu bölümde görüştüğümüz pek çok kurum temsilcisi tarafından dile getirildi; bu durumun, kendilerine gelen başvuruları çok artırdığının altı çizildi. Açık Toplum Vakıfları aynı dönemde uluslararası operasyonlarını yürüttüğü Budapeşte ofisini de kapatarak genel merkezini Berlin'e taşıdı; bu karara da Macaristan'da artan baskıcı siyasi ve yasal ortamın sebep olduğu açıklaması yapıldı. Dünya çapında sivil toplum alanındaki varlığıyla hem çokça takdir edilip hem de çokça eleştirilen vakfın ve kurucusu George Soros'un son dönemde yaşadıkları ve buna karşı geliştirdikleri tepkiler, bu alandaki daralmayı anlatmak için referans olarak kullanılıyor.

Açık Toplum Vakfı

134 Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

135 Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/418/original/Bar%C4%B1%C5%9F_%C4%B0%C3%A7in_Akademisyenler_Vakas%C4%B1n%C4%B1n_K%C4%B1sa_Tarihi_-_T%C4%B0HV_Akademi.pdf?1547210293

Doğrudan Tehdit: Ajanlık Suçlaması

Devlet ya da AB ve BM gibi uluslararası kurumlar dışında Türkiye'yle ilgili faaliyet yürüten yabancı vakıf ve fon kurumlarının en çok karşılaştığı suçlama ajanlık. Görüşme yaptığımız bir kurum çalışanı, tehditlerle ve karalama kampanyalarıyla kurum tarihi boyunca çok sık karşılaştıklarını belirtti:

Tabu konuları çok çalıştık: LGBTİ, militarizm, Kürt meselesi, din-demokrasi. Yaptığımız çalışmalar basında ajanlık suçlamasıyla yer alırdı. PKK'ya doğrudan para yatırdığımızla ilişkin haberler çok sık çıkardı. Ayrıca etkinliklerimizle ilgili telefon tehditleri aldığımız da oluyordu.¹³⁶

Bu tür tehditler en çok devlet görevlileri ya da hükümete yakın medya kanalları tarafından dillendiriliyor. Rusya'da olduğu gibi, yabancı kurumlardan maddi destek alarak politik çalışmalar yapan bir kurumu açıktan "yabancı ajan" olarak tanımlayan bir yasa¹³⁷ yok Türkiye'de. Ancak görüştüğümüz bir temsilci, böyle bir yasal dayanağın bulunmamasının tek başına yeterli olmadığını ifade etti:

Sivil toplumu memlekette düşman ilan ederseniz yasalara ihtiyacınız kalmaz. Türkiye'deki bazı siyasetçiler bunu yaptı: Onlara yabancı ajan dediler, STK'ların Türkiye'ye zarar vermek istediğini iddia ettiler. ...Bunların Alman donör kurumlar mı, ABD merkezli kurumlar mı Gülen cemaatinin kurumları mı olduğunun hiçbir önemi yok. Anlatılacak hikâye basit. Böylece ortaklarımızın bizimle işbirliği yapmaları daha da zorlaştı.¹³⁸

Bu rapor boyunca sık sık referans verdiğimiz Büyükkada Davası sanığı Peter Steudtner de gözaltına alınmasının hemen ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Alman ajanı olmakla suçlanmıştı. Sivil toplum kurumları değil, tek tek bireyler de bu suçlamanın hedefi haline rahatlıkla gelebiliyor. O dönemde ülkeler arasında diplomatik krize sebep olan bu tutukluluk ve yapılan açıklamalar uzun süre gündemde kalmıştı. Bu durumdan Türkiye'deki Almanya merkezli kurumlar da etkilenmiş. Genel olarak bu kurumların alanlarının daralması ya da genişlemesi ülkeler arasındaki ilişkiye bağlı:

Pek çok şey, Türkiye'deki durumansa Türkiye-Almanya ilişkilerine bağlı. Örneğin, bugün görece daha iyi durum, 2017 çok zordu. Ülkeler arasında problem olduğu için biz de doğrudan hedef alındık. Bir şekilde geçici anlaşmaya gidildi, her şey çok iyi değil ama o dönemki gibi kampanyalar da yok. Bu durum yine değişebilir, zaten o yüzden de bizim durumumuz Türkiye'deki yerel aktörlerden daha farklı.¹³⁹

Ülkeler arası ilişkilerin belirleyiciliği Almanya merkezli başka bir kurum temsilcisi tarafından da dile getirildi. Pek çok farklı tarihsel sebepten dolayı Türkiye-Almanya ikili ilişkileri hem çok yakın hem de gerilimlere çok açık olarak değerlendiriliyor. Bu temsilci, sivil toplum alanında kurulabilecek dayanışma ya da destek çabalarını, ülkeler arası diplomatik ilişkilerin insafına bırakmamak için farklı yollar öneriyor:

¹³⁶ Bireysel görüşme, İstanbul, 25 Mayıs 2019.

¹³⁷ Rusya'daki "yabancı ajan" yasasıyla ilgili Rus örgütlerinin yaptığı basın açıklaması için bkz. <https://eu-russia-csf.org/wp-content/uploads/statements/en/StatementForeignAgents20.01.2015.pdf>

¹³⁸ Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

¹³⁹ Bireysel görüşme, İstanbul, 24 Mayıs 2019.

Türkiye Cumhurbaşkanı Almanya'yı sürekli suçluyor. Türkiye'deki siyasetçiler Almanya'yı düşman olarak göstermek istiyor ki bu çok anlamsız. İki ülkenin çok güçlü bağları var. Durumu Almanya-Türkiye arasındaki tartışmadan çıkarıp, örneğin AB çapında çok taraflı tartışmak önerilebilir. Bence vakıflar Türkiye'deki kurumlarla daha çok dayanışma gösterebilirler, ancak Almanya Türkiye'ye karşıymış gibi bir algı yaratmamak için, bunun yerine Türkiye'nin de içinde bulunduğu Avrupa'nın temel değerleri savunan bir yer olmasından hareketle Avrupa'dan vakıflar olarak bunu yapabilirler.¹⁴⁰

Özel kurum ve vakıflar dışındaki devlet ya da uluslararası kuruluşların destekleri diplomatik ilişkilere daha da bağlı. Avrupa Birliği tarafından verilecek desteklerin devamlılığını, AB üyelik sürecinin kendisi belirleyecek. Rapor için görüştüğümüz ve bu soruyu özellikle yönelttiğimiz kişilerden hiçbiri kısa vadede AB'yle ilişkilerin tamamen değişmesini beklemiyordu:

Türkiye'nin dışarıdan gelecek yabancı kurumlara tamamen kapılarını kapatmasını beklemiyorum, ancak bu tabii ki tamamen tartışma dışı da değil, Türkiye'deki aktörleri desteklemek isteyen uluslararası donörler için durum daha da zorlaşabilir. Bu şimdilik ufukta görünmüyor. Biz yine de belli önlemleri almalı ve gelişmeleri yakından takip etmeliyiz. Şu an Türkiye sivil topluma eskisinden daha fazla fon desteği sağlanıyor.¹⁴¹

Özel kurum ve vakıflarda da o kurumların bir kişiye mi yoksa şirkete mi bağlı oldukları, maddi kaynaklarının nereden geldiği ayırt edici olabiliyor. Bu bağ, örneğin özel şirketlere bağlı vakıfların ne şekilde hareket ettiğinde ve kararlarında belirleyici oluyor.

Diyalog ve Bir Araya Gelişler

Yabancı kurumlardan bazıları, kendi ülke merkezleri ve Avrupa çapındaki ilişki ağları üzerinden Türkiye'deki sivil toplum alanındaki gelişmelere dair lobi faaliyeti yürütme imkânına sahip olabiliyor. Almanya'daki parti bağlantısı üzerinden Türkiye'de de ofisi bulunan vakfın temsilcisi, kendi konumlarını ve bunun sınırlılıklarını şöyle tarif etti:

Almanya'da her yere erişebilirsiniz, bu vakıflar için bir avantaj yaratıyor. Türkiye'deki kurumlar için lobi faaliyeti yapan pek çok aktör var. Ancak ciddi anlamda büyük bir kampanya yapmadığınız durumda bir şeyleri etkilemeniz çok zor. Bu kampanyanın medyanın da ilgisini çekecek büyüklükte olması gerekiyor. Deniz Yücel kampanyası çok etkiliydi, medyada çalışan arkadaşları da onun arkasındaydı, ancak hâlâ cezaevinde olan diğer insanlar için durum çok daha zor.¹⁴²

Türkiye içinde ve dışında bu türden lobicilik faaliyetlerini, siyasetçilerle ilişki kurma hedefini son dönemde değiştirmek zorunda kaldıklarını ifade eden diğer temsilci ise şöyle diyor:

Geçmişte politika yapıcıları etkilemek, yapılan çalışmalarını taşımak, AB ile temas kurmak gibi hedefler varken, şimdi sivil toplumun bir araya gelmesini ve tartışmasını bile bir hedef olarak koyduk. Kamuoyuna açık toplantılar yapılamıyor örneğin, Diyarbakır ve çevresinde bu durum daha da geçerli...¹⁴³

140 Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

141 Skype görüşmesi, Brüksel, 25 Temmuz 2019.

142 Bireysel görüşme, İstanbul, 24 Mayıs 2019.

143 Bireysel görüşme, İstanbul, 25 Mayıs 2019.

Çatışma çözümü alanında faaliyet gösteren vakfın temsilcisi ise temel hedeflerinin farklı politik kesimlerden kişileri bir araya getirmek olduğunu söylüyor; bunu sağlayamadıkları için, Türkiye’de faaliyette bulunmanın anlamını sorgulamaya ve çıkma alternatifini üzerine düşünmeye başlamışlar.¹⁴⁴

Türkiye’yi Anlamak

Türkiye’nin özgül durumunu, buradaki aktörlerin ne gibi sorunlar yaşadığını anlamak; verilecek desteğin yöntemini, kapsamını ve öncelik alanlarını belirlemek, kurum ve aktörlerin sınırlılıklarını kavramak ve buna göre stratejiler geliştirmek için çok önemli. Fon kurumları için bir ülkeye dair böylesi derinlikli bir kavrayış geliştirmenin birincil aracı birlikte çalıştıkları yerel aktörler. Bu kurumların kendi örgütlenme yapıları da bu derinlikli bilginin oluşmasını zorlaştırabiliyor. Türkiye’de ofisi bulunan kurumların Türkiyeli çalışanlarının rolü bu açıdan oldukça etkili. Ancak kurum direktörü genelde vakfın merkez ofisinden görevlendirilen biri oluyor. Bu kişilerin Türkiye gündemiyle ne kadar ilişki kurmak istedikleri, yerel aktörlerle ilişkilerini nasıl bir düzlemde geliştirdikleri, buraya özgü ihtiyaçları değerlendirebilmelerinde fazlasıyla belirleyici. Türkiye ofisinin sadece merkez ofisten görevlendirilen kişilerden oluştuğu durumda bu ilişkinin kurulması daha da zor. Merkez ofislerin iç yapılanmalarında ise Türkiye sorumlularının farklı ülkelerle de ilgilenmek durumunda kalmaları, bu ülkelerin birbiriyle çok ilişkili olmayan gruplar olmaları, belli bir ülkeye odaklanmayı ve o ülkenin dinamiklerini anlamayı zorlaştırabiliyor. Aynı şekilde yine merkez ofis içindeki rotasyonun sıklığı, bu odaklanmayı ve bir düzeyde gereken uzmanlığı olumsuz anlamda etkileyebiliyor.

Türkiye’de ofisi bulunmayan ve kendini tamamen fon kurumu olarak tanımlayan bir kurumun temsilcisi ise ülke içinde yerel danışmanlarla çalıştıklarından ve Türkiye’de fiziken bulunmamanın farklı avantajlar sağlayabileceğinden bahsetti:

Türkiye’de olmamak aynı zamanda bir avantaj. Dışarıdan daha farklı bir perspektif geliştiriyorsunuz. Günlük krizler ve mücadeleler içinde sıkışıp kalmıyorsunuz. Belki biraz daha fazla stratejik düşünebiliyorsunuz, hatta belki bazen daha iyi değerlendirmeler yapabiliyorsunuz. Ben Türkiye’ye sık sık gidip geliyorum, uzun yıllar Türkiye’de çalıştım. Ayrıca yerel danışmanlarımız var. Bu etkenlerin hepsi çok önemli. Dışarda olduğunuzda küçük gelişmeleri hemen takip edememeye başlayabiliyorsunuz. Tüm bu gelişmeler sizin bir yere içkin önemli bilgilerin parçası olamamanıza yol açıyor. Çok dışarıda olmak da ideal değil. Danışmanlar programı tanıtıyorlar, benim kendi kanallarım ile edinemediğim gelişmelerle ilgili güncel bilgi veriyorlar, başvuruculara projelerini tasarlamalarında da yardımcı oluyorlar. Fon verme kararında etkileri yok, o kararı yürütme kurulu veriyor ... Başvurucular ve fon alan kurumlarla verimli bir ilişkinizin olması için, gerçekten bir ilişki kurmanız lazım, karşılıklı güven ve iki tarafın da birbirlerinin nasıl bir mantıkla çalıştığını, kaygılarını vs. anlaması gerek. Biz bu açıdan şanslıyız, insan kaynaklarına gayet büyük bir bütçe ayırabiliyoruz. Bir ülke ile ilgili çalışan bir kişi uzun yıllar o ülke ile ilgili çalışıyor. Bir kişi bir yıl Türkiye’yle sonraki yıl Gana’yla ilgili çalışmıyor.¹⁴⁵

Türkiye’de ofisin ve çalışanlarının olmaması, kurumu bir bütün olarak koruyan bir durum

¹⁴⁴ Bireysel görüşme, Berlin, 18 Ağustos 2019.

¹⁴⁵ Skype görüşmesi, Brüksel, 25 Temmuz 2019.

da yaratabiliyor. Bu nitelikte başka bir vakıf temsilcisi konumlarının risklerini ve avantajlarını ifade ediyor:

Eğer o ülkede çalışanlarınız varsa ve o ülkenin vatandaşıysalar, bunu dikkate almak zorundasınız. O kişiler polis tarafından ya da istihbarat tarafından takip ediliyor olabilir. Bizim durumumuz daha kolay. Bizi ülke dışına atamazsınız.¹⁴⁶

Sivil Toplum Aktörlerine Verilebilecek Diğer Destekler

Türkiye'deki sivil toplum kurumlarına maddi fonların devamlılığını garanti altına almak ve bunu anlamlı desteklerle sürdürmek tüm kurumlar için çok önemli. Görüştüğümüz herkes, bu desteklerin yöntemi üzerine sürekli yeni stratejiler geliştirmeye çalıştıklarını vurguladı. Bu kurumlar kendilerini en geniş anlamıyla sivil toplumun bir parçası olarak konumlandırırsalar da her şeye rağmen Türkiye'deki sivil toplum için daha "dışardan" bir aktör olduklarını da kabul ediyorlar.

Sivil toplum kurumlarının hemen etki yaratması beklenen, kısa süreli projelerle ilerleyemeyeceği eleştirisine karşı olarak geliştirilen yöntem ise kurumların kendilerine destek vermek. Görüştüğümüz bir kurum temsilcisi bu durumu şöyle açıkladı:

Kurumsal desteklere öncelik vermeye çalışıyoruz, özellikle medya sektöründe. ... Türkiye'de sivil topluma kurumsal destek vermek çok önemli. Bu durum her ülke için geçerli değil, bazı ülkelerde örneğin kurumsal destek oldukça fazla ama taban örgütlenmelerinin desteklenmesi eksik kalıyor. Türkiye'de pek çok önemli sivil toplum kurumu var, onların varlığı önemli bir fark yaratıyor.¹⁴⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, ne yöntemle destek dağıtırlarsa dağıtsınlar bu kurumların kendi politik öncelikleri var, bunlar da dönem dönem değişebiliyor. Bazen bu önceliklere uygun proje çağrılarını yaparak başvuru topluyor, bazen de kurumların kendilerine ulaşma kanallarını sürekli açık tutarak gündem sınırlaması yapmadan başvuru alıyorlar. Bu iki yöntemi birlikte uygulayan bir kurum temsilcisinin de bahsettiği gibi, ayrı avantajları nedeniyle mümkün olduğu durumda iki şekilde başvuru toplamak, desteğin anlamlı bir şekilde yapılabilme imkânını artırıyor. Ancak aynı kurum temsilcisi otosansürün herkes için geçerli olduğunu da söylüyor:

Üçüncü tarafların başvurularına açık olmak belli bir esneklik sağlıyor, yeni ve beklenmedik şeylere açık olmayı sağlıyor. O yüzden çok iyi. ... Açık çağrılarda da bir fikriniz ve güçlü bir çerçeveniz oluyor ve o da insanların başvurmasını kolaylaştırıyor. Eğer yeterince büyükseniz bu iki seçeneği tutmalısınız. STK'ların uyguladıkları otosansürü biz de bazen uyguluyoruz. Bugün açtığımız çağrılar beş yıl öncekilerden farklı. Serbest seçimler, insan hakları gibi sıcak ve çok yakıcı gündemlerden kaçınılıyoruz. Bu türden bir değişimle ilgili dikkatli olmamız gerekiyor.¹⁴⁸

Maddi destek elbette yapılabileceklerin sadece bir bölümü. Zira bu alanın sınırları sadece maddi kaynaklar ve projelerle iş yapan kurumlardan oluşmuyor. Raporun önceki bölümlerinde de maddi destek almak konusunda farklı yaklaşımlar geliştiren kurumla-

146 Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

147 Skype görüşmesi, Brüksel, 25 Temmuz 2019.

148 Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

rın bir aradallığının anlamına, maddi destek almanın kurumlar açısından avantaj ve dezavantajlarına değindik. Temel rollerinden biri maddi destek sağlamak olan fon kurumlarının başka ne türden destekler verebilecekleri, sivil toplum kurumlarının yaşadıkları sorunları aşmaları için ne şekilde konum alabilecekleri sorusu önemini koruyor. Buna yönelik geliştirdikleri yöntemlere örnek olarak, görüştüğümüz kişiler şunları söyledi:

Her zaman niş bir konu bulmaya çalışıyoruz. Şimdiye kadar neler yaptığımızı yeniden düşünmeliyiz. Günün sonunda maddi destek bizi güçsüzleştiriyor. O nedenle Türkiye'deki sivil toplumu desteklemek için yeni yaklaşımlar bulmalıyız. ... Odak gruplar, maddi kaynaklar dışında destek mekanizmalarıyla ilgili düşünmek gerek. Örneğin kapasite geliştirme: Sadece maddi olarak desteklemek değil, eğitimler de verebilirsiniz. Ya da ağlar oluşturma. Bizim ortak kurumlarımızdan oluşan çok büyük bir ağımız var, bu ağı deneyim paylaşımı için kullanabiliriz.¹⁴⁹

Biz bir savunuculuk örgütü değiliz, ancak sahip olduğumuz platformu fon desteği sağladığımız kurumların seslerini ve kaygılarını duyurmak için kullanıyoruz. Brüksel'de, diğer AB ülkelerinde ve faaliyet gösterdiğimiz başka ülkelerde itibarımız var. Pek çok Avrupa ülkesinin parlamentosuna erişimimiz var, fon verdiğimiz kurumlar ile yetkililer arasında görüşmelere aracılık edebiliriz. Aynı zamanda pek çok farklı kurumla ortak etkinlikler geliştiriyoruz. Ve fon kurumları ağına da üyeyiz.¹⁵⁰

Avrupa Birliği Türkiye'deki sivil toplum çalışmalarını mali olarak destekleyen en büyük kurum. Ancak hem başvuru süreci hem de projelerin yürütülme süreçleri, çok profesyonel bir bilgi gerektiriyor. Ayrıca çağrı yapılarak toplanan başvuruların değerlendirme sürelerinin uzunluğu özellikle Türkiye gibi politik gündemin hızlı değiştiği bir yerde sivil toplum kurumları tarafından çokça eleştiriliyor. AB Türkiye Delegasyonu'nun bu türden eleştirileri dikkate alarak Türkiye özelinde oluşturduğu mekanizmalardan biri Sivil Düşün programı, bir diğeri ise "Üçüncü Taraflara Mali Destek Programı" adı altında açılan alt hibe programları. Sivil Düşün programının ana hedefi, daha esnek ve katılımcı bir hibe programı yaratmak. Üçüncü Taraflara Mali Destek Programı, mikro alt hibeleri yeniden dağıtacak aracı sivil toplum kurumlarının alandaki deneyim ve ilişkilerinden yararlanmayı hedefliyor.

Bunun yanında Avrupa Birliği ve AB üye ülkelerinin 2013'te kurdukları bağımsız hibe programı European Endowment for Democracy de AB programlarını tamamlayıcı bir rol oynama hedefiyle hareket ediyor. Bu sayede AB kaynaklarına ulaşmakta zorluk çeken kişi ve kurumlara ulaşılması hedefleniyor. AB, EED gibi Avrupalı kurumlara fonlar sağlayarak, onlar üzerinden Türkiye'deki sivil topluma daha esnek bir destek sunmaya çalışıyor.

Bu türden programlar, sivil alandaki aktörlerin çeşitlenmeleri, bu türden kaynaklara ihtiyaçlarının ve taleplerinin artmasıyla da ilişkili. Destek programlarının ne şekilde çeşitlendiğini gözlemek, başlı başına bu alanın yeni dinamiklerini görmeyi sağlayabilir.

149 Skype görüşmesi, Stuttgart, 5 Temmuz 2019.

150 Skype görüşmesi, Brüksel, 25 Temmuz 2019.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de son yıllarda değişen siyasi iklimin sivil topluma etkilerine yakından bakmaya gayret ettiğimiz bu raporun öncelikle yüzleştirdiği gerçek, farklı alanlarda tahribatin büyüklüğü oldu. Yasaklar ve zorla faaliyetin engellenişi doğrudan bir küçülmeyi getiriyor. Bu halkaya girmeyen birçok sivil toplum örgütüne ise kapatılma, gözaltı ve tutuklama tehdidiyle çalışmaya devam etme hali dayatılmış oluyor. Görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere bu dayatma kurumsal düzeyde strateji değişikliklerini zorunlu kılmış. Genel anlamda beklenen küçülme, kimi kurumlarda tersi biçimde büyüme ya da faaliyet alanını ve amaçları genişletme şeklinde ortaya çıkabiliyor. İhlallerdeki artış ve çeşitlenme, yeni hareket alanları yaratma çabası, kurumların kendilerine ve üyelerine/ çalışanlarına yönelik doğrudan tehditlerle de mücadele etme zorunluluğu, bu genişlemeye neden olan başlıca etkenler.

İnsan hakları ihlallerinin yoğunlaşmasıyla, İHD, TİHV gibi köklü ve tecrübe biriktirmiş kurumlar, alanı koruma hatta inatla daha da genişletme yolunu seçmiş. Bu da her tür baskıya rağmen inancını ve cesaretini yitirmeyen bir mücadele hattını hatırlatıyor. “Kaygıların bizi işimizi yapamayacak noktaya getirmesine izin vermiyoruz. Bazen yöntemi değiştiriyoruz ama sorumluluklarımızı unutmuyoruz. Susmuyoruz çünkü susulan her an alanı, mücadeleyi zayıflatıyor,” diyordu İHD’den Gülseren Yoleri.¹⁵¹ TİHV ise aynı süreçte KHK ile kapatılan bazı kurumları, işlerinden atılan bazı akademisyenleri bünyelerine almak gibi, hem dayanışma, hem de alana sahip çıkma amaçlı bir yol izlemiş. Beş yıldır hazırlandıkları, insan hakları aktivistleri ve bilimsel araştırma yapacak uzmanlar yetiştirmeyi hedefleyen, Diyarbakır, İzmir, İstanbul ayaklı TİHV Akademi’ye özellikle hız vererek işler hale getirmeyi seçmişler. Bu süreçte TİHV Akademi, ihraç edilen akademisyenlerin insan hakları alanına yönelmesinin en somut sonuçlarından biri oldu.

LGBTİ+ kişilere yönelik nefret söyleminin hükümetin üst düzeyinden başlayarak sistematikleştiği, bununla hukuki düzeyde mücadelenin sonuç vermediği, bizzat IŞİD tarafından tehdit edildikleri bir dönemde bu strateji değişikliği Kaos GL için, sıcak siyasetle ilgilenmenin kısa vadede verimsizliğini görmek, onun yerine toplumsal yapılarla çalışmaya her zamankinden çok ağırlık vermek şeklinde gelişmiş. Kendileriyle çalışmaya açık olan barolara, belediyelere ve sendikalara yönelmişler.

¹⁵¹ Gülseren Yoleri, bireysel görüşme, İstanbul, 13 Haziran 2019.

Hafıza Merkezi ise doğrudan etkilendikleri bir olgu olarak sivil toplum alanının daralmasını da yoğunlaştıkları konular arasına eklemiştir. Kurumdan Murat Çelikkan, belgelemeye önem veren bir kuruluş olarak, daralan sivil alandaki eğilimleri ve siyasetleri sistematik şekilde belgelemeyi, bu çerçevede hem yerel hem uluslararası işbirlikleri kurmayı öneriyordu. Çelikkan, insan hakları hareketlerinin toplumsallaşması ve genişlemesinin önündeki devlet engellerinin yanı sıra kendi eksikliklerini giderebilmesinin, 20. yüzyılın ikinci yarısı uluslararası insan haklarının yükseldiği bir dönemken 21. yüzyılda yaşanan gerileme konusunda hareketin kendisine bakmasının önemini vurguladı. Bu türden baskı dönemleri kurumların ve hareketlerin kendilerini yeniden değerlendirdikleri dönemler de olabiliyor.

Kutuplaşmanın en çok vurgulandığı, kabaca hükümete yakın ve muhalif Kürt kurum ve/veya örgütlenmeler arasında bölünmüş ve oldukça politize olmuş bir sivil toplum alanının tarif edildiği Diyarbakır'daki kurumların uyguladıkları strateji değişikliği ise birbirleriyle artık yan yana gelmek dahi istemeyen bu kesimleri, tartışmalı konular ekseninde olamasa da ortaklıklar çerçevesinde buluşturmak olmuş. DİSA bunu güncel politik tartışmalardansa entelektüel tartışmalar örgütleyerek yapmaya çalışıyor. Bir diğer öneri de daha küçük grupları bir araya getirerek karşılıklı güveni yavaş yavaş sağlamaya çalışmak.

Dönemin ruhu itibarıyla strateji değişikliği her zaman olumlu anlamda kullanılmadı. Meselenin yakıcılığı arttıkça, hem sivil toplum örgütlerinin hem de fon veren kurumların önceliklerinin değişebildiği de görüşmelerde ifade edildi. Bu, sakıncalı görülen konulardan uzaklaşmanın bir yolu olarak, olumsuz bir vurguyla ele alındı. Kürt meselesini tartışmanın ve konu üzerine çalışmanın gittikçe güçleşmesinin Diyarbakır'da daha derin bir etkisi var. Sivil toplum kurumlarına fon desteği veren bir kurum temsilcisi de açık sözlülükle bu çekinceyi ve kurumların "otosansür" mekanizmalarını kendilerinin de belli konulardan uzak durarak uyguluyor olma risklerinden bahsetti. Buna karşı her zaman tetikte olunması gerektiğinin altını çizdi.

Diyarbakır'da sivil toplum açısından sadece çalışma alanlarının değil, güvenlikçi anlayış nedeniyle şehrin de fiziken küçüldüğünden söz ediliyordu. Bu raporun tamamında konuştuğumuz metaforik daralma; kapısı mühürlü dernekler, ofissiz dergiler, salonsuz bırakılan film festivalleri, danışma merkezlerinden yoksun kalan kadınlar gibi somut hayatta da daralan alanlara işaret ediyor, hatta iki tür daralmanın birbirini beslediği görülmüyordu.

Görüştüğümüz kişilerin ve kurumların kimliklerini açıklama inisiyatifi en başta kendilerine bırakıldı. Bu deneyimin bize ilk gösterdiği, beklediğimizin üzerinde katılımcının bundan imtina etmeyişi, bu koşullarda paranoya sayılmayacak güvenlik risklerine karşı hikâyelerini anonimleşmeden anlatmak istemeleriydi. Bunu tercih edenlerin, bu pozisyonu direnmenin bir parçası, yaptıklarının anlamını savunma, dayanışmanın parçası gibi gördükleri izlenimini edindik. Bir karşılaştırma yapıldığında, uluslararası kurumlarda çalışanların, hatta kimi Türkiye'de yaşamayan kişilerin anonim konuşma arzularının ve buna rağmen ifadelerindeki temkinin altı çizilebilir. Bunda doğrudan sivil toplum alanına yönelik operasyonların, düşmanlaştırıcı yabancı algısının ülkede genel olarak

körüklenişinin etkisi var. Risk alanının bu şekilde genişlemesi, kişilerin özellikle büyük kurumlar adına konuşurken duydukları temsiliyet endişesini daha da artırabiliyor.

Hak savunucularından fon veren kurumların temsilcilerine kadar görüştüğümüz hemen herkesten, dönemin dayattığı bir hakikat olarak bir otosansür muhasebesi de dinledik. Buna direniş, mecbur kalınan kısmıyla kendi içinde hesaplaşma, "risk hesaplamak", "saklambaç oynamak", "satranç hamlesi gibi hep bir sonraki adımı düşünmek" gibi tabirlerle, farklı cümlelerde aynı meseleyi anlatmak üzere karşımıza çıktı. Diyarbakır'da görüşme yaptığımız bir kurum temsilcisi şöyle diyordu:

Biz Don Kişot değiliz. Sürekli kendi hesabımızı yapmak zorundayız. ... Şerrini çekme ihtimalim olanın şerrini sürekli üzerime çekmeyeyim. Ama bu işleri yaptığım için başıma bir şey geleceğinin bilgisiyse yapayım, mümkünse yapayım, bunu göze alayım.¹⁵²

Görüşmelerimizin çoğunda şu kelimeyi duyduk: dayanışma. Kimi bu ağır koşullarda devam etme gücü veren bir etken olarak andı dayanışmayı, kimi eksikliğinden yakındı, kimi geleceğe yönelik önerilerine dayanışmayı büyütmeyi ekledi. Fiziken ya da psikolojik olarak böylesine zorlayıcı bir dönemde yakın durmanın, birbirini güçlendirici alanlar açmanın kıymeti, birçok tekil anlatımda teslim edildi. Dayanışmanın ne yapılıp edildiğinden daha fazla anlam taşır hale geldiğini görmek, dönemin kişilerde kendi camiası içinde de yalnızlaşma endişesi doğurduğunu gösteriyordu. Türkiye'de sivil toplum alanındaki çalışmaların hâlâ çok sınırlı bir toplumsal kesime hitap ettiği, hepsi değilse de pek çok kurumun birbirleriyle ortaklık içinde işler yapmaktansa benzer çalışmalarını birbirlerinden bağımsız ve hatta habersiz yapmaları bugün de eleştiriliyor. Ancak artan baskının bir arada durmayı zorunlu kılması kurumları birbirine yakınlaştıran bir etki yaratmış. Türkiye'deki bu durumun, Türkiye'yle çalışan fon kurumlarının da yeni stratejiler geliştirmesine neden olduğunu gözlemledik. Hem ortaklık içinde geliştirilen projelere verdikleri destekler artmış, hem de onlar da kendi aralarında yeni ağlar kurarak ilerlemeyi daha etkili görmüşlerdi.

Kapatılan Gündem Çocuk'tan Ezgi Koman'ın bugüne dair bir dayanışma biçimi olarak tecrübe paylaşımını sayması önemliydi. "Zor zamanlarda sivil toplum" üzerine düşünme, zihinsel ya da pratik hazırlık yapma eksikliğini özeleştirir olarak sundu Koman. Meselelere daha politik çerçeveden bakan, "zor"la ilk kez sinanmayan kurumlardan deneyim aktarımını, geleceğe dair bir temenni olarak da ekledi. Koman'ın fon veren kurumlara yönelik önerisini de burada kayda düşmek gerekir. Siyasi baskının yoğunlaştığı dönemlerde kurumların "kapısının açık kalmasının" dahi büyük önem taşıdığını, bu süreçte fon bürokrasisiyle sıkıştırılmanın güçten düşüren bir etki yarattığını muhataplara ulaştırmak arzusundaydı. Kaos GL'den Murat Köylü de, fon kuruluşlarına, hem fiziksel hem psikolojik anlamda zar zor ayakta durabilen örgütlerin çalışanları ve onların esenlikleri için yürütülecek çalışmalara ihtiyacı hatırlattı.

Bu araştırma kapsamında görüştüğümüz fon kurumları temsilcilerinin çoğu bu talebin ve ihtiyacın farkındaydı. Avrupa Birliği bu türden esneklikler sağlamak üzere bağımsız kurumların kurulmasına ön ayak oluyor ya da üçüncü taraflara fon sağlayarak araçlar

152 Bireysel görüşme, Diyarbakır, 14 Eylül 2019.

üzerinden bu türden destekleri veriyor. Ancak kendi yürüttüğü projelerde bu türden esnekliklerin sağlanamaması, eleştirileri haklı çıkaran bir durum. Ayrıca tüm fon sağlayıcılar için geçerli olan "etki değerlendirme" süreçlerinin son dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerektiği de açık. Diğer yandan özellikle yabancı desteklerin kriminalize edildiği böylesi bir dönemde, bazı fon kurumlarının kendi destekçi kurumlarının vurgulanmasını istemesi de bir eleştiri olarak dile getirildi. Özellikle muhafazakâr kesimleri hedefleyerek çalışmalar yürüten bir kurum temsilcisi, bunun kendileri için temel sorunlardan biri olduğunu ifade etti ve fon kurumlarının verdikleri desteklerin kamusal görünürlüğü konusunda ısrarcı olmamaları gerektiğinin altını çizdi.

Böylesi dönemlerde özellikle ilgili konularda yaşanan hukuki, siyasi, toplumsal tıkanma, yerinde sayma halinin fon kurumları tarafından anlaşılması, bu kurumların etki ve değişim beklentilerini karşılayamama, bu desteklerin kesilme ihtimalini de ortaya çıkarıyor. Belli çalışma alanlarında uzmanlaşmış ve buldukları ülkenin devlet kaynaklarıyla hareket eden bazı fon kurumları Türkiye'deki kurumlarla ortak geliştirdikleri projeler üzerinden destek veriyorlar. Bu kurumlar, öncelikli çalışma alanlarında herhangi bir ilerleme kaydedilerek sonuç alınmadığı durumda Türkiye'den çıkma kararı da alabiliyor. Çatışma çözümü alanında uzmanlaşmış bir kurumun temsilcisi, böylesi bir kararın masada olduğunu söyledi. Zira Kürt meselesi ekseninde çözüm ihtimalinin konuşulmadığı bir politik koşulda kendi etkilerinin sınırlı olduğundan ve bazen faaliyetlerini durdurmanın da "hiçbir şey yokmuş gibi devam etmemek" açısından anlamlı olabileceğinden bahsetti.¹⁵³

İfade ve basın özgürlüğüne dair artan kısıtların ağır bir ekonomik krizle birleştiği noktada, bağımsız yayıncılık ya da kültür-sanat faaliyetleri için uluslararası fonlardan alınan desteğin gözlemlenen artışı bu görüşmelerle de teyit edildi. Ana-akım medyadaki sermaye değişimi, hükümete yakın medyanın gittikçe büyüyen ve ezici çoğunluğu oluşturan payı, bağımsız yazılı, görsel, dijital basın kuruluşlarını bu yöneme itiyor. Bu, hâlihazırda aslında küresel ölçekte gözlemlenen bir eğilimle, sendikaların, baroların, hatta bakanlıkların fon destekli projelere yönelme eğilimiyle hem benzer hem farklı nitelikler taşıyor. Bu tür faaliyetlere kamu desteğinin Türkiye'de geleneksel olarak eksikliği, dönemin şartlarıyla birleşince uluslararası fonlardan alınan desteğin bazı durumlarda "var kalmanın" koşuluna dönüştüğüne tanık olduk. Bu çalışma modeline geçmenin ve bu yeni işleyişi sürdürmenin, özellikle politik perspektifi yapılarda doğurduğu tartışmalar birkaç görüşmede karşımıza çıktı.

Genel baskı ve tedirginlik ortamının, bireysel düzeyde psikolojik destek alma gerekliliğini dayattığı vakalar dinledik; yoğunlaşılacak alanın ağırlığından dolayı şahsi mağduriyetlerin ikinci planda kaldığı örnekler de. "Umut" birçok görüşmede anılan bir kavram oldu. Bağımsız yayıncılığı dernekleşerek sürdüren dergi ekibi, baskının daha da artacağına dair öngörülerine rağmen çaresiz hissetmediklerini söylediler. Önerileri, en küçük umut barındıran örgütlenmeler içinde yer almak, angaje olunan işi sürdürmekti. Keza işi sürdürebilmenin, yapıyı ayakta tutabilmenin kendisinin bir direniş ve umut kaynağı oluşunu başka görüşmelerde de duyduk. Yedi yıldır Türkiye ile birlikte Mısır'da yaşayan

153 Bireysel görüşme, Berlin, 18 Ağustos 2019.

ve orada sivil toplumun gün gün yok oluşuna tanıklık eden Documentarist Belgesel Film Festivali ekibinden Necati Sönmez, altı boş bir iyimserlikten kaçınsa da festivali yaşatmanın, "mevziyi terk etmemenin" verdiği umuttan bahsetti. Sönmez'in "umut etmekten başka şans olmadığı için daha iyisini umut etmek" cümlesi genel bir ruh halini de yansıtıyor. Sık sık zikredilen büyük yorgunluğa rağmen, alan içinde aktif çalışan kimsenin kesif bir çaresizlik ve tükenmişlik hissiyle konuşmadığına, Türkiye tarihinin bu en zorlu dönemlerinden birinde inancın ve cesaretin yok olmadığına tanık olmak, bu raporu hazırlarken bize de ilham verdi.

Satranç, Saklambaç ve İnat

Zor Zamanlarda Sivil Toplum

Chess, Hide-and-Seek and Determination

Civil Society in Difficult Times

Anadolu Kültür

Cumhuriyet Caddesi No:40

Ka- Han Kat:8

Elmadağ - İstanbul

info@anadolukultur.org

www.anadolukultur.org